

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE



TARTALOM: SZEDERKÉNYI ANNA: *Lerombolt fészek. (Regény, vége)* • TORMAY CÉCILE: *Jókai.* • GYALLAY DOMOKOS, TURCHÁNYI ISTVÁN ÉS IJJAS JANKOVITS ANTAL: *Novellák.* • ECKHARDT FERENC: *Rudolf trónörökös gyermekkorából; Erzsébet királyné és Rudolf magyar levelezése.* • REMÉNYIK SÁNDOR, BARDÓCZ ÁRPÁD, MÉCS LÁSZLÓ: *Versek.* • **Elvek és művek:** VARGHA GYULA: *Arany János összes kisebb költeményei.* • *Könyvismertetések.* • **Szemle:** GALAMB SÁNDOR: *Színház.* • M. L.: *Magyar munkások Párizsban.* • LEFFLER BÉLA: *Svéd irodalomtörténetről Jókairól.* • **Apró cikkek:** PAIS DEZSŐ: *A magyar hűnhagyomány s a hún-magyar azonosság kérdése.* • VELEZDI MIHÁLY: *Jókai „munkatársa“.*

1925. ÉV JÚLIUS—AUGUSZTUS VII. SZÁM



III. ÉVFOLYAM.

ÁRA: 20.000 K.

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

Előfizetés negyedévre 48.000 korona.

T A R T A L O M:

	Lap
Szederkényi Anna: Lerombolt fészek. (Regény.)	97
Reményik Sándor: Érdemes? (Vers.)	117
Tormay Cécile: Jókai	118
Mécs László: A vének padkáján. (Vers.)	121
Gyallay Domokos: A menyecske hadizenete! (Novella.)	123
Turhányi István: Otthonmarad a fiú. (Novella.)	128
Reményik Sándor: Istenarc. (Vers.)	133
Eckhardt Ferenc: Rudolf trónörökös gyermekéveiből	134
Mécs László: Irástudók között. (Vers.)	159
Ijjas Jankovits Antal: Beatrice. (Novella.)	160
Bardócz Árpád: Forog a kör. (Vers.)	165

ELVEK ÉS MŰVEK:

Vargha Gyula: Arany János összes kisebb költeményei	166
Pigler Andor: Ybl Ervin: Szavojai Jenő herceg ráckevei kastélya	170
Tolnai Vilmos: Paul Géraldy: Te meg én	171
Tóth Béla: József Attila: Nem én kiáltok	172
Nagy Ferenc: Apácai Csere János	173
Zsigmond Ferenc: Móricz Zsigmond: Pillangó	175
Oroszlán Zoltán: Hekler Antal: Phidias könyve	178
Halász Gábor: Az esztétika rendszere	182
Mariay Üdön: Arcképek a magyar zenevilágból	183
Koszó János: Dilthey	185
Makkai Sándor: Győzelem a halál felett	187
Galamb Sándor: Hét elbeszélő	187
—z —k: Walter von Molo összegyűjtött munkái	189
Rédey Tivadar: Környey Paula drámai költeménye	190
Baros Gyula: A biológia magyar úttörői	192
Rédey Tivadar: Verseskönyvek	193

SZEMLE:

Galamb Sándor: Színházi szemle	196
M. L.: Magyarok Párizsban	199
Ruben G: son Berg: Egy Svéd irodalom története Jókai Mórról	201

APRÓ CIKKEK:

Pais Dezső: A magyar hún-hagyomány s a hún-magyar azonosság kérdése	204
Velezdi Mihály: Jókai „munkatársai“	207

A NAPKELET erejét rontja és fejlődésének gyökereit vágja, aki elkésve újítja meg előfizetését.

A hátralékok nyilvántartása és a késedelmezők figyelmeztetése fölösleges adminisztrációs munkával terheli a kiadóhivatalt és vég-eredményében a folyóirat drágulására vezet.

Ezért nyomatékosan kérjük azokat a t. Olvasóinkat, akik elő-
fizetésükkel hátralékban vannak, szíveskedjenek a megújítás iránt
haladéktalanul intézkedni.

Csodás szép, bársonyos finomságú,
tisztá lesz az arca, keze, teste, ha

Földes „Margit-crème“-mel ápolja.

LEROMBOLT FÉSZEK.

(Az 1919—20. évi magyar történelem margójáról.)

VI.

Két nagy dolog történt tavaszeln. Záchnét meglátogatta a sógor-asszonya — és levelet is hozott magával a fiúktól.

A nap úgy kezdődött, mint a többi. Legfeljebb annyi változás esett, hogy a vadgesztenyefának kútfelöli ágáról lezuhant a hó és az ág legszélső csücskén, ahol először éri a nap, nedvesség csillogott.

A Csulakék lánya, Anyicska, nagy szakajtó fehér lisztet vitt be a kamrából. Megállt egy percre, felfelé tartotta a fejét és beszólt a tekintetes asszonyhoz:

— Kisütött a nap. A mama akarja, tegyük ki ágyát az ajtó elé.

— A friss levegő jól fog neki esni.

— A mama akarja, hogy erre az oldalra tegyük, nagysága kertjébe.

— És miért erre az oldalra?

— Mama mondja, hogy másik oldalán soh'sincs nap, ott mindig Szibéria van.

— Csodálatos. Huszonhat esztendőn át nem volt Szibéria. Na jól van, csak tegyék ide.

Ez történt reggel. Később látta is, hogy a beteg asszonyt a keskeny ágygal együtt odaállították az előszoba ablaka alá. Egész nap azután már semmi különös nem adódott elő, legfeljebb még annyi, hogy míg az asszonyt be nem vitték onnan, ő folyton elment az előszoba ajtóig, mert úgy gondolta, hogy mégis csak ki kellene hozzá menni és szólni neki valamit. Húszszor is elment az ajtóig, de mindig visszafordult, mert úgyis tudta, hogy a házáért van az egész. Azt a házat akarják most ezek minden áron, amelyikben a Palatykák laknak, a faluvégen. Az a ház a Zách Tamásnéé volt. Azonkívül még két parasztház a faluban, a bérlő cseléd-sége lakott mindben. A Palatyka-féle ház az utolsó a faluban, a szerint nézve, hogy hová építették. Azonban cserépszindelyes a teteje, a két szoba tisztességes nagy és nyolcvan ojtott szilvafa van a hozzátartozó kertben. Nyolcvan szilvafa és a ház előtt diófa, de olyan nagy, hogy akár a fél falu hűsölhetett alatta. A fákat sajátkezűleg ültette az öreg úr, a Zách Tamásné édesapja. Ezt a házat akarták most Csulakék. Folyton példálództak, egész télen. Valahányszor csak beszédbe ereszkedett velük, mindig csak ez. Hogy így, meg úgy. Elveszik úgyis, a domovinában beszéltek már erről. Egynek nem lehet sok, a másiknak semmi. Hogy ők megfizetik, mint az urak. Az ő pénzük se rosszabb, mint a másé. Hogy az öregek már kiöregedtek a munkából. Ők inkább odahúzódnának, a fiatalok maradnának továbbra is...

Csulakné végkép belebolondult a házba. Amióta megbetegedett, éppenséggel nem bírtak vele. Furkálta a góg, meg akarta mutatni az „asszonynak“, hogy ő se kutya... Lehet, hogy más is bántotta. Az Isten annak

a megmondhatója, hogy mi érlelődött meg abban is a hosszú betegség alatt? Hanem az ágyát mégis csak azért hurcoltatta az előszoba ablaka alá...

Négy óra múltott délután. Éppen ágyat bontott magának Záchné, amikor bezörgettek a kis szoba ablakán. Háromszor kocogtak egymás után.

— Ez családi kopogtatás — nyilalt bele az öregasszony szívébe. Magára kapta a nagy posztókendőt és reszkető lábakkal ment a konyhaajtóhoz. Nem kérdezte, hogy ki az, csak kinyitotta.

Aranka volt, az egyetlen férfitestvérének a felesége. Aranka, a sógorasszony.

Égészen a konyha közepére ment, ott megállt egy pillanatra, megfordult maga körül, azután letett egy jókora táskát a nagy kerek asztalra. Addig még nem is köszöntötték egymást, egyetlen hang sem volt. Záchné a cselédágy szélén ült és borzasztó nagyokat nyelt, csuklott, reszketett a feje és a könnyek egészen elárasztották az arcát. A szíve meg úgy vert, hogy rángatózott a válla.

Aranka aranyszőke hajú asszony volt, kicsattanó száju, tűzről pattant menyecske. Ő nem szerette a sírást, meg a csuklást. Haragudott, ha valaki kívülről is megmutatta, hogy van szíve. Nem sokkal volt fiatalabb a sógorasszonyánál, de amaz olyan volt mellette, mintha húsz esztendővel lett volna öregebb.

— Jó estét, Ilonka... Hát eljöttem, hogy megnézzelek, mit csinálsz te itt magadban? De nem látlak, fiam, itt olyan sötét van. Nincs lámpád?... Csak maradj ott az ágy szélén, én majd meggyújtom. Tudod mit, nem is kell. Most jut eszembe, van nálam gyufa is, meg gyertya is. Itt van a táskámban. Ez még akkortól maradt itt, mikor Bukarestben jártam a nagyobbik lányom útlevele miatt. Váradról akartam hazahozni szegényt Ny — —a, ezért Prágától Bukarestig szaladtam útlevélért. Hogy a csuda üsse meg őket! No, visszafelé azután egész úton gyertyát csináltam, mert hogy nem volt világítás a kocsiban. Zsebkendőmből téptem a foszlányt és ami olvadt viasz volt a kocsi falán, ablakán, itt-ott összekapargáltam. Legalább egyszer rendes nagytakarítás volt abban a kocsiban. Mikor hazahoztam, mérgemben addig próbálgattam, míg megtanultam a gyertyamártást. Nézd csak, hogy ég! Látod, ezt én magam csináltam. Ez bezzeg nem hajlik kétrét, mint a M. úr dereka, ha kimondja a zsupán nevét...

Mindezt borzasztó gyorsan mondta el. A gyertya rávilágított kedves, puha arcocskájára. A szeme élénken villogott, ide-oda nézett. Letette a kalapját, kabátját, a kályha elé guggolt és a tüzet kezdte kapargálni.

Már kialudt, nem baj. Látom, van itt galy. Egy kis beesínáltat is hoztam, azt meg fogjuk melegíteni. Sürgölődött a tűz körül, mintha ez lett volna a legfontosabb. Azt akarta, hogy a másik összeszedje egy kicsit magát.

Már pattogott a tűz, amikor odaült az ágy szélére.

— No, kisírtad már magadat, Ilonkám? — és egymásra borultak.

Zách Tamásné odanyomta az arcát amannak puha, gömbölyű vállához és dadogott össze-vissza:

— Ha te ezt tudnád... ha te ezt tudnád... Ha ti ezt tudnátok...

— De hiszen magad vagy az oka... Magad okoztad, te akartad. Hív-tunk őszkor...

— Szent Isten... Szent Isten, ez a tél... Már nem vagyok ember... már nem vagyok ember... Már beszélni sem tudok...

— Ne haragudj, lelkem, ezt egy kicsit nehéz elhinni. Emlékszel még, mi volt az urad szavajárása?

Záchné bólogatott és elmosolyodott.

— Azt szokta mondani, a hangomat külön kell agyonütni, hogyha meghalok.

A sógorasszony hirtelen más irányba terelte a beszédet.

— Tudod-e, hogy tavaszba fordult az idő a mai napon. Szétesett a fagy, holnap már olvadni fog mindenütt.

— Azt hittem pedig, hogy ennek a télnek sohase lesz feltámadása.

— Én még sohasem értem telet — válaszolt Aranka —, amelyiknek ne lett volna feltámadása. Ti már olyan család vagytok, hogy szeretitek a szomorúságot. Az én uram is olyan. Erről jut eszembe, hoztam valamit... Találd ki, mit? Már nagyon vártad...

Zách Tamásnének elkezdett megint reszketni a keze-lába.

— Aranka, te levelet hoztál a gyermekeimtől!

— Azt hoztam, de ha sírsz, csak holnap adom oda.

— Nem sírok. Nem is olvasom el mindjárt, csak simogatni fogom.

Záchné óvatosan nyitotta fel a borítékot, az írás fölé hajolt. Az apró petróleumlámpa oda volt állítva az éjjeli szekrényre, melléje húzódtott. Aranka a tüzet élesztgette, az almahéjat szétrázogatta a kis kályha tetején és minduntalan ránézett a kályhaajtó rézgombjára, mert nagyon bántotta a szemét, hogy nincs kifényesítve. Végül is nem állhatta tovább, a meleg, puha pamutkendő csücskével megdörzsölgette kicsikét. Előbb azonban egy lopott pillantást vetett a háziasszonyra. Nehogy az észrevegye. Dehogy is vett az észre valamit. Se látott, se hallott, nagy, kerek könnyecseppek gurultak le az arcán, a betűk minduntalan összefutottak a szeme előtt.

— Hallgass ide, mit ír Zoli — mondta —, hallgass ide — és reszkető hangon olvasni kezdett:

„Az élet felszínén a könnyűkeresetűek és könnyűlelkiismeretűek. Tobzódás, fény, szappanbuborék, szívárványszín... Tánc, vigalom, dözsolés... Kárhágó végnapjai. Emlékszik még, anyám, hogyan tanultuk a harmadik felsőben: „És mikor a város kapuján benyomult az ellenség, a halál, a vég, a pusztulás, benn a palotákban még folyt a tánc és a mulatság tovább...“ Olyan jól emlékszem, mert gyermeki képzeletemet nagyon foglalkoztatta ez a kép, de megfoghatatlannak tartottam. Ma értem férfiésszel, mert mi éljük ezt: átéljük. Mi látjuk a táncot, a dözsolést, a fülünkbe cseng a muzsika és közben vergődünk és ízenkint-részenkint meghalunk csendben, észrevétlen...

Egy osztály pusztult el itt anyám, a középosztály.

Kimúlt egy rész a társadalomból, meghalt egy egész osztály, mire észrevették és segítségére siettek volna, akkorra már vége is volt. Majd ha évek múlva eljön a történelemíró, aki a háborús esztendőknem rémtörténetét fogja mérlegre tenni és igazságosan megírni, az az ember bizonyára külön fejezetben fog síremléket állítani ennek a kipusztult osztálynak. Most még nem érzik annyira, hogy mi már csak „voltunk“... Majd a következő nemzedék, amelyik üresen fogja találni a helyünket. Majd amikor hiányzik a híd, hogy az egyik oldalról átsétálhasson a másikra.

Mi voltunk a híd, az erős, biztos alapzatú, keményen tartott ez ki a mélység és magasság között. A híd egyszerre csak megroppant, mert túlterheltek. Nem törődtek az első repedésekkel, az apró hepe-hupákkal, csak hagyták. Csak hagyták. Szél vágta, eső vágta, hólé, sár, csatakat marta. A hepe-hupák megduzzadtak, kidagadtak, felpúposodtak és terjedtek egyre jobban és jobban, mint csúf kelevények. Önmagukkal fertőzték az elevenen rothadni kezdő testet. Mindenki láthatta már, hogy beteg ez a híd. Reszketnek és remegnek a talapzatai, hogy mállik, férgesedik kívülről-belülről, hanem azért nem kímélték. Sőt. Annál inkább megterhelték. Dübörögve vágattak rajta kényes, fényes autók, a pöfögő-dohogó társzekerek, villamosok, egyfogatúak, kétfogatúak, a város minden öröme, terhe keresztülzúgott és zuhogott rajta. A büszke híd! Én láttam azt a hidat virágjában, amikor íveit úgy tárta ki az ég felé, hogy szinte-szinte az ég kapujáig ért. Fényesek voltak az ívei, a nap ragyogva sétáltatta aransugárait rajta. Szellősen emelkedett az átlátszó levegőben, úgy állt ottan, de úgy állt ottan, mint valami büszke templom, mint valami olyan templom, amit angyalkezek építettek csupa-tiszta gránitkőből. Úgy állt ottan, de úgy állt ottan a templom, édesanyám, mint valami hegy, olyan hegy, amelyiknek a teteje az égbe nyúlik, a lába pedig a föld közepéig ér... Micsoda híd volt ez, édes Istenem! Olyat soha többé nem fognak építeni, vagy csak sokára, nagyon sokára, talán ezer esztendő múlva, mert kell hozzá vagy ezer esztendő. Hiszen tudja, anyám a Kőműves Kelemenné históriáját. Hiszen tudja, ehhez a hídhöz is emberi agyvelőből keverték a maltert és piros-meleg asszonyszívekből vetették a téglát. Olyan híd volt ez! Mennyi agyvelő és mennyi szív, amíg akkorára és olyan felségesre építhették... Hanem olyan magosságosra mégsem tudott felnyúlni soha, amilyen alávalóvá tapodták. A végén már nagyon nyomorult volt, egész szakadékok, gödrök, elférgesedett, felbomlott testében, a nemes anyag trágyává izapodva büzlött... Csupa bomlás, üszkösödés, rothadás... rothadás...

Sok-sok álmatlan éjszakán gondolkoztam ezen, anyám... Sok végeszakadatlan éjszakán, amikor nem alhatom. Itt mellettem, jobbról és balról két szép, serdülő fiam. Azt kérdezem magamtól a megrémítő, megörlő éjszakában, mire nevelem őket? Utat hogyan vágjak nekik, hiszen én még ott jártam a hídon, vagy ki tudja, talán valamelyik karfájából nőtem ki... Én a fiaimra már csak úttalan-utakat, szakadékokat hagyhatok... Sok szomorú éjszaka!

Jó azoknak, akik nem tudnak ilyen éjszakákról.

Kiesett a levél a kezéből, nem bírta tovább olvasni. Aranka dühösen kapta elő a kendő csücskét és megfeledkezve mindenről, a gombot fényesítette.

— No tessék, mindjárt tudtam, hogy valami szamárság lesz a vége. Ez se tudott egyebet kitalálni, pedig egy félesztendeig gondolkodhatott rajta, hogy mit írjon.

Csattogott, pattogott, de a hangja rekedt volt a könnyektől.

— Mind ilyenek vagytok. Csak túlozni, érzékenykedni. Nem értem, miféle fából faragott férfifajta ez.

Mindjárt kétségbeesnek, ahelyett, hogy nekilátnának. Tegnapelőtt kinézek az ablakon, az uram, a te öcséd, Ilonka, ott áll mellettem. Kinézek és látom, hogy az egyetlen, drága fiamnak a lába valahol a magasságban, a fejem felett lóbálódzik. Nem szólok semmit hangosan, csak muta-

tom az apjának. Az csak elsápadt, a szívéhez kapott. Merthogy a gyerek a háztető legszélén ült, onnan lóbálta le a lábát és úgy labdázott a cseléd-lánnyal. No, én nem ájuldoztam. Egész nyugodtan mentem ki az udvarba és felszóltam neki szép csendesen, hogy meg ne ijesszem, jöjjön le. Le is jött baj nélkül. Mikor már lenn volt, kapott két nyaklevest tőlem, a lány négyet a példa kedvéért. Az apját még este is borogattam, pedig nem is ő kapta a nyaklevest. És mikor a megszállás jött! Mikor kitették a hivatalból, elvették a nyugdíjat, az egyik házat, a szőlőskertet is ráadásul. Ismered azt a kertet te is, Ilonka. Minden gyümölcsfát, ej mit gyümölcsfát! minden fűszálat mi magunk vetettünk, palántáztunk, ojtottunk ottan. Az egész életünk minden virágzása virágzott abban a szőlőben, abban a kertben. Az egész fiatal életünk beleépítve abba a villába. Minden esztendőben adtunk valamit magunkból. Az egész őszünk, az egész telünk csupa előkészület volt... majd a tavasszal! A takarékoskodás, ez a garaszkodás! Megvontunk magunktól minden jó falatot, minden jó napot, csak a szőlőnek mindent, csak a villának mindent. Cifráztuk, szépítettük, építettük! Az a fürdőszoba, csupa fehér zsolnaiból. Az a filagória! Azok a díszbokrok! Ahol valami nemes fajta rózsáról hallottam, megszereztem, még ha térdig kopott volna is érte a lábam. No és ebbe ültették bele azt a hóhérnak való, jött-ment, nem tudom én kicsodát... Ha az uramtól függött volna, még ma is benne ülne. Pedig azzal kezdte, hogy kijelentette, mi nem értünk a kerthez. Majd ő megmutatja... De nem ért rá megmutatni. Nem mentem én, lelkem, se zsupánhoz, se bíróhoz, se ügyvédhez. Csak a szőlőbe mentem el minden héten kétszer. Ott se szóltam én semmit, csak eligazítottam egyet-mást. Egyszer a vízvezeték romlott el, egyszer a pince szakadt be, egyszer görény esett a tyúkóljukba... Egyszer a világítás fagyott be... Mindig volt azoknak valami bajuk. A zsupának egyéb dolga sem volt, mint a panaszt hallgatni. Meg is undorodtak tőlük a végén úgy, hogy kitették a szőlőből... Azóta se raktak oda mást, mert az nem embernek való hely... Csak nem kell mindjárt olyan kétségbeesettnek lenni. Ha az uramon múlt volna, még ma is ott ülnének a villában. Még én is alig igazíthattam a dolgomat miatta. Mindig azon sopánkodott, hogy lecsuknak. Hiszen nem csináltam én senkinek semmit. Az ember a maga házában csak tehet és vehet egyet-mást... No és mostan! Hiszen ha rá várakoznék, már éhen halhattunk volna... Tudja is ő, hogy miből élünk. Most a bécsi porcellánt esszük... Hát azután.. Nem lesz bécsi porcellánunk... Azért még nem óbégatok, nem döntögetek hidakat és nem temetem el a félvilágot... Az a fő, hogy az élet maradjon meg... Az élet, fiam!

Zách Tamásné lassan feljebb emelte lecsüggesztett fejét, közelebb húzódott a sógorasszonyához. Már több mint húsz esztendeje éltek egy családban és most e néhány óra alatt valahogy közelebb jutott ehhez az asszonyhoz és jobban belelátott, mint a sok esztendő során. — Talán ott volna az én helyem is a gyermekeim között — mondta halkan és nagyon elgondolkozott.

Éjfél már elmúlt, mikor lefeküdtek, de aludni nem aludtak el, csak öt óra tájt. Átbeszélgették az egész hosszú éjszakát. Záchné nem bírt betelni az emberi szó zengésével-csengésével.

Már félálomban voltak, amikor megszólalt a sógorasszony:

— Van ám levél a másik fiadtól is. De jól ismerlek. Elég volt neked egyszerre az egyik adag. Reggel megkapod a másikat!

A csend feküdt közöttük, hallgattak sokáig, egyszerre újból megszólalt Záchné.

— Igen, a gyermekeim. Ott kellett volna maradnom.

Aranka elgondolkozva válaszolt:

— Te és a gyerekeid... Ti mindannyian, ahányan vagytok... Az egész család... Mondanék valamit, de nem fogsz kinevetni... és haragudni sem fogsz?... Éjfélre járt az idő és mi csak ülünk itt a fél-sötétben és beszélgetünk. Tudja Isten, a beszéd is másformán esik most ki az ember szájából. Én, amióta annyi minden van az ember körül, annyi idegen baj, nyomorúság — amióta ez az egész élet úgy megbolondult, hogy csak az örültek házába kellene becsukni — tudod, Ilonka, én azóta úgy vagyok, hogy szeretem megmutatni az embereknek a szívemet. Hadd lássák, mi van benne. Azt gondolom, így kellene tenni másoknak is, a szívünkkel kellene előhozakodni. Amit a sok zagyva ész elrontott, azt csak a szegény, meggyötrött szív igazíthatja helyre... A szív... igen... Hiszen ti... eh nem mondom... Inkább nagyon is sok jutott belőle nektek... Olyan sok, hogy az már nem is jó. Nem tudtok mit csinálni véle. Utatokat állja, keresztülbuktok rajta... Van egy kedves könyvem, Ilonka. Azt szeretem, azt a könyvet, nemes ember írta, magyar ember, jól ismerte a maga fajtáját. A Justh Zsigmond könyve: Fuimus. Ez az, Ilonka. Minél többször olvastam, annál közelebb jutottam — az uramhoz... és hozzátok: a családhoz. Mikor én a ti családotokba kerültem. Tudod, én akkor nagyon furesán voltam. Szeretném megmagyarázni neked, megértetni veled, úgy, ahogyan akkor éreztem és még azután is sokáig — évekig... Az úgy volt, mintha csupa-csupa éllett volna körülöttem, csupa szeglet — amerre fordultam, ahányat léptem, amennyi ember, annyi éles sarok. És az mind nekijött, belevágódott az én meztelen szívembe. Én olyan őszinte voltam, Ilonka, ma sem tudok más lenni, csak az, aki vagyok. És mindig egyforma, mindig ugyanaz. Őszinte asszony, szeretek szeretni. Ne érts félre, az embereket szeretem szeretni, mindenkit. Ilyen vagyok én, akkor is ilyen voltam és ide kerültem a ti családotokba. Sok éjszakát sírtam át akkoriban. Sok volt a szeglet — nagyon sok. Néha azt hittem, hogy már nem is szeglet, hanem élesre köszörült szögek, az egész világ rettentő nagy szeges zsák és engem ideoda rázogatnak benne. Sokáig hittem így, azután lassan-sokára mégis csak megtaláltam a kulcsot. Nem az a baj, de hogy is nincs nektek szívetek. Nagyon is sok van — hétrét-szíví emberek vagytok ti — Fuimus-emberek — a szívtúltengésben szenvedők. Az egész testetek szív, minde-nütt fáj, ezért azután elbujtok. Önmagatok elől bujtok, a saját szívetek elől, vissza-vissza a csigaházba, a legislegbensejébe, hogy ne sérthessenek, mert a legártatlanabban mondott szó, a leggyanútlanabb mozdulat is fáj. Hiszen hétrét emberek vagytok, csupa hatványozódás, csupa szörszálhasogatás, csupa kételkedés, csupa érzékenykedés... Igen... ezért vigyáz-tok... ezért menekültök olyan messzire, hűvös tartózkodásba. Csupa rejtőzködés... búvócska, vissza a hetedik énbé. Ahova már nem hatol semmi... és ahol olyan nehéz megtalálni titeket és olyan könnyű meg-fagyni mellettetek... Igen, édes lelkem...

Zách Tamásné nem felelt mindjárt. A sötétben a szavak rázúdultak és a szíve körül karikáztak.

— Eszembe jutott valami, Aranka — mondta sokára, kicsit vontatottan. — Volt nekem lánykoromban egy barátnóm. Szegről-végről valami rokonság volt, bizonyos Márta nevezetű. Magas, sovány leány, szeplős, vöröshajú, nagycsontú, bizony csúnya volt szegény. Amilyen csúnya volt, olyan nagyon szeretett volna szép lenni és olyan nagyon kellelte magát. Rettenetesen szeretett volna férjhez menni. Sokat nevetett és ez borzasztó rosszul illett neki, mert a nevetése a bőre alól jött, nem belülről. Kongott a nevetése, hamisan szólt, és nincs valami visszataszítóbb, mint mikor az ilyen nagycsontú, szeplős leány tetteti a nevetést. Annak, aki hallja, savanyú lesz a szája és eszébe jut minden nemszeretem órája. Ez a leány, ez a Márta sokat járt hozzánk és mindig azzal kínozott engem, mondjam meg neki, milyen ő? Hogy ő igazán olyan nagyon csúnya-e? Hogy mit szoktak őrá mondani a férfiak? Mit mondott ez a fiatalember, az a fiatalember? . . . Én csak kitéregettem a válasz elől, elütöttem, másra tereltem a szót, de ő csak nem hagyott békében. Egy estefelé, még most is emlékszem, keddi nap volt, megint csak elkezdte. Úgy kért, mintha a lelke üdvössége múltott volna rajta. Lehet, hogy úgy is volt, ki tudja, kit szeretett szegény, talán rajtam keresztül kutatta-tudakolta a sorsát. De én még akkor olyan gyerekes voltam, olyan elkényeztetett, vidám, csupa merő boldogság, mit tudtam én még akkor arról, hogy az élet fájni is tud. Egyszóval faggatott, gyötört addig és addig, hogy meg is úntam, el is hittem neki egy kicsit, hogy nem fog neki fájni az igazság — egyszóval ránéztem jól, erősen, mintha mégegyszer meg akartam volna bizonyosodni róla, csakugyan olyan nagyon csúnya-e, azután mondtam neki meggyőződéssel, nagyon őszintén: „Bizony, nagyon csúnya vagy, Márta, náladnál csúnyább lányt nem is ismerek . . .“ Még tovább akartam mondani, talán részletezni a csúnyságát, de elhallgattam hirtelen és azt a pillantást, azt a rémületes, megdöbrent, eliszonyodott tekintetet még nagyon-nagyon sokáig nem felejtettem el, ahogyan rámmeredt. Egyszer megnéztem, mikor a szakácsné levágott egy libát. Annak volt olyan elrémült, ijedt szeme, mikor már ömlött nyakából a vér . . . „Akkor én megölöm magam“ — dadogta Márta nagysokára —, „mert akkor úgyis hiába minden . . .“ Dühös voltam rá, minek is kérdezte, magamra, miért is feleltem . . . Tudja Isten, nagyon haragudtam, először tapasztaltam, hogy az igazság a legélesebb fegyver, csínján kell vele bánni, aprón adagolni . . . Elégedetlen voltam, meg is ijedtem nagyjából és össze-vissza kezdtem hazudozni. Kitaláltam ezt is, azt is, hogy ő milyen érdekes, művelt, ez a fiú ezt mondta, a másik amazt . . . Egész estig beszéltem neki és úgy elfáradtam, hogy három napig fájt utána a fejem . . . Márta azonban nem ölte meg magát, de ősz fejjel se tudta nekem megbocsátani ezt a délutánt. „Ezt nem azért mondom neked, Arankám, mintha én is rossz néven venném a te nagy őszinteségedet. Inkább azt akartam, látod, példázni, hogy a te szavaidban ismerem rá csak igazán a mi csúnyságunkra. Igazad van, mi csakugyan ilyenek vagyunk. Elhiszed-e, hogy magam éreztem már ezt? Nagyon is sokszor, még a tulajdon gyermekeimmel szemben is, amikor tudtam, hogy az egészen leplezetlen, őszinte szó talán jóvátehetne mindent, de ezt a szót mégsem mondtuk ki — csupa kíméletből. Vagy ha már kimondtuk,

megint csak csupa óvatosságból úgy mondtuk ki, hogy érzékenykedés, sértes lett belőle...

— Fuimus-emberek — szólt közbe Aranka és hangja elárulta, milyen régen kijegecesedtek benne ezek a gondolatok. — Hiszen én is csak vagyok valamilyen családból való. Engem sem szilvafa alatt neveltek és mégis-mégis milyen messzire voltam tőletek és sohasem bírtam közétek nőni. Tudod-e, hogy most, mikor látom a nagy összeroppanást, a fuimus-embe-
reknek, a tartózkodóknak, a hűvös légkörűeknek, a hétrét-szívűeknek borzasztó elpusztulását, a nagy középosztály nagy halódását, sokszor jutott eszembe, talán ilyesmi lehet az oka a rettenetes részvétlenségnek. A csigaházba oly kevesen láttak be, idejük sem olt rá az embereknek, hogy csigaházak rejtélyét kutatgassák, ők csak a tartózkodást érezték hidegségnek, a túlzott óvatosságot dölyfösségnek... Ó, Istenem, lehet is ezt magyarázni; mert a vége: az emberek nem szeretik a szegletet, ahova beütötték a fejüket...

Fuimus-emberek egyedül maradtunk a végén, kiváltunk, nem tartozunk sehová. A híd régen nem volt már híd. Levált, elszakadt a két parttól, úgy meredezett a levegőben, kinőve önmagából, önmagába kapaszkodva és most önmagába roskad...

Zách Tamásné belebámult a sötétségbe... Elfacsarodott a szíve, a két karjával belekapaszkodott az ágy két oldalába. Kapaszkodott, fogta erősen, hogy ne zuhanjon a mélységbe, a megsemmisülésbe...

— Azt nem szabad — hebegte rekedt hangon —, azt mégsem szabad... A hídra szükség van. A hídnak hivatása van. Te, Aranka, most csak a szeplőket látod és elfelejted, amit az a híd kibírt és ahogyan a híd kitartott ezer éven át... Ha nem lett volna a híd? És ha nem lesz? Az a megsemmisülés...

— A hidat újból kell megépíteni... — felelte Aranka néni.

VII.

A fák ott meredeztek véges-végig az utak mentén, a kert végében, végig-hosszig, ameddig csak ellátott szem, csúffá téve, lekopasztva. Ott állt a sok fa, mint megannyi szűz lány, akinek tőből vágták le a sűrű, selymes haját... Az üde, erős ágak levagdalva, csak a legvégén maradt a törzsökön egy kis üstök, madárijesztőnek. Az még csufabbá tette a fát, az a szomorú maradvány még inkább mutatta a hiányosságot. Álltak, beledermesztve a harmatos reggeli levegőbe, mint száz meg száz akasztófa, kopáran, elhagyatottan, legyalázottan az utak mentén. A fák fölött az ég vidáman kéklött, tavaszi frisseségtől eltelten, dúsálódva a sok szagban, ami a nyiladozó földből párázott fölfelé. Köröskörül az egész mindenség lakodalmi hangulatban volt, csak a fák álltak ottan a rózsás kék ég alatt, a gerjedező föld felett, mint a csonka koldúsok. Rossz volt rájuk nézni.

Zách Tamásnének felfordult a gyomra az indulattól, olyan reszketés állt a lábába, hogy nem bírt mozdulni jó ideig. Mikor kicsit magához tért, leszaladt a kert végébe.

Csakugyan — az ő fáit is lebotolták. Dehogyan is botolták. Hiszen ha csak botolták volna. Kifosztották — lenyúzták. Ökölbe szorult a keze...

Ki tette ezt? Ki merete ezt? Ki merészelte? Az ő fáit... az ő tulajdon fáit...

„Tulajdon?” — ismételte meg magában csendesen-kérdőn és utána mégegyszer... a tulajdon... az enyém?... A tulajdon... van ilyen a világon? A kommün megtanította kételkedni az ilyen ábrándokban... Tulajdon... Törvény... Társadalom... rend... Isten — ő látta, mivé tették e szent fogalmakat.

Már lecsillapodott a haragja, mire fölért a kertből. Lassú léptekkel ment a loggiára és még sokáig, nagyon sokáig nézte a megessonkított fákat.

Kirabolták őket tökéletesen, meztelenre vetköztették. Csak a pusztát hagyták meg. Nekiestek szekercével és vágták-vagdalták, hasogaták kegyetlenül. Csupa friss seb az egész törzsök, még azon nedves a vágások helye, de azért áll a törzsök büszkén kiegyenesedve, nyúlik felfelé egész magasságában, szinte többnek, nagyobbak látszik így elgyötörve legyalulva...

A „Fuumus-emberek” — suttogta Záchné és ösztönszerűen egyenesítette ki ő is a derekát...

Leült a pirosra festett asztal mellé, várakozott. Majd csak előkerült Csulak. Az asztalon egy kosárkában patience-kártyák voltak. Mostanában, mióta már megint tudott kérdezni az élettől, előkereste a kártyákat.

Már tudott kérdezni...

Mozdulatlanul ült, amikor hirtelen nyílegyenes surranással vágódott be a loggiára egy fecskemadár.

Az első fecskemadár. Megvonaglott a szíve Záchnének édes meglepetésében... Az első fecskemadár... Egy pillanatra, hogy őt észrevette, tétovázva lassította röptét, azután tovább szállt a szeglet felé — a fészkére... a házába...

Hanem annak csak a helye volt ott...

Tágranyilt szemmel nézte a fészek helyét a fecskemadár. Nézte, megkopogtatta csőrével az üresen maradt szegletet. Tapogatta, mert nem hitt a szemének. Különös, rémült torokhangokat hallatott és rettenetes gyorsan repült ki a loggia alól. Mindjárt megint visszatért a párjával, egyenesen oda, a fészek helyéhez. Hogy mit vittek véghez azok ketten a feldúlt fészek láttán. Milyen panaszok és milyen pörlekedések. Panasz, pörlekedés és tiltakozás! Már nem félték Záchnétól! Inkább odaszálltak az ajtófelé, a két sarokba és egyenesen ránézve ficseréltek. Mintha csak tőle kérték volna számon az elveszett otthont. „Te asszony, te ember, hol a fészek?” „Hová lett a fészek?” „Összel itt hagytuk a házunkat és most visszajöttünk, hogy itt kiköltjük és felneveljük kicsinyeinket...” „Hová lett a fészek?” „És háová legyünk mi szegény hontalanok?” „Mit vétett az a fészek, az az ártatlan fészek, miért kellett azt elpusztítani?!...” „Keserves, nehéz munkával építettük. Minden szál szalma, minden por-szem külön út... és külön fáradság minden csöppecske víz. Mennyit dolgoztunk!... És most oda a fészek! Kinek volt joga ehhez?”

Záchné elmerülten nézte, hallgatta a két madarat. Az a tehetetlen rémület lepte el ismét minden tagját, amit akkor érzett, amikor a kommün megjelent a házában és kiharancsolta őt a saját otthonából. Minden csúfság között ez volt a legmegalázóbb. Ez már elevenig hatott... És most mivel különb a helyzete?

Otthon-e ez az ő otthona?

A kapuja előtt búsan, rettenetes komolyan álldogált az ágjavesztett szegény fa. A végében kétségbeesetten nyulkált bele a levegőbe az ottmaradt néhány vékonyka ág.

Szegény, nyavalyás, ősz hajszálak az élet letarolt mezején.

A nagy csendre riadt föl. Nem is vette észre, mikor röpültek el a madarak.

Elröpültek. Most mi lesz?

A kút tájékaról Csulak került elő. Jött tempósan, a szolgálomember ernyed, lassú járásával. Mennyire hasonlít a járása az állatéhoz! — gondolta Záchné. Pedig így jár a legtöbbször.

Azonban ki az oka ennek is?

Csupa kérdés, olyan kérdés, amire feleletet sohasem kapott. Az ő fiatalágát gyakran izgatták ezek a kérdések. Egyszer megjárta az alispáni, főispáni hivatalt, egész a püspökig ment. Pedig nem is olyan nagyon sokat akart. Holmi vándortanfolyamot: főzni akarta tanítani a paraszt-asszonyokat és gyereket pólyálni. Kinevették érte. Minek az a parasztnak? Elég annak, ha teletömi a bendőjét babbal és krumplival... És vajjon megtörtént volna-e mindaz, ami történt, ha akkor nem nevetnek olyan jóízűen az urak az efféle gondolatokon. Néha azt gondolta: igen. Néha azt gondolta, mindez így jött rendre, mert el kellett következnie valamely őstörvénytörés értelmében, valamely örökletes átok folytán, hogy egy bizonyos idő múlva az egyik fajta nekiesik a másik fajtának és fölfalja azt... Az emberi állat beleszagol az embervérbe, megdühödik tőle és azután már csak vér, vér kell neki, sok-sok embervér, hogy oltsa olthatatlan szomjúságát. Néha azt gondolta, hogy mindazt meg lehetett volna akadályozni, elhárítani, ha a felsőbb osztályok valahogyan utakat, módokat találnak; kimódolnak bizonyos szabályokat, törvényeket és ezen az úton emberséges életet adnak azoknak, akiknek a csontjából és zsírjából táplálkoznak... Itt eszébe jutott valami, egy jelenet. Ez már a kommunizmus után történt, akkor, mikor a rettentő leszámolás megkezdődött. Abban az időben, amikor az akasztófákat kezdték ültetgetni a fogházak udvarán, meg másutt is, itt-ott is — szabadjárásra. Az idők fordulásától beszélt valakivel. Annak az embernek súlyosan esett a szája a mérlegbe abban az időben: „A mi osztályunkra nagy feladatok várnak mostan, — beszélgetett Záchné akkor azzal az emberrel. — Úgy gondolom, hogy a mi osztályunknak minden egyes tagja egy-egy Messiásként éljen ezentúl. Amit elmulasztottunk eddig, azt most pótolnunk kell a negyedik renddel szemben.“ Akkor ez a bizonyos ember kiegyenesedett és keményen felelte ezeket a szavakat: „Soha... Ha az állatnak a nyakából kiveszik az igát, nem húzza az ekét... Az bizony nem, csak addig, amíg ott az iga a nyakán és a háta mögött az ostor. Az volt a baj éppen, hogy máris nagyon szabadjárásra engedték...“ Akkor ő nem vitatkozott, de sokat gondolkozott azóta is. Végeredményében még mindig nem látott tisztán.

Gyakran, amikor szemben állott véle ez a cselédember, ez, aki huszonhat év óta szolgálta már az ő családját az egész családjával — és az igát nem érezte soha — és most mégis telised-tele volt ellenséges indulattal, sokszor ő is úgy érezte: iga kell nekik. Mégis, jobban belemélyedve, bizony meg tudta érteni ezt a részszegséget, ezt a megkötyagosodást is. Hiszen igaz van... Eddig senki sem mondta neki, hogy ő is ember. Eddig

„csak cseléd“ volt és most egyenrangúvá prédikálják. Ha megtanították volna rá hamarabb, hogy különbséget tudjon tenni, ha most mérlegelni tudna, ha „ember“ lenne csak félig is, akkor... akkor az utak mentén most nem állnának ottan azok a lekopasztott fák és a fecskéfészek is ott maradt volna a helyén.

Az elnyújtott, nehézkes léptek már ott csoszogtak a loggia lépcsőjénél.

— Jó reggelt kívánok, kezét csókolom.

— Jó reggelt. Csulak. Hogy aludt a felesége?

Nem felelt mindjárt, felhúzta az egyik vállát, azután a másikat.

— Sárga már a képe nagyon és hideg neki orrának hegye. Baj, baj...

— Az nem csoda, ha sárga az arca, hiszen hónapok óta fekszik.

— Nagy baj szeginy embernek.

— A betegség egyforma nyomorúság gazdagnak is, szegénynek is.

— Hát bizon, kirek alásson — és minden átmenet nélkül tette hozzá.

— Gondolok, a jövő héten már menünk munkába, a határba.

„Az én kertemben azonban eddig még egy kapavágást sem tettél“ — gondolta Záchné —, de nem ezt mondta ki hangosan, hanem valami mást.

— A munkát már meg is kezdték, látom. Miféle gyalázatos ember tétette így csúffá ezeket a fákat? Tudja-e Csulak, hogy az én apám az ilyesmiért gúzsba köttette volna azt a lelketlen földterhét, aki ezt cselekedte?

Csulak nyugodtan felelt:

— Fa kell a népnek.

— Úgy — felelte Záchné és kisvártatva hozzátette: — vagy úgy!...

— És még később: — Hanem az én fáimat az én levagdalták. Ezt ki merészelte? Ki merészelt hozzányúlni az én fáimhoz?

Megint az a nyugodt felelet, mélységes meggyőződéssel:

— Most minden egyforma. Most egyformán kapja mindent, mindenki.

Nagysága is fogja kapni fát. Estefelé széthordják.

— Nekem ugyan ne hordjanak semmit. Ha elveszik, ami az enyém, az rablás. Akinek jólesik a mástól lopott jószág, boldoguljon véle, ha ráviszi a lelke. Én nem kérek most már se ebből, se a máséból.

— Azt nem is kérdezik, csak leteszik majd kapu elé. Én majd segíték behordani.

— Köszönöm, Csulak, szép, hogy segíteni akar. De én nem fogok hozzányúlni, felőlem ott verhetnek gyökeret azok az ágak, ahová ledobálják. Lássa, Csulak, én már túl vagyok mindezen. Amikor ide utaztam, Újváron bementem éjszakára a szállodába, mivelhogy most úgy osztották be ezt a három és fél óráig tartó utacsokát, hogy jut belőle — egyik reggeltől — másnap délig tartó vackolódás. Jól van, bementem Újvárra a szállodába. Mikor a kapu alól a lépcsőn felfelé megyünk, mindjárt elől, baloldalt valaki kinyitott egy ajtót. Benéztem. Zűravaros hangok, sok izgult ember, vörös zászlók, vörös posztók, jövés-menés.

— Mi van itt? Színház? — kérdem a pincértől, míg tovább megyünk.

— Nem, itt a nemzetközi szocialisták gyűléseznek mostan.

— Ez aztán még csak az igazi színház — mondtam félhangosan. — Nem tudom meghallotta-e, szólni nem szólt. Hanem azt már jó hangosan

mondtam. Budapestről jövök. Ott mi már túl vagyunk ezen . . . Magának is csak ezt mondom, Csulak. Mi már túl vagyunk ezen . . . Mikor a házakat elvették, akkor tudja, mit csináltam én? Kőművest hívtam és az udvaromban beépíttetem a ház falába egy Mária- és egy Jézus-szobrot. Ha már szocializálták a házat, kapják meg így. Akkor pedig már a templomban se igen merték emlegetni Jézust és Máriát. Róza dühöngött . . . „Hogy majd meglátom, mi lesz ebből?“ „Semmi sem lesz belőle — feleltem neki —, mert ezt a házat mi építtettük, én és az én uram. Ezt tőlem senki el nem veheti. Mivelhogy ennek a háznak minden téglájához becsület tapad. Jogtalanul szerzett garas nem fordult meg soha a házunkban, sem semmiféle fajtámnak, őszámok a kezén. Ez a ház igazságos úton az enyém és enyém is fog maradni . . . Én ezt mondtam akkor és a ház — túlélte a kommunizmust . . . Annak is vége lett egyszer . . . Mert egyszer csak eljut az ember mindennek a végére — még az életnek is vége lesz egyszer . . . Erről jut eszembe, Csulak, hogy ugyan kinek volt útjába itt ez a fecskéfészek? Hogy még ezt is levették . . . A fecskéfészket. Most visszajöttek a fecskék és nincsen fészek . . .

Csulak a sapkája szélét kaparta:

— A gyerekek. A sok idegen gyerek. De meg úgyis elvették a verebek. Tele volt verebekkel. Azok kiverték volna úgyis a fecskéket.

Zách Tamásné nem állhatta meg, nagyot nevetett. No, te édes Istenem, így tehát még a verebek is, a természet is . . . Ők is kommunizáltak . . . Ez igazán furcsa . . . Vajjon az ember tanult a madártól, vagy azok tőlünk.

Kisvártatva folytatta azután:

— Egyszer, a verebek . . . És az idegen gyerekek . . . Mert ide szabadon jöhettek úgy-e, amíg haza nem jöttem? Nem azért mondom, Csulak. Én tudom, hogy ez így divat mostanában. Lássá, amikor megérkeztem, sok mindent tudtam előre, mert láttam egyet-mást, míg a falun végig kocsikáztam. Így például az alispán úr parkjában disznók turkáltak a tuják alatt. Az én ezüstfenyőim közé ruhaszárogató volt kötözve. Csak hagyja, Csulak, hiszen eddig sem szóltam. Ezt csak úgy említem. A madarokról jutott eszembe. Csak úgy megemlítem . . . Hanem az a fészek igazán nem vétett, az ott maradhatott volna.

Elhallgatott, mert a fecskék visszajöttek. Hanem egy harmadik is volt már velük. Annak rettenetesen magyarázott valamit a másik kettő és azután ismét elrepültek.

— Fel fogja építeni még egyszer — jelentette ki Csulak határozottan. — Mit lehet neki csinálni. Megint csak fel kell építeni.

Hiszen ez olyan egyszerű volt, olyan magától értetődő.

Záchné belemerült a Csulak arcába. Hogy ő eddig nem gondolt erre. Hogy ezt Csulaktól kell megtanulnia.

Mi más is csinálhatna a fecskemadár? Nekilát majd és fel fogja újra építeni.

Csulak is a fészekre gondolt ezalatt. Zavartan forgatta a sapkáját a kezében és elkezdte a régi nótát a Palatyka-féle házzal.

„Az asszony így . . . Az asszony úgy . . . Az asszony ott akarna meghalni a saját fészében. Mindig a más szolgálja volt . . . Ha legalább a halálban lehetne maga asszonya . . .

Színtelen hangon mormolta a szavakat minderről és a végén nem felejtette el hozzátenni:

— Ez is píz... az is píz... Megadom érte, amit más megadja... Mért is adná az „asszony“ másnak a házat. Az a más se fizet többet.

Sok hangsúly feküdt bele ebbe a „más“ szóba. Megütötte a Záchné fülét. Odarezzent a Csulak szavára.

— Ki az a más? Kicsoda másról beszél, Csulak?

— A Palatykáról beszélék. Mondják, hogy mégis az övé lesz a ház. Mindenki mondja.

— Ki az a mindenki, Csulak?

— Hát mondja a szomszédasszony is... Az özvegyasszony odaát...

— És honnan tudja az özvegyasszony, odaát? Talán bizony én mondtam neki? Ej, Csulak, ez mind csak olyan ravaszkodás. Maguk nem bírnak nyugodni, már látom. A pénz nem hagyja aludni magukat.

— A mi pénzünk nem olyan pénz, mint a Palatykáé.

— Maga mondta, ez is pénz, az is pénz.

— A Palatyka lopta bakancsokat, mindenki mondja.

— Micsoda bakancsokról beszél maga?

— Platyka úgy jött haza háborúból nagy kocsin, de a kocsi telisdedtele volt. Bakancs, liszt zsákokkal, zsír, cukor... Azt itt árulta a faluba, de még kocsit, lovat is eladta... Úgy bizony, ezt tudja mindenki... Van annak pénze, de olyan pénz...

— Eddig mért nem mondta maga ezt nekem, Csulak? Mért csak most mondja?

— Engem nem kérdezte senki.

— Most sem kérdeztem, Csulak.

— Én a ház miatt mondtam...

— Feneketlen, feneketlen piszok, — fordult el a lelke az úrasszonynak. Lelkendezve szaladt a virágos udvaron keresztül a Csulak kisebbik lánya.

— Apám... apám... — a hangjában nagy eliszonyodás.

— Mit akarsz?

— Az anyám... az anyám nagyon köhög...

Csulak ránézett az asszonyára.

— Nagysága nem akarja megnézni?

— Nem tudom jót tenne-e a betegnek? Az utolsó időben — úgy vettem észre — másképen gondolkozott ő is.

— De mégis...

— Bemehetek.

A belső szobában az ablak előtt állott az ágy. A széles ablakfán sok muskátli, verbéna és hónapos rózsa. A rózsa bimbózott már; finom csipkés levélkéivel ugyancsak kapaszkodott a nap felé. A nap sugára besétált a leveleken, és szélesen terült el a kockás huzatú dunyhán. A beteg feje alatt három vánkos. Duzzadó, kemény vánkosok, jó alátámasztották a sovány testet. Acélszürke főkötő alá bujt a ritkult haj és lesoványodott konty. Nem nyitotta fel a szemét, mikor megálltak az ágya mellett.

Csulakné... Ott feküdt a vánkosokon. Az arccsontjai kitolták sárga bőrért, az ajkai alig látszóttak, úgy beharapta. Az álla kihegyesedve és a homlok dacosan, komoran dudorodott az arc fölött. Csulakné, Szép, fiatal asszony volt, amikor először feküdt le ebbe az ágyba, az ablak alá. Göm-

bölyű csípőjű, derék, magas asszony volt, egyenes derekú. Szép, kékszemű asszony.

Sok vödör vizet húzott fel életében. A virágágyakat nem lehetett győzni vízzel. Kora hajnalban, késő este, víz és víz. Eleinte kettesben öntözték. Az ember felhúzta a vizet, belezúdította a locsolóba és az asszony telehintette az üdítő áldással az ágyakat. Hogy nekibuzdult, hogy sarjadt az élet a kezük után! Hej Istenem! Mikor a kút mellett állottak és míg egy kezével forgatta a kút kerekét, lenn a mélyben dalolt a lánca, más kezével az asszony erős derekát ölelte az ember! Sarjadtak az ágyak... Ő is más volt még akkor. Az ő keble is fehér és gömbölyű, az ő csípője is gömbölyű. A két karja is pattogó kemény és olyan mint az elefántcsont... Nem fért el az ágyakban a dús termés... Hej Istenem! Huszonhat esztendővel ezelőtt!...

Belső cselédség, külső cselédség... Nagy élet... Szép élet... Gondtalan víg élet... A határban egy tagban ezer hold... A legszebb, a legjobb termőföld hét vármegyében... És jött a sok gyerek. A virágos udvaron is, meg ott azoknál, a másik oldalon is. Ebben egyformák voltak. Ez is jajgatva szülte az életet, meg ő is... Ez is tördelte a kezét, mikor kis koporsó után ment, meg ő is... És lassacskán, ahogy szaporodott a gyerek, egyedül locsolta már a virágágyakat az asszony. A kút kereke nyirkogott és zörgött a lánca a mélyben. Zúgolódva elégedetlenül... És szaporodott a gyermek ezen az oldalon is, és lassacskán egyedül maradt ő is... Elsőnek elment az ember, utána ment a föld. A cselédség másnak szolgál és ezek itten, ez a legutolsó, most ez is emelgeti a fejét. Lám csak, ők volnának az erősebbek? Ő eljött ide élve temetkezni, eleven halottnak, a sáskajárás idején, otthagytá, amiye volt. Ezek pedig kapaszkodnak abba, amijük nincs, végzetes kitartással, halált lebíró akarattal...

Ki az erősebb?

Az ágyon mozdult a sárgult tetem, felnyitotta szemét. Kialudt a szeme, nem világított már. Nem élt már benne az élet, csak éppen megvolt még. Még itt ezen az oldalon, de neki olyan mindegy már...

Mégsem olyan mindegy. Az üszkösödő szemek sokáig néztek az úr-asszony arcába. Hosszú-hosszú nézéssel és keskeny, elszáradt ajka követelelőn mondta:

— Mért nem akarja odaadni, nagysága? Adja oda nekünk... Mért nem akarja odaadni?

Az asszonyt szíven ütötte a követelő hang.

Mi ez ezekben az emberekben? Ez a szívós, kiirthatatlan akarás, amelyik még a haldoklót is itt tartja egy perccel tovább? Miféle erő ez? Erősebb a halálnál, erősebb a legerősebbnél... Neki már mindegy, ő már a sír szélén, tátott szájjal várja a sírja. És mégis kapaszkodik csontváz kezével a külön ház, „az én házam“, „a tulajdon“ után. Csakugyan ez az ösztönös erő, az őserő, ez a legerősebb. Ezek még telítve vannak vele. Ez a vérük, húruk, csontjuk és velejük. Az ő krumplijuk mindig kiadósabb volt, az ő számukra kijelölt föld mindig jobban termett, még a diófa is nekik kedvezett. Miféle rettenetes, szörnyűséges erő ez. Ezt okádja ki most a föld magából, ez a bűzös, tüzes, pusztító láva ömlik most végig a világon. Fölfal, magába temet, elnyel mindent, ami útjába akad. Itt áll most ő is az ágy végénél és körülnyaldossa a láng...

— Megfizetem . . . — nyögte a haldokló. — A kertben nyolevan szilvafavan. Mondja meg, mit kér érte? . . .

— Azokat a fákat az én apám a maga kezével ültette, — gondolkodott hangosan Záchné. Emeltebb hangon végezte be. — Tudja, Csulakné lelkem, vannak dolgok, amiket nem lehet megfizetni.

— Még az Isten is meg hagyja fizetni magát, — vetette vissza dacosan, sötéten a sárgabőrű csontváz és utolsó, szörnyű erőfeszítéssel ült föl az ágyban. — Maga is meg tudta fizetni az én erőmet, amit a kertnek adtam? Az a sok víz. Az tett engem tönkre . . . Azért kell nekem meghalni. Adja oda a házat a gyermekeimnek . . . Megfizetem . . .

Nagyot nyögött, visszarokkadt a párnákba . . .

— Az a sok víz . . . — hebegte gyűlölködően.

— És a gyerekek? A sok gyerek, — felelte vitázva Záchné. — Maga nem tudja, mit beszél. Ne káromolja az Istent . . . Papot hivatok . . .

— Nem kell a pap — dühöngött a haldokló. — Adja oda a házat . . . A házat . . . Azt adja oda.

Záchné nem felelt, kiszédült a házból.

VIII.

A koporsó az udvar közepén pihent és mögötte mindjárt Csulak mellett Zách Tamásné. Felöltözve szépen, kalaposan, fátyolosan, kesztyűsen. Megadta a tisztességet a halottnak. Ki is kísérte véges-végig. Vitt magával egy csokrot is és a nagy kulcsot. Ha már ott volt, meglátogatja a családi kriptát, ahol az ő számára is van már hely. Az már várja őt. Mikor elvégezték a Csulakné dolgát, átal ment a temető másik oldalába. A kriptán még mindig nem volt rajta a kereszt. Az ott hevert a földön, ahova a csehek ledobálták. Vetett egy jó tekintetet a keresztre és beillesztette a nagy kulcsot a zárba. Kicsit nehezen fordult. Azután lement a kriptába. Szépen, tisztán volt tartva. Rendesen gondozva. Sokáig állt az apja koporsója mellett. Szerette nagyon a jó, kis öreg embert, annak éppen olyan szíve volt, mint neki. Az anyja hidegebb volt, az nem állott olyan közel hozzá. Csodálatos ez, vagy talán nem is olyan csodálatos?

Semmi sem csodálatos, csak az élet és halál, ahogyan elkövetkezik egymás után, meg nem másíthatóan . . . De ami között van! . . . Ami között van! Az milyen! Erről mit lehet mondani, édes Istenem! . . . Itt a kriptában pedig a hűvös, érzéketlen, megbonthatatlan hallgatás . . . Milyen szép volna, ha már ő is így hallgatna . . .

Még sokáig maradt a halottak között és mire kijött, sápadt arca megnyugodott. Valami nagy elhatározás volt a szemében. Úgy érezte, hogy megértette végre azt, amit meg kellett értenie . . .

Otthon két dolog várt reá. A fecskék ezen a napon csakugyan belefogtak a fészekrakásba. Hosszas tanakodás után mégis csak abban a helyzetben állapodtak meg, ahol már tavaly is építkeztek. Az első kerek galacsinok már ott feketéltek a régi, szürkés foltokon. Sürgés és forgás járta, szalmaszálak a loggián szerteszórva.

Míg ő temetett, idehaza valóban megkezdődött a nagy munka . . .

Ez volt az egyik, hanem a másik . . . Levél Budapestről. Nagy borítékban sok írás . . . Titkos utakon hozta megbízható, ügyes emberi kéz. Legyőzte az eltiltó, kitiltó határokat. A levél átcsúszott . . .

Fogta a levelet Záchné, járt kelt vele a házban ide és tova . . . Csak sokára érzett magában annyi erőt, hogy felbontsa. Írt mind a két fiú . . .

„Édes anyám, nem az a mi bajunk — ezt Zoli írta —, amit mások cselekedtek velünk. A mi igazi bajunk — önmagunkban van, ez most már nyilvánvaló. A megpróbáltatás leránt bennünket az iszapba, ebben fuldoklunk. Már a szánkig ér, de azért még' mindig nem vesszük észre és ahelyett, hogy kirántani segítenénk egymást, még beljebb nyomjuk . . .“

És egy másik helyen:

„Művelődéstörténelmet olvasok mostan és amit eddig nem bírtam átélni, az most mind nyilvánvalóvá lett előttem. Tér és idő semmivé lett, a századok bennünk vannak. Elmult népek borzalmas szenvedései, még borzalmasabb tévedései és bűnei bennünk újra születtek, újra tévednek és újra bűnöznek. Csak most látom meg igazi arcunkat. Az évezredek ősembernek állati koponyája ez, külsőleg átformálódva, bévül azonban nem változott semmi, a dúvad maradt annak, ami volt — aki volt. Vérrel fertőzi a kezét ma is az emberi fenevad. Csak éppen hogy öntudatosabban, kitanultabban csinálja, de amerre jön és amerre megy, vér a nyomában, vér előtte, vér utána, vér-vér-vér az ember útja. Az ember megjelent a földön, megvetette a lábát, elröpültek fölötte évszázadok-évezredek, megváltozott körülötte a mindenség, csak ő maradt meg annak, aki volt — a vérrel bűnöző állatnak. A tépőfogak elkorcsosultak, de megnövekedett és megszámosodott a gyilkos fegyver a kezében. A fenevad megmaradt fenevadnak.“

És még egy helyen:

„Anyám, ha elgondolom, hogy mire nevelem a gyermekeimet! Ha végig nézem az utat előre és hátra, — ah, talán nem volna szabad szóba foglalnom ezeket a sötét gondolatokat — de úgy gondolom, anyám, hogy amit adhatok nekik, az a legszerencsétlenebb, legsötétebb örökség: az élet. Hej, édes, jó anyám, amikor még együtt olvastuk Peer Gyntöt és együtt hallgattuk Csajkovszkyt . . . és Kalinikoff nekünk zengte a félbemaradt szimfóniát, hej! anyám, akkor még nem így gondoltam mindezt! Akkor még sokat reméltem és vártam. Álmaim voltak. Valami nagyot akartam. Ember akartam lenni az emberek sokadalmában. Hazafiúi kötelességek, állam, társadalom, jövő — az emberiség jövője . . . Most már látom, hogy mindez csak szó . . . üres . . . puffogó. Az emberiségnek nincs jövője — csak multja van. A multjából nem bírt kivetkezni. Annyi évszázad óta folyik már ez a harc — az ember-állat és ember harca. Az ember-állat újból és újból győzedelmeskedik. És minden egyes győzelme vértengert áraszt erre a földre . . .“

Mire nevelem a gyermekeimet? Megtanítom őket arra, hogy meg tudják mérni a magasságokat, hogy le bírjanak bocsátkozni a mélységekbe? Miért? Hogy legyen miben családniok . . . Hogy eljöjjön majd a nap az életükben, amelyik cafatokká szaggatja — marja mindeme beléjük csontosodott hitet . . . Ah, anyám . . . attól félek, nem bírok jó apja lenni a gyermekeimnek . . . Elbuktam . . . És mennyien . . . mennyien így, mint én! Elbuktunk . . . Hol van az az áldott kéz, amelyik föl bírja emelni az elbukottat? . . .“

Zách Tamásné lenézett a kezére. Finom kicsi keze volt. A gödröcskéknek még ott a helye. Valamikor párnás és bársonyosan puha volt az a

kéz. Most feltörte a házimunka, de a formája, nemes karcsúsága még a régi...

„Hol van a kéz, amelyik fel fogja emelni az elbukottat?“ . . .

Mit ír a másik fiú? Ez számokban beszél. Ez csak arról ír, mibe kerül a mindennapi kenyér és csak azt akarná megtudni, mindezt honnan vegye?

„Sívár megalkuvásoknak vagyunk — így fejezte be — szomorú vándorai. Apái bús nemzedéknek . . . Ifjúság — fiatalság nélkül . . . Gyer-tya — láng nélkül . . . Tűz — meleg nélkül . . . Élet — élet nélkül . . .

Végigsimította a két levelet a tenyerével, összehajtotta gondosan, bevitte a házba, elzárta az íróasztal fiókjába. De mielőtt betette volna, ráírta mikor érkezett. Ez már szokása volt. A tojásra is ráírta ceruzával, hogy kitől és mikor vette? . . . Jó, ha ezt is tudja egy ember . . .

Még állt egy percig a szekrény előtt. A szekrény tetejére nézett. Az útikosara oda volt feltéve. Megfogott egy székét és közelebb húzta a szekrényhez. Belekapaszkodott a kosárba . . .

Mi ez? A kosár lett nehezebb vagy ő gyöngébb? . . .

*

Milyen furcsán reszket a nyárfa a szélben? Úgy reszket, mint egy szerelmes asszony, mikor megtudja, hogy csalja az ura. Minden porcikájába külön áll bele a reszketés. Külön és külön sűr minden levele és mégis egyazon keserűség rázza az egész fát. Folyton-folyvást rázza, szünet nélkül, pihenés nélkül, megszedül tőle, aki nézi. Száz és ezer részecske rázkódik, dülöngözik megállás nélkül, szakadatlanul, nem bírja abbahagyni. Csak rázkódik — rázkódik, le akar rázni magáról valamit. Szabadulni szeretne valami borzasztótól, de az csak tapad hozzá, remegteti; belevette már magát minden ízeckéjébe, megtöltötte a mérgével. Milyen furcsán reszket a nyárfa a szélben. Így kezdte Zách Tamásné, amikor belépett a sógorasszonyához. Ilyesvalamit mondott a nyárfáról. Az út mentén, míg bekocsizott a városba, a nyárfákat nézte. Már korán reggel indult otthonról. A bérlőnek üzent a kocsierért, nem akarta a vasutat. Tudja Isten! Talán tudatosan, talán tudatlanul, még egyszer végig akart menni azon az úton. Nem nagy út, jó lovak beszaladják egy hosszú óra alatt. Négy falun viszen keresztül. Hanem annak a négy falunak a templomában egy pad, mindjárt az oltár mellett az ő családjára várakozik szüntelen. Abba más nem szokott ülni. Ez a szokás még abból az időből maradt meg, amikor a nagyapáit kegyuraságban uralták azok a falvak.

Mégis hosszú az az út a városig. Sok a nyárfa az utak mentén és folyton-folyvást reszketnek a levelei.

Ott ültek a kis szalonban. Záchnének nyugtalanul rebkent a szeme egyik helyről a másikra. A sógorasszony szerette az apróságokat, csecsebecséket. Ahol csak lehetett és ahol nem lehetett, szekrényen, asztalokon, a pamlag karján, ablakdeszkán, kicsi és nagyobb polcokon, a csillár alatt himbálódzva, szobrok állványon, picike emberek, állatok, virágok, figurák . . . Fehérek, feketék, kékek, sárgák; agyagból, márványból, bronzból — az Isten tudja miből. Az ember tekintete nem tudta, hova meneküljön. Mintha a manók birodalmába pottyant volna váratlanul. Gulliver apró szörnyszülöttjei közé.

— Igen, Arankám, elszántam magamat, akárhogy csodálkozol. És

hogy még jobban csodálkozzál, megmondom azt is mindjárt, hogy utazom. Emlékszel, mit mondtam amaz éjszakán: „Talán nem kellett volna ott hagynom a gyermekeimet. Most már nem kételkedem. Egész bizonyosan tudom, mi a kötelességem: a gyermekeimnek szükségük van az anyjukra. Most olyan idők járnak, amikor az öregeknek kell az élre állni.

A Zách Tamásné testvéröccse, a ház ura, szótlanul hallgatta a két asszonyt. Mély karosszékben ült, kis könyv a kezében.

— Te mit olvasol, Ödönkém?

— Ez olvasmány is, meg nem is. Tulajdonképen angolul tanulok. Apró mesék ezek magyarul és angolul. Az ember összeveti a két szöveget és így próbálkozik az idegen nyelvvel.

— Most kezded tanulni az angol nyelvet? Minek az most már?

— Mit kezdjek, kérlek. A hivatalomból kivettek, a fizetésemet nem kapom, valamihez csak hozzá kellett fogynom . . . Mi lesz a családommal?

— És ehhez fogtál? Tulajdonképen hogyan gondolod ezt, — csúsztott ki Zách Tamásné száján. Egy tekintet az öccse arcára és már meg is bánta a kérdést, szerette volna visszaszívni.

— Még azon nem gondolkoztam tulajdonképen . . . Azaz hogy . . . úgy gondolom valahogyan, hogy gyorsan megtanulom és akkor majd órákat adok . . . Vagy pedig más úton-módon . . . Hiszen majd csak akad . . . — Mindezt vontatottan mondta, sápadt arca még sápadtabb lett.

Ült a mély karosszékben, a feje előrebicsaklott, egészen a mellére. Az az arc . . . Az ajkak megvékonyodva, lepittedve és két árok az ajkak szélén, be egészen az arcsont alá! Ott mély gödörben veszett el a keserű vonal. A gödörbe eltemetve az arcnak életelevén színe. A gödör elnyelte a frisseséget, pirosságot, vidámságot, aláárkolta a szemeket is, kiszívta a szemekből a fényt és ragyogást. Sírgödör eleven ember arcán. A homlok sápadtan, búsan borongott az eltemetett arc fölött. A szegény, sápadt homlok. Záchné nézte a kínos gondoknak ezt a letarolt mezejét. Szinte a kezével tapintotta mögötte a fájdalmas gondokat, a tehetetlen tépelődést. Szegény, elkínzott feje. És ezt tömi most angollal. Azonban hangosan sietett helyeselni.

— Különben csak nyereség, ha megtanulod. Én magam is . . .

— Persze. Hiszen te tudsz is angolul. Látod, akkor kisegíthetnél némely dologban. Mert két könyvet is vettem. Egyik amerikaiasan mondja a szavakat, a másik angolosan. Most néha magam sem bírok eligazodni.

— Ó, nagyon szívesen. Mutasd csak. — És mintha ez volna a legfontosabb, mintha csupán ezért jött volna ide, összebújtak a könyv fölött. Elmerültek benne.

Aranka szemben velük, finom gúnyval nézte a két összebújt fejet.

— No, csak tanulmányozzatok, én addig körülnézek a konyhában. Kiment.

Egy ideig még folytatták, azután egymásra néztek a könyv fölött. Nem is vették észre, mikor lecsúsztott a földre. A két egyformán fáradt, bús tekintet egymásba mélyedt.

Záchné lassan bólogatott.

— Igen, igen, Ödönkém.

— Így tehát visszamegy — és gondolkodva tette hozzá: — Az most nagy út, messze van.

— Nagyon messze. Két idegen ország.

— Ha csak annyi volna — sóhajtott a férfi. — Két idegen ország. De mind a kettő hús, tég, rángat. Megnéztem egyszer valami egzotikus képet egy mozgószínházban. Az egyik jelenetben egy embert odaláncolnak két elefántnak a farkához. Azután elkezdik dorongokkal püfölni a két állatot. Azok megdühödnek és rohanni akarnak két ellentétes irányba. A közéjük láncolt test pedig jobban, egyre jobban feszül, nyúlik... — Elhallgatott és azután tette hozzá: — Mostanában úgy éreztem néha, én vagyok az az odaláncolt ember. Itt tart minden szál, egész eddigi életem minden órája és odakényszerít, amit szóval nem lehet kifejezni.

Elhallgatott. Már ez is sok volt, hogy ennyit mondott.

*

Aranka odarakta a tányérkára az omlós pogácsákat és Záchné a tányér fölött a testvére nézett:

— Elhatároztam, visszamegyek a gyermekeimhez. Megértettem végre, mi a kötelességem és megtanultam a nagy igazságot: van úgyis, hogy nagyobb tett továbbélni, mint halálba menni. „Meghalni... meghalni...” ezt kiáltotta egyszer egy drámai színésznő valamelyik darabban a közönség fülébe és a hallgatóság megrendülve nézett a tovatűnő fehér alak után. Reszkettek az idegszálak és a halál végigsuhant a fejünk fölött, meglegyintette a szívünket fagyasztó lehelete. „Élni... élni...” mondom én most csendesesen és egész bizonyosan tudom — ez több mindennél. Az életet elviselni a legnagyobb hősiesség. A Csulakné temetése után — a napokban kísértük ki szegényt — bementem a kriptába öregeinkhez. Sokáig időztem odalenn. Elteltem a halál fenséges, magasztos nyugalmaival. Beszélgettem velük az életről, halálról, emberek sorsáról. És mikor hazamentem, a loggián már sűrűn dolgoztak a fecskék: Leverték a fészkeket az ősszel és ők nem sokáig tétováztak — már újból építkeznek. Visszamegyek én is — és megtanítom a fiaimat — újra építkezni. Pénzéz teszem itt mindenneműt. Eladom az összes ékszereimet. Hiszen úgyis csak nekik adtam volna. Mindent pénzre váltok. Odaadom a régiségeket. Szép a múlt, de most a jövőről van szó. Kiteremttem én azt a pénzt. És építkezni fogunk. A családi házra két emeletet húzatok. Otthont adok nekik újra, fészket rakok én is és új életre keltem majd őket az új fészkekben. Jól átgondoltam én ezt, elejétől végig. Nem szavak kellene mostan, hanem cselekedetek. A lelkek alá új alapot kell rakni. Mert ezt veszítette el ez a nemzedék — a szilárd alap csúszott ki alóluk. Meg kell teremteni az új alapokat. Ha én így alátámasztom őket, meg fognak állni a lábukon. És segíték nevelni az unokáimat. Most már tudom, mit nem szabad kifelejtenem az utitársalókból és mivel nem szabad megterhelni. Ez a háborús nemzedék... Ágyúdörgés volt az altatódala, akasztófák az álom kísértetei, rablás, gyilkolás a mindennapi kenyere. Ha tisztálkodni akar, mosdóvíze vérré változik, lángot hány törülközőkendője. A háború... és kommun... Ha nevetni kezd, örült acsarkodásba fullad a kacagása. Ha szerelmesét ölelné magához, csontváz esik a karjai közé. Kínszenvedést fogamzik az asszony méhe... Mindezt jól tudom immáron. Rajtunk a sor — öregeken. Mi láttuk még az élet szép napjait is. Mi még tudói vagyunk édes, szelid örömeinknek, jó szeretéseinknek, a mi testünkön még rajta az élet meleg, bársonyos tenyerének simogatása.

- Te tudsz hinni a föltámadásban? — kérdezte Ödön bácsi.
 — Anya vagyok, az élet szülője: a hitem örökkétartó.

*

Mikor hazafelé ment, a határban leszállt a kocsiról. Hosszú darabot gyalogolt. Még egyszer a földek mellett — ahol a fiatalsága ragyogott valamikor. Tudta, hogy utóljára látja ezeket a sík táblákat, amoda túl a hegyek a váromladékkal, az ég felé kapaszkodó tornyokat. Ezt az egész mindenséget most utóljára látja az életben... Már régen elbúcsúzott tőle, akkor, amikor hagyták, hogy átalsússzon idegen kézre. Hiábavaló volna most már azt kutatgatni ki és mi okozta annak idején, szent igaz: a föld most idegen kézen van, annak adózik tízszeres kamatozással. Hiába: ő most mégis úgy érezte, a tulajdon testéből készül kiszakadni. Az eleven testből a lélek tudatosan. Búcsúzott a földtől. Ment lassúdan a keskeny gyalogúton. A határban már volt némi mozgolódás. Felemelték a fejüket az emberek és akik közelben álltak — leemelték a sapkát. Hiába no: mégis csak köszöntötték. Mégis csak tudták, miféle fából volt faragva az ő bölcsője. Ezt nem lehet csak úgy — elfűjni, az ilyen emlékezést.

Már a faluszélén volt. Szemrefogta a messzire világító sárga házat. Uri módon sütött ki a ház napos homlokzata a nagy, sötét fenyők és ősi ákácok közül. Szép volt ez a ház, amint ott állt. Ezt mégsem adja el. Nem, soha többé egy talpalatot sem. Ami megmaradt, azt meg kell állni sziklakeményen, úgy, hogy csak az Isten haragja bírja onnan kimozdítani az embert.

Ami megmaradt, abba bele kell csimpaszkodni kézzel-lábbal-foggal. A gyerekeit is meg fogja erre tanítani...

... A nyárfasor szélén ott várt a kocsi.

— Fel tetszik ülni?

Otthon a ház előtt Csulak beszélgetett egy özvegyasszonnyal.

— Baj-baj— nyomkodta a szemét, — baj, ha nincs asszony a háznál..

X.

... És Zách Tamásné otthon volt újra, otthon, — ahonnan olyan kétségbeesetten menekült el... A ruhája fehér volt, mint a haja. Hús esztendő óta először vett magára fehérét. Síma derekú, egybeszabott ruha volt, a hosszú uszály hullámosan kigyózott a szőnyegen, amint ide-oda járt a szobában. A szalonban, a kis szalonban, az ebédőben kisebb és nagyobb asztalok. Selymes hímzések, kristályok és átlátszó porcellánok, virágok, likőrös üvegek és pohárcák, ezüsttálakon fűszeres édességek...

Zách Tamásné ünnepet rendezett... A kisebbik fia a nyomában jöttment, még nem értette ezt az egészet, ezt a ragyogást, ezt a lakodal-maskodást.

Az anya feltűzte a kontyára a gyémántos diadémot, utóljára a fia esküvőjén viselte — most megint feltűzte. A fülében is villogó kövek, a nyakát igazgyöngyök becézték.

— Te ezt meg fogod érteni. Te vagy a legkisebbem, legtovább voltál a szárnyam alatt. Míg megérkeznek a vendégek, addig beszéljünk erről. Emlékszel-e még rá, amikor együtt olvastuk a Csudra Makárt? És a többi olvasmányaid... Neked tetszett Zarathustra... Az anyaföld áldása... És a többi mind... Együtt olvastuk... Már huszonnégyszáz éves voltál és azt

akartad, hogy értsem meg én, — érezsem meg és kövessen habzó fiatal-ságod nyugtalanító, nekem oly sokszor idegen örömeit, szépségeit. Én lép-tem egyet — és megértettem a te modern lelkedet... Nem próbálnád meg te is a lépést, fiam? Nem is olyan nehéz ezt megérteni. Mielőtt elutaz-tam, az utolsó délután, szegény Hegedűs doktor látogatott meg. Azt kér-dezte: miért utazom el? Valami olyast feleltem, hogy az eszkimóknál járja a jó szokás, megásni az öregek sírját és betemetni őket. elevenen a hó-gödörbe, ha túlságos soká találnak élni. Nos, én elmegyek és megásom a gödröt magamnak — mondtam akkor... Bele is kezdtem, de időközben ráéreztem: még korán volna, még vannak itt tennivalóim. A ti leveleitek, édes fiam! Visszahúztatok. Még vannak itt tennivalóim:

A fészket újra kell építeni. A hű anya hű marad a fészekhez, az utolsó esőpp véréig.

Tudod, kitől tanultam ezt? A haldokló Csulaknétól és a fecskemadár-tól. Ha te láttad volna azt a félig már halott haldoklót, hogyan szállt porbe emberrel-Istennel:

A fészek... A fészek — volt az utolsó gondolata... Én néztem a szörnyű viaskodást, belém hatott, átjárt a csontomig, a velőmig... Ez az igazság — ez az élet... ez az irtózat, szívós akarás. Így kell kapaszkodni a „miénk“ után, így kell megragadni a célt... Ezt tanultam meg a haldoklótól. Már bennem volt a gondolat, de nem bírt formát ölteni, ki-kristályosodni. Ott azután megértettem mindent. Újra kell kezdeni, édes, jó fiam.

Az élet is mindig újra kezd... .

Négy óraker becsöngetett az építőmester.

— Nézd meg, fiam, itt vannak a tervek, építeni fogunk!

Az építőmester kiterítette az ebédlőasztalra a nagy, fehér lapokat. Föléje hajoltak. A két férfi és a kicsi, karcsú, fehér alak. Zách Tamásné gyöngéd, finom újjával mutogatta a vonalakat. És a fiú, amíg tekintete követte a kicsiny újj mozgását, a nyomán látta kialakulni, nőni-nőni a levegős, napos magasságba belenyúlni a megdönthetetlen új házat...

Az ajtó halkán nyílt, a szoba észrevétlen telt meg. Gyermek, unokák odasereglettek az asztal köré... A fejük fölött egy kicsiny, fehér kéz szárnyalt, ívelt

— a feltámadt fészek...

Szederkényi Anna.

ÉRDEMES?

Irodalom? Világirodalom?

Himalája. — Ez a vers, ha megél,

Egy porszem lesz — vagy az sem lesz talán —

Mit táncoltat a szél.

S ha netalántán a hegyekre fújja:

Ugyan micsoda súly egy porszem súlya?

Mindegy. Megírtam.

És azzal fekszem le ma éjszakára:

Megnőtt egy porszemmel a Himalája.

Reményik Sándor.

JÓKAI.

(Alkalmi ünnepi beszéd)

Dicsérni hívtak-e vagy emlékezni? Én emlékezni akarok. Így méltóbb. A dicséretből még nem lesz emlékezés, de ha valóban a kiváltságosak közül való az, akiről emlékezünk, magától felszáll a füst az ég felé. Számunkra elmúlt nagyságunkból az emlékezésen kívül kevés maradt. Lezárt sorompók, befalazott kapuk országa lett Magyarország. És az én nemzedékem gyerekkorának tájai felé nem visz többé magyar országút. A Duna-Tisza egykor szabad völgye befújtt utak, elrekeszelt ajtók, tilalomfák, kerítések, szuronyok, váмок börtöne.

De hiába! A börtön rabja előtt, ezekben a nagy éjszakás esztendőkbén, mint egy bűvöletben évről-évre, rejtélyes kapuk nyílnak.

És nincs olyan Trianon, amely becsapja őket. A lezárt sorompók felett is kinyílnak azok a kapuk, melyeken át, a sztregovai völgy felől, befújja a messze Tátra szele a fenyők és mohák szagát és a komáromi rév felől hozza a Duna s a Vág szellője elveszett rétek méntás illatát. Hátraesuklik a fej, mintha a getsemani kehelyből innék és fájdalmában mégis mosolyog. A százévek kapujának a nyílásában, megmaradt tájakon túl, elveszett tájak látszanak, magyar kúriák zsindeles, öreg tetői, melyeken játszik a lomb a napsütéssel, szülői házak, kicsi házak, melyekben száz évvel ezelőtt óriások születtek.

A börtönre vetett ország népe bilincsei közül mámorosan nézi a fel-táruuló kapuk nyílásán át saját nagysága jelenéseit. Káprázva nézi a párdue-karsú, zengő fiatal magyar vihart, melynek arca a Petőfi arca, nézi a meg-enyhült vonalú, michelangelóian rút fejet, a Madách tragikus fejét, mely kémlelőn hajlik az örökkévaló mult és örökkétartó jövő fölé, míg a nyárfák alól terjed a szemhatártól a szemhatárig a félvak Homeros himnusza. Kölesey Himnusza zeng a látomás felett.

Centenáriumot ünneplünk megint.

A látomás előterében most jelenik meg Jókai.

Nem a riadt testű, eltévedt aggastyán, akit még láttak közülünk sokan élete szomorú alkonyán, de az, aki volt a déli napsütésben, mikor az álmok erdejéből jött, ezer mesével tarsolyában. A szőke, nyúlánk vízió és a feje kissé oldalt hajlik, mintha a néki idegen mindennap felett ismerős tündér-világai üzenetét hallgatná. Így jelenik meg a kékszemű, szelíd mesélő, tiszta homlokával, ártatlan mosolyával és finom keze mozgásával, melyben volt valami a mágusok szellemidéző mozdulatából, akik titkokat hívnak elő a semmiből.

És a százévek bűvös kapujának küszöbe előtt fejet hajtva vonulnak el egymásután városok, falvak, a megszállt szülőföld, az Akadémia, a Parlament, a főváros, Jókai temploma, irodalmi egyesületek, kritikusok, történetírók, nyelvészek, iskolák...

Hosszú a sor, szinte már mindenki mondott valamit, hivatalosan, nem

hivatalosan, csak mi hallgattunk eddig, jóformán az utolsók a végeláthatatlan sorban, mi, a magányos magyar mesemondók, akik talán legközelebb állunk a nagy mesemondóhoz.

Mert az volt ő. A mese volt az élete és a halhatatlansága. Eltéved, aki másutt keresi. Pedig de hányszor keresik őt ott, ahol nem lehet megtalálni. Hányszor kéri tőle számon, amit nem tud adni.

Az irodalom törvényeivel könnyelmű játékot űz, — mondotta róla a magas kritika és visszhangozta a széles kritika. — Alakjai valótlanak, helyzetei valószínűtlenek, korfestése önkényes, jellemzése naiv, kompozícióhoz nem ért, a regényírás szabályait nem ismeri...

Az alchimistákat lebecsülik, mert nem találták meg a bölcsek követés és nem tudtak aranyat csinálni, elfeledve, hogy lombikjukban az aranyból is drágábbat találtak, — ezer orvosságot a szenvedő emberiség enyhülésére.

Jókai sorsa olyan, mint az alchimisták sorsa. A regény kompozíciójának nagy magisztériumát nem találta meg, való életet, élő valóságot művében nem alkotott, aranyat nem csinált, de adott mást — képzeletet, szépséget és vígasztalást.

Ő nem a regényírás szabályainak a törvénytartásában volt nagy író, nem a történeti hűségben volt nagy historikus, nem a parlamenti szereplésben nagy politikus, hanem a meséiben.

Akkor volt legnagyobb író, mikor képzeletét nem nyugozta törvény és szabály, akkor volt legnagyobb historikus, mikor a magyar valóság sívó homokja fölé tündérvárakat épített a magyar történet szivárványszíneiből és egy elbukott népnek nagyságról és dicsőségről mesélt, akkor volt legnagyobb politikus, mikor az osztrák kényuralom alatt ébren tartotta azokat, akik elalvóban voltak, mikor átmesélte az éjszakát és virrasztani segített csüggedt nemzetének.

Virrasztani csak akkor lehet, ha van, aki mesél...

A háború előtti években és már azelőtt is legfeljebb éjszakázott ez a nemzet és éjszakázása közben, hosszú idő óta, nem kellett neki Jókai, de ma virraszt és ma újra megérti őt.

A mágusok kezemozdulata jut az eszünkbe.

Azoknak, akik akkor virrasztottak, jelenük feledését adta — a passzív elviselést; nekünk, akik ma virrasztunk, jelenünk öntudatát adja — az elviselhetetlenség erejét.

Es ez kell nekünk, felejtő népnek, hogy széttépett sorsunkba bele ne nyugodjunk és visszavegyük azt, ami ma már csak az ő meséje.

Nem régen volt, hogy közöttünk járt, nincs messze a kor és mégis borzasztóan messze van. A földgolyó lelke kibillent azóta tengelyéből s ha Jókai visszatérne, nem ismerné ki magát többé a saját hazájában, eltévedne a vámok között.

Az ő Komáromja nincs többé Magyarországon. *Az aranyember* gályái ma elrablott révben kötnének ki és odalenn a Senki szigete az internacionalizált Dunán úszik, melynek pandurja Anglia. *A magyar nábob* és *Kárpáthy Zoltán* elrablott földön járna ma Pozsonyban. *A lőcsei fehér asszony* városa elveszett. Kolozsvár, Szeben, Gyulafehérvár már csak *Erdély aranykorában* a mienk, Máramaros csak a *Fekete gyémántokban*, Szatmár a *Felfordult világban*, Arad a *Szegény gazdagokban*, a Csallóköz *A névtelen várban*, a Vág völgye már csak azoknak az életében, *Akik két-*

szer halnak meg és Fiume és a tersatói vár csak annak a *Játékosnak* a történetében, *aki nyer.*

Minden elveszett. De az ő művében még minden a helyén van. Az ő meséjében benné van egész Magyarország. Minden idő, amely elmúlt és minden táj, amely elveszett.

Danteról él a hagyomány, hogy hajdan régen Ravennában, ha az utcán végig haladt, utat nyitottak előtte az emberek és az anyák borzongó tisztelettel, ujjal mutatták gyermekeiknek: „Nézzétek őt, ez az az ember, aki a pokolban járt.“

Sikerei aranykorában Jókaira is szinte így mutattak, mikor elvitte a magyar könyvet minden magyar házba.

— Nézzétek őt, ez az az ember, aki bejárta a föld valamennyi táját, az északi sarkot és a rejtélyes Indiát és Atlantiszt, az elsüllyedt világrészt: nézzétek ezt az embert, ő élt a föld őskorában és tudja a jövő század titkait, ismeri az óriás őszállatok és az apró csiga-bigák életét, járt a föld gyomrában, a vizek fenekén és fenn a csillagok között.

Ezt mondták róla, — mi csak annyit mondjunk, hogy ő még bejárta az elveszett Paradicsomot.

Ő, a szelíd varázsló, akinek könyveiben, ha fölējük hajlunk, mint tiszta forrás vizében, még egyszer viszontlátjuk fiatal arcunkat, akinek a szavaival még egyszer megszólal — úgy, mint mikor őt olvasta nekünk — az édesanyánk hangja, amely régen elhallgatott.

Tavasz, ha még egyszer találkozni akarunk veled, ő elvezet hozzád, bűbajos utak ismerője, aki eltévedt a valóság útjain.

A regényírás nagy magisztériumát nem találta meg. De miért bántottátok azért, mert nem tudott aranyat csinálni, miért nem köszöntétek meg, hogy szépséget és képzetet adott?

Kritikusok, bölcssek, ámulva nézünk rátok. Egy félszázad óta miért vitatkoztok?

Alkotásának és lényének oly egyszerű a megfejtése.

Lehet-e az álmokat mérlegen megmérni? Lehet-e a tavaszt adagokra osztani? Lehet-e a délibábot telekkönyvbe szedni?

Alkotása álom volt, tavasz és délibáb: ő maga ázsiai mesemondó pásztoroknak késő unokája.

Száz évének kapuja előtt hajtsuk meg a fejünket mélyen.

Tormay Cécile.

A VÉNEK PADKAJÁN.

Lakadalom. Már szakadásig
feszül a húr a hegedükön,
talán a hímes Tavasz-erdőn
vágják a fájuk: a zene
hidat ver a fekete fertőn
föl, föl az égig pirkadásig.

Paraszt lányok, paraszt legények
tán azt sem érzik már, hogy élnek
a pirkadás felé bomolnak
a vígasságos hidakon,
nem fontos a tegnap s a holnap
csak az, hogy ki a legkeményebb.

Vének padkája egy sarokban.
Az asztalon jó szamorodni.
Itt ülnek mind a tisztos vének,
titkos írás van arcukon:
ráncokba vésett hősi ének
lappang a kusza ránc-sorokban.

Koporsók szaga leng a padkán.
Itt ülök én is gyermek-arccal,
itt ülök már talán tíz éve...
Ki ültetett engem ide
(fiatalságom félre téve)
mint másokat álmod apadtán??

Hajh, tréfás násznagy vagy te Élet!
Így kell már ülnöm itt halálig
a komolyakkal, tisztességekkel,
törvénytudókkal peckesen
s az éveimhez minden reggel
hozzáhazudni néhány évet...

Járok fekete pápaszemmel,
hajam fehérre púdereztem,
örök sinekre igazítom
a gondolatok vonatát,
térdem rogyanttá idomítom
— de mit csináljak a szívemmel??

Mondd, mit csináljak a szívemmel,
 amely valami vad tavaszból
 idedobott tulipánhagyma?
 Még benne tombol a tavasz,
 virágokat szöktetne nagyra,
 — de letépem körmös kezemmel...

Mókás gonoszcsont vagy te Násznagy:
 valakivel tán elcseréltél...
 Neki adtad a táncot, mámort,
 a bolondságot, muzsikát
 — nekem vének borát, vidám tort
 s emlékezést, halotti vásznat.

Vének padkáján üldögelek,
 elnézem: valaki helyettem
 hogy táncol, tán az ifjúságom...
 Iszogatok, dúdolgatok
 s míg merengek a csalfaságon,
 nagyot kacag rajtam az Élet...

Nézd Násznagy, nem tréfálsz meg engem!
 Kiásom a tulipánhagymát
 s bedobom a borsokancsóba,
 (mint búzaszemet a tudós
 kísérleti csiráztaóba:
 pár nap alatt kalász teremjen...).

Hadd vénüljön meg ez a hagyma
 pár perc alatt... A borkancsóból
 fakadnak véres tulipánok
 egyszerre mind százával is...
 Varázs-szavakkal kiktívánok
 minden erőt... tán békén hagyna

minden virágzás mindörökre...
 Méltón üljek a vének padján:
 a komolyakkal, tisztésekkel,
 törvénytudókkal peckesen
 S hagyom, hogy a cselédke reggel
 a hulladékkal kispörje...

Mécs László.

A MENYECSKE HADIZENETE.

A becsületet bizony nem mindenütt mérték tetőzött bőséggel a kuruc vitézek számára. A Szamosmentén ugyancsak szűkön mérték. Kolozsvárt német praesidium, Kolozsvártól Szamosujvárig császár főemberének, Bánffy gubernátornak birodalma Szamosujvárt császár kedvét kereső, Bécs piacát fájlaló örmények.

Nemes Dés városának hiszen kuruc volt a szíve, de tovább Beszterce felé megint kurucokkal ellenkező szívű magyarok és szászok.

1705 nyarán Károlyi Sándor ezerének egy kompániája szállt Dés városára. Szatmár tájékaról való próbált, jó vitézek, hadnagyuk Ricsey Gábor ifjú, nyalka nemes. Dolga volt a kompániának azt a császárhitű tartományt szemeltartani, lézengő labancokat elfogni vagy megugratni, kurucokról a nép közé jó híreket hintegetni, kiváltképen pedig a Szamos révjeire vigyázn.

Dés mives és árus polgárai jószívvel fogadták a jövevényeket. Étellel, itallal azonban vajmi vékonyan tudtak gazdálkodni nekik. Aratás előtt volt, szűk világ. A piac is többnyire üres a kurucoktól való félelem mián. Kenyeretlen boldogtalanságukban mit tehettek volna a jó vitézek? Megmegjárták a környék labancos falvait s rakott szekerekkel, lábon hajtott, szép jószágokkal tértek meg kvártélyaikba...

Egy napon a zsákmányszedők feje, Bakos strázsamester, nevezetes történetről számolt be Ricsey hadnagnak. Felőr községben jártak igen jó szerencsével. Gabonából, szalonnából, vajból, mézből, kerti veteményből bő zsákmányuk esett. Borra is akadtak, dúsan megrakott pincére, abból azonban egy gyűszűnyivel sem tölthették. A bor gazdája, egy úri menyecske, özvegy Keresztury Sándorné, Nápolyi Erzsébet ebül megjászodtatta őket.

— Amint a bornak hírével beköszöntöttünk hozzája — mesélte a strázsamester —, a menyecske vonakodás nélkül levezetett a pincébe. Elámultunk a tele hordók sokaságán! Legott mindjárt szóval kértem a menyecskét: igen dícséretes dolgot művelne, ha a kisebb hordók közül egyet kezünkre bocsátana s a vitézlő kompánia szomjúságát keresztényi kegyességgel megenyhítené. Tyűh, megzajdult erre a menyecske! — Az én böromra szomjúhozatok ország háborgatói, császár búsító! En hogy enyhítsek nyilvánvaló lopók és kártevők! Sóha, inkább föld igma megboromat, mint a ti káromló torkotok... De patvarkodott, de szapult a fejünket szennyes lével... Mondom neki: — Nemzetes ifjasszonyom, magunk is megfelelhetnénk a becsmélésre, de nem tesszük hadnagy urunk híre nélkül. Mostan elmegyünk tehát dési kvártélyunkba s megjelentjük hadnagyunknak, mivel fizette ki ifjasszonyom emberséges kérésünket. Hadnagy urunk majdsak ítélni fog!... — Rajtam íté! koldus népek? Nöcsák idémérszkejdk hadnagytok, majd kiszalasztom világ csúfságára. Ötszáz jobbágyot szedek zászló alá magam s szomszédaim népéből; s meg-

útlek mind hadnagyostól, hitvány éhfarkasok!... Így sistergett, patvar-
kodott ellenünk, most aztán kegyelmed dolga, hadnagy uram, hogy a
nyelves személy illendő leckét kapjon...

Ricsey hadnagy félmosolygós képpel hallgatta a strázsamester méltatlankodását.

— Ami a leckét illeti... nem lesz abban fogyatkozás, strázsamester!
— mondotta. — A lecke is meg lesz és a bor is meg lesz. Még holnap
meglátogatjuk ifjasszonyom őkegyelmét...

Másnap jóreggel a hadnagy kiadta a parancsot az indulásra.

— Három szekérbe gyorsan fogjatok be! A legnagyobb szekereket
válasszátok, hogy negyvenes hordók is könnyűszerrel elférjenek rajtuk.
Kilenc vitéz a legjavából mind lovastól öltözzék csatához, te léssz a
tizedik, strázsamester. Magam fogok előttetek járni... Siessetek, hogy
a hűvösön az út nagyját megtehessük...

A hadnagy is, vitézek is nyalkán kicsípték magukat az útra. Maguk
köntöse, lovuk öltözete ékesen csillogott a reggeli verőfényben. Elöl
poroszkált Ricsey hadnagy dacos, fakó lován. Olykor füttyre, dalra ser-
kent, olykor a szép napos időt meg a zsendülő határt nézdegélte. Utána
tíz vitéz hangos vígassággal. Hátul három egészvágású szekér.

Mulattak rajta, hogy a falvak népe milyen ijedelemmel tér ki útjukból.
Köszönésük nem „Isten áldja“, hanem „ördög hordja!“

Féldélkor érkeztek Felőrbe. A strázsamester az élre állt és a Nápolyi
Erzsébet özvegyi portájára kalauzolta a csapatot. Nagy lódobogással,
szekérdübörgéssel robogtak a kúria elé.

A menyecske mindjárt kiperdült az ambitusra s csípőre tett kézzel
mustrálta a jövevényeket. A hadnagy leugrott lováról s illendően
köszönt neki.

— Adjon Isten jónapot, szép húgom!

A menyecske fanyar mosollyal nézett a hadnagyra.

— Kit tisztelhetek... milyen ágon vagyok húga kegyelmednek?

— Az *egy-nemesség* ágán, szép húgom! Ricsey Gábor kuruc hadnagy
vagyok.

— Egy-nemesség... köszönöm! Szép egység, amit kegyelmeitek
művelnek. Nemesi portákat fölverni...

A hadnagy óvásra emelte kezét.

— Nyelvel nem csatázom, húgomasszony. A borért jöttünk...

— Nincs nekem eladó borom.

— No, vevő szándékunk éppen nekünk sincsen!

— Hát rabolni jöttök...

— Nem, húgom, nem rabolni jöttünk, hanem zsákmányolni. Becsü-
letes csatát vívni s győzelem árán zsákmányt ütni boraiddból.

— Velem akarnak csatázni? — nevetett föl a menyecske.

— Ej, no, elfeledted? Tegnap izentél hadat nekünk. Strázsamester,
hogy is volt? Mit mondott nektek a nemzetes ifjasszony az én rovásomra?

A strázsamester sértődött tekintettel lépett előre.

— Azt mondotta, hogy ötszáz embert vet hadnagy uram ellen, ha
idemerészkedik. Világ csúfjára űz innét minden kuruc látogatót.

— Nos, húgom, itt vagyok! — dobbantott kardjával a földre Ricsey
hadnagy. — A hadizenetet elfogadjuk, készen állunk a csatára.

— Készen? — nézett kicsinylően a csapatra Nápolyi Erzsébet. — Csátára — katonák nélkül?

— Tízen vagyunk a te ötszázad ellen! Nem panaszolhatsz, hogy igen sokan...

— Eh, hányja-veti magát kegyelmed! Gondol is csátára!

— A borodra gondolok, húgom. Meg akarok rakodni a pincéből kedvem szerint. De ne mondhasd, hogy váratlanul jöttem: neked is időt engedek a készülésre. Addig várok, amíg ez a jegenyefa olyan hosszú árnyékot vet napkeletre, mint amilyen hosszút vet most napnyugatra. Azalatt összedobolhatod s rám hozhatod ötszázadat. Ha pedig nem hozod rám, úgy veszem, hogy megszaladtál... Akkor aztán megrakatom a szekereket a hordók nagyjával.

A menyecske megdöbbenve nézett a hadnagyra, komoly dolog ez? A hadnagy azonban nem üzte-füzte tovább a szót, kalpagjához emelte kezét, összecsapta sarkantyúját és hátralépett. Állt és ámuldozott az ifjasszony, száját egyszer-kétszer szólásra indította, végül ajkába harapott és beholt a házba.

— Úgy sejtem, itt sem fog ma vér folyni! — vágott szemével a strázsamester.

— Mi azért csak legyünk vigyázással — mondotta a hadnagy. — Két katona őrségre áll, kettő utcasorban, faluszélben portyázik. Etesetek, abrakoljatok! — fordult a szekeresek felé. — Tyúkfíóknyi kár se essék, amíg az árnyék nyugatról keletre hosszúságot nem vált.

Az örök helyükre álltak, két vitéz portyára indult, a lovaknak enniök adtak. Ricsey hadnagy térült-fordult, nézelődött a gazdaság körül: rakott kasok, csépeletlen asztagok, tele pajták, istállók. Hej, ha mind az ilyes vagyonból híven áldoznának... De másként folynának magyaroknak dolgai!... Öreg hársfa árnyékába telepedett s gondolkozott a sorsnak méltatlan játékein...

Azonban az egyik portyázó vitéz nagy léhvel dobbant eléje és jelentette: a menyecske páncélos köntösben, harcra szerelt lovon el-kivágtatott a faluból, neki az erdőnek. Úgy mondják, néhány falu jobbágyai kaszálnak, gyűjtenek az erdő tisztásain, hadakozásra alkalmas erős, fogas népek. Nyilván azoknak fölindítására ugratott el a menyecske...

— Elvárjuk őket! — szólt a hadnagy felkönyökölve. — Asszonyvezértől, paraszt-hadtól meg nem riadunk. Ti csak azért vigyázzatok, hirtétlen rajtunk ne essenek!...

Várták a menyecske hadát, de sem pora, sem lármája. Ebédeltek is, szundikáltak is az örök oltalma alatt. A nap lejtőre fordult, az árnyékok álmosan nyújtóztak kelet felé. A hadnagy egyszer megnézte a jegenyefa árnyékát: bőven megütötte a mértéket. Parancsolt a vitézeknek:

— Az örök helyükön maradnak, a portyázók tovább nyargalásznak, a többiek a bor dolgát igazítják. Úgy rendezétek, hogy minél több hordó fölférjen a szekerekre...

Az öreg kulcsárral kinyitatták a pincét és a hordókat egymásután csáklýázták föl a szekerekre.

— No, ehhez ugyancsak könnyűszerrel jutottunk! — ingerkedett a strázsamester a kulcsárral. — Mondja meg kegyelmed a nemzeti asszony-nak, hogy kevesebb is beérhette volna...

— Még magatok is megmondhatjátok — köhintett jelentősen a kulcsár. — Sok alkalmas ciher s lappangtató berek van Dés városáig...

A strázsamester megmondotta a hadnagynak, hogy mit kotyog az öreg. A dési úton, sűrű berekből, ciheresből kicsaphat népével a menyecske.

— Mondom, asszony-vezér s paraszt-had!... — legyintett a hadnagy. — Meg aztán ki hallott olyat, hogy kurucoktól bort el tudtak volna ragadni?

A rakott szekerek nyikorogva hajtottak ki az útra. A hadnagy — akármilyen bátorsággal volt is egyébiránt — megtette a katona-regulát. Egy portyázó balra, a Szamos berkei felé, egy jobbra, a sűrű erdő felé, egy pedig az úton előljáróképen. A többiek a szekerek körül. Karabély, párpisztoly, szablya, fokos csatára készen.

Szép csöndesen haladtak a dési torony irányában. Felhőtlen délután volt, ropogós szárazság. Néha sebes szél verte föl az út porát. A falukban halotti csönd. Minden dologtehető ember a mezőkön. Hol lappang a menyecske hada? A portyázók jobbról is, balról is előre biztatták a kis csapatot.

A bacai hágóhoz közeledtek. A falu lent lapul meg a gödörben, csak a portyázók láthattak beléje.

Egyszer az előljáró vészjelt adott a csapatnak. Már látszott is a jelzés oka: sűrű füstfelhő gomolygott föl a faluból. A paraszt-had lárma-füstje?

A hadnagy csatára osztotta a vitézeket, nekiugrattak a falunak. Két kis ház égett, két jobbagy-életszer... Az égő házak tájékaról síró gyermekek, sivalkodó vének szaladtak a vitézek elé.

— Mentsétek meg falunkat, jó vitéz uraim! — esekedett egy ősz öreg ember. — Mindenünk odavész, ha meg nem áll itt a veszedelem...

A hadnagy gyors pillantást vetett a környékre. Az égő házak közelében asztagok, szénakazlak, azokon túl szalmával, náddal fedett kicsiny zsellérházak. Középen a zszindellyel héjazott, öreg templom. Kész martalékai a repülő szikráknak.

— Hol van a víz, amivel oltáshoz láthatnánk? — kérdezte a hadnagy az öreg embertől.

— Vizünk bizony nincs kézügyben! — felelt az öreg. — Ilyen szárazság idején a Szamosról szoktuk a vizet hordani.

— Messze van ide a Szamos folyása?

— Jó félóra jövet-menet...

— De hisz addig a kazlak és asztagok is lángot vetnek!...

— Uram, ti serények vagytok, okosak vagytok, segítetek rajtunk!...

Ricsey térült-fordult, nézte a tüzet, nézte a kazlakat, kémlő pillantásokat vetett a Szamos felé. Egyszer fölillant az arca, a katonák felé fordult:

— Szaladjatok a szekerekhez, hajtsanak ide lóhalálba! — adta ki a parancsot.

A borrosszekerek megérkeztek, a hadnagy az égő házak mellé állította őket.

— Verjétek be a hordók tetejét! — kiáltott a vitézeknek.

Egy-kettőre hatalmas lékek támadtak a fokosok nyomán.

— Ragadjatok csebet, kártyust s hordton-hordjátok a bort a tűzre! Önteni kezdték a bort égő gerendára, füstölgő fedélre, hulló zsarát-

nokra. Füstfelhők kavarogtak, bor illata szálldosott a levegőben. Serényen forgolódtak a vitézek, a hordók egymásután kiürültek.

Csakhamar hamvába holt a tűz! Az üszköket széthányták, végiglocsolták, megtaposták. Bor? Alig maradt annyi a hordók fenekén, hogy szomjukat olthassák a nagy verejtékezés után.

— No, ezzel elkészültünk! — törölte meg homlokát a hadnagy. — Szedjétek össze holmitokat, indulunk!

Megint csatarendbe osztotta vitézeit. Ezután következnek a veszedelmes utonállók, leső helyek! Néhány száz lépés után az előljáró megállott, előre kémlelődött, majd integetni kezdett hátrafelé. A jel azonban most nem veszedelemre szólt, hanem biztatásra.

A hadnagy előre ugrott. Micsoda látvány! Az erdő alján rengeteg nép, kaszás, baltás férfiak... Fölugráltak, amint a hadnagy feléjük közeledett. Alázatosan emelték le kalapjukat. A sokaságból kivált Erzsébet asszony s a hadnagy felé közeledett. Kezében gyönyörű bokréta cserfallyakból, mezei virágokból.

— Hadnagy úr, fogadja el! — nyujtotta Ricseynek a bokrétát. — Ezeknek a szegény embereknek a nevében...

— Mit jelent ez? — kérdezte a hadnagy álmélkodva.

— Amonnan a dombélről végignéztük, hogy mit műveltek kegyelmeitek a szegénység védelmére... Láttuk a tűzoltást, a bor feláldozását!... — magyarázta a menyecske rajongó pirulással.

— Hát nem állják utunkat? Nem rontanak reánk?

— Ezek? Nézze, milyen szívbeli hódolattal tekintenek kegyelmedre. Kurucok lettek ezek ebben az órában mind egy szálig... a kegyelmed hívei!...

Ricsey hadnagy kis ideig hallgatott, nézte a sokaságot, rejtett pillantásokat vetett a menyecske rózsás arcára...

— Voltaképen nagy baj ez számunkra, szép hűgom! — mondta elkomolyodva. — Most aztán miből fogunk élni, ha ezek is kurucok lettek? Miből fogunk élni, honnan fogunk zsákmányt szedni?...

— S ha ezután önként fogjuk adni — *szeretetből*? — ragyogott a hadnagyra a menyecske szeme. — Ami például a bort illeti, mindjárt meg is fordulhatnak, van még a pincében bőven a kegyelmeitek számára!...

Gyallay Domokos.

OTTHONMARAD A FIÚ.

Endrődy Bálint nyugtalanul aludt és rosszkedvűen ébredt. Alig öltözködött fel, kezébe kapta legkedvesebb pipáját és lesietett a nagy kertbe. Leült az öreg diófa alá, pipára gyújtott s úgy tett, mintha a lombok között odakéklő messzi hegyeket bámulná, de félszemmél a vén udvarház tornácát leste, mikor tűnik elő a fia.

— Komisz kölyök! — dörmögte s mérges szippantásokkal pöfékelte magasba a kék füstfellegeket. — Komisz! Bizonyisten kitagadnám, ha nem a fiam lenne!

A korai pipáragyújtás, a mérges pöfékelés, a haragos dörmögés pedig mind csak azért történt, mert Endrődy Zoltán, aki csak nemrég járta ki Pestén az egyetemet s szerezte meg a kutyabőrös diplomát, ismét a városba készült, hogy valamelyik minisztériumban aktákat bújjon egész életén keresztül. Nem volt rászorulva erre, de hát, úgy látszik, megszerette a várost, a címet, a rangot, a hangos életet. Pedig idehaza kiskirály lehetne! Fájt, nagyon fájt ez az öreg Endrődy Bálintnak; egyetlen gyermek volt a fiú, mindenáron itthon akarta tartani Zoltánt. Itt ez a rengeteg föld, amelynek messze határban nincs párja s a teméntelen jószág, — gazda kell ide, a pesti élet cifraságaitól megejtett, elfáradt szem nem tudja azt felhízlalni. Az öreg Endrődy ismerte Pestet s okkal félt, hogy a fiú megszereti az ottani életet, rabja lesz a városi örömöknél és elherdálja az ősi rögöt. Isten a megmondhatója, mi ütött ebbe a gyerekekbe! Hiszen most is csak alig egy hétre jött haza; külvilágban utazott, messzi, nagy országokat járt be s éppen csak látogatóba jött haza a régi udvarházba. Hogy doktor lett, azt is külföldről írta meg; első örömeiben nem is gyönyörködhetett az apja meg az anyja. Egy hete van csak itthon — úgy jött, mintha csak kötelességből tenné s nem a szíve vonta volna haza — s ez a hét is azzal telt el, hogy a fiú tervezgetéseit adta elő, hogy lesz, mint lesz, mire készül, mire vágyik s vitába szállt az apjával, aki idehaza akarta tartani, — aztán holnap már el is készül innen. Sohasem jön tán vissza, csak ha temetésre hívják... Megejti a város, a cifra élet, a sok lármás öröm, elfelejti az ősi földet. Először elfelejti, aztán elprédálja. Így szokott az lenni. A város mindig elcsábítja a föld szerelmesét... Fájt, nagyon fájt ez az öreg Endrődy Bálintnak...

Nem használt már itt sem az okos szó, sem a rimánkodás; a kölyök megkötötte magát, a világ minden kincsével sem lehetne itthon tartani, pedig idehaza olyan úr volna, hogy hét határban sem lehet ahhoz hasonlókat találni...

— Komisz kölyök! — dörmögte Endrődy Bálint és öreg szívét mély szomorúság szorította össze, amint a lombok között odakéklő messzi hegyeket nézte.

Odáig, a messzi hegyek soráig nyúlik az Endrődy-birtok: az óriási búzaföld, amely aratás felé olyan, mint az aranytenger. De még a hegyek oldalára is felkapaszkodik az Endrődy Bálint erdeje, amelynek sűrűjében karcsulábú, mélaszemű özek riadoznak s ezernyi dalos madár énekel.

Milyen szép föld ez, egész világ — s nemsokára nem lesz gazdája. Elmegy a fiú, itthagya az öreg, oszlopos kúriát, a temételen jószágot, a rengeteg földet... Ha csak valamilyen csoda nem segít, holnap már viszi is a gőzös...

Endrődy Bálint szomorúan bámult a messze kéklő hegyekre s talán rájuk is haragudott egy keveset, amiért nem tudják itthontartani a fiút. Ezen az augusztusvégi kora reggelen már halvány köd úszott a levegőben s festette álmodóbb kékségűre a messzi hegyek erdős oldalát meg a fölénk boruló végtelen eget. A napsugár még forró és arany volt, de a levegőben szelíd bánat himbált s megült az ember szívében, mint októberi napokon a bokrok vöröslő leveleire ereszkedett ezüst ökörnyál... Milyen szépen, milyen békességesen és vigasztalóan tud készülődni a természet az elmúlásra!

Endrődy Bálint behunyorgott a napfénybe, aztán a fűszálakon csillogó harmatcseppek szivárványos színein pihentette meg a szemét. Mennyi szépség, mennyi szín és tűz villog-csillog, tündöklöklik a harmatcseppben! A városban nem is tudják, sohasem is látták, hiszen nem az utcákon szórja el az Isten ezeket az égi gyöngyöket...

Egyszerre felrezzent. A lépcső végében megjelent a fiú izmos alakja.

Friss volt, szép és izmos, be' nagy kár érte! Mert a város kiszedi belőle az egészséges erőt... Ahogy kilépett a házból a napfényben süt-kérező tornácra, boldogan nyújtózkodott egyet s mosolyogva hunyorgott fel a kék égre. Amint meglátta az apját, lesietett hozzá.

— Édesanyád felkelt-e már?

— Még alszik... — mondta halkan a fiú.

Endrődy Bálint bólintott, aztán mikor látta, hogy a fiú cigarettát vesz elő, rászólt:

— Korán lesz még, Zoltán! Fröstök előtt!

A fiú mosolyogva felelt:

— Édesapa meg pipázik, pedig hát csak úgy van, mint jómagam.

— Nekem már nem árt — védekezett zsörtölődve az öreg. — Aztán meg néha kell a pipafüst...

A fiú rágyújtott.

— No, meggondoltad-e már? — bökte ki végre az öreg.

A fiú megölelte.

— Holnap utazom, édesapám — mondta csillogó szemmel.

Bálint úr vállat vont, tette, mintha már belenyugodott volna ebbe. Egy darabig megint csak a harmatcseppek szivárványos tüzijátékát nézte, de most nagyon erősnek találta a csillogást. Bántotta a szemét az erős fény.

— Jól van, Zoltán — szólalt meg aztán szomorúan, szelíd szemrehányással —, nem vagy már gyermek, tudod már, mit cselekszel... Hanem azért mégis csak bűn elhagyni ezt a házat... ezt a határt...

A fiú leült melléje s a térdére tette a kezét.

— Nem tudnék én itt élni, édesapám! — mondta csendesen.

— Itt tudnád hagyni ezt a szép búzaföldet?

A fiú félrevonta az ajkát.

— Egyhangú és unalmas... — mondta kegyetlenül.

— Az erdőt...

— Vad és barátságtalan...

Az öreg a válla közé húzta a nyakát.

— Hát jól van, akkor jól van... jól... — mondta csendesen.

Nem is szólt aztán többet. Csak a pipája füstölt erősen...

Am amikor magára maradt, felfohászzkodott:

— Uram Istenem! világosítsad meg ennek a gyermeknek a fejét!

Fentről nevetett az ég, a kék magasságban pacsirta trillázott s mintha csak azt mondta volna: ne félj... ne félj...

A kávénál is, meg az ebédnél is kevés szó esett köztük az elutazásról. De Bálint úr mogorvább volt, mint máskor, a feleségének meg nagyon piros volt a szemehéja. Bálint úr csak magában dohogott s erősen bosszantotta, hogy a kölyök annyit kínáztatja magát az anyjától. Közbe is mordult:

— Elég esze van már, mit kínálsz annyira!

De délután, amikor a belső cselédeány megsúgta, hogy a nagyasszony benn van a szobájában és úgy sír, mintha halott lenne a háznál, Bálint úr besietett hozzá. Vigasztalni akarta, de maga is sírva borult a nyakába. A fiú meg ezalatt a nagy kert végében horgászott, a fűzfákkal és szederbokrokkal szegélyezett patak partján.

Alkonyattájban a fiú nekikészült, hogy még egyszer, utoljára kilovagoljon. Már a kengyelben volt a lába, amikor az apja odament hozzá és megszólította:

— Zoltán...

— Tessék, édesapám...

— Maradj itthon, fiam. Tahótyék megígérték, hogy átjönnek...

A fiú félrehúzta a száját és összeráncolta a homlokát.

— Jó — mondta kelletlenül és otthagyta a lovat. Nehezen tette, de érezte, hogy meg kell tennie, mert különben megbántaná az apját. De bosszús volt, hogy le kell mondania a mulatságáról. — Tahóty Sári! — gondolt a leányra s akármennyire haragudott is rája ebben a pillanatban, mégis elmosolyodott, mert egy régi história jutott az eszébe. Apró, csip-csup bolondság volt, nem is história. Öt éve, hogy történt... Ő, mint diákember, itthon töltötte a karácsonyi vakációt. Akkor látta utoljára Tahóty Sárít, a szomszéd birtokos leányát, aki apjával együtt jött hozzájuk látogatóba. Fiús, borzas és vékony kisleány volt, aligha tizenöt éves kisleány. A szemében — erre jól emlékszik — különös kék fény csillogott. Talán szöke volt a haja, de ezt már nem tudja biztosan. A szeme színére is csak azért emlékszik, mert egyszer nagyon közlelől nézett bele. A leány ebéd előtt átment a másik szobába, ahol a karácsonyfa ragyogott. Zoltán utána settenkedett s ahogy ott álltak egymás mellett az illatos fa alatt, hirtelen megcsókolta Sárrikát. Vakmerő dolog volt, de baj nem lett belőle, mert a kisleány visszaadta a csókot: friss ajkát rátapasztotta a fiú szájára. Akkor látta, hogy milyen kék a szeme. Ebben a pillanatban Zoltán édesanyja átkiáltott a másik szobából:

— Gyerekek, miért nem jöttök már az asztalhoz!

Még most is remeg, ha arra gondol, mennyire megijedt akkor! A szíve úgy dobogott, hogy azt hitte, kiugrik a helyéből. Szólni sem tudott, a torka elszorult s olyan piros lett az arca, mint a karácsonyfa gyertyái. És ekkor Sárrika bíborszínű arccal, de csengő, trillázó hangon kiáltotta vissza:

— Csak egy kis édességet téptünk, Zsuzsika néni!

S mosolyogva nézett Zoltánra.

Ennek öt esztendeje s azóta se látta a leányt, alig is emlékezik már

rája. Nem fontos, eljön, itt lesz, elbeszélgetnek valamiről, bizonyára unalmas vidéki históriákat fog hallani tőle, de majd csak elmúlik ez az este is, az utolsó... Holnap aztán... ó, holnap már Pesten lesz!

Nemsokára két lovas vágatott be a szélesre tárt kapun. Tahóty Barnabás volt, meg a leánya.

Zoltán a tornácon állott s az eget nézte, amely nyugat felé, a hegyek mögött violaszínben égett. A lódobogásra azonban lesietett a lépcsőn.

Sötét volt, a hold csak most kelt fel, még piros és dagadt volt a képe az erőlködéstől, amint felfelé kapaszkodott az égen. De a sötétben is villogott a leány fehér ruhája. Amint megpillantotta most a prüszkölő ló hátán, egyszerre elállott a fiú szívverése. Egészen közel állott a leányhoz. Hejh, micsoda leány volt, milyen gyönyörűséges virággá virult, amióta nem látta!

— Szervusz, Zoltán! — kiáltotta Tahóty a földre pattanva s keményen megrázta a fiú kezét. — Ezer esztendeje nem láttalak! Terringettét, de felcseperedtél!

Zoltán dadogott valamit, aztán a leányhoz lépett, aki még a lova hátáról mosolygott le rája. Felnézett s remegő kézzel segítette le a nyeregből. A leány megérezte a fiú nyugtalanságát, talán mulattatta is egy küssé, de nem szólt hozzá.

Csak amikor a földön volt már, mondta csendesesen:

— Jó estét, Zoltán...

A fiú nem tudott felelni. A torkában érezte a szíve dobogását, amint maga mellett látta a leány karcsú alakját. Párizs, Bécs ragyogó női, útjának ezer színes emléke mind eltűntek most, amint a leány félig nyílt piros ajkára nézett s amint a szemébe pillantott, úgy érezte, szédülni kezd.

— Ezt a leányt már megcsókoltam egyszer... — jutott az eszébe s láz verte ki egész testét. De jó, hogy sötét volt s nem lehetett látni, milyen piros lett az arca. Csak állt, állt s elhomályosuló szemmel meredt a leányra, aki most a lova nyakát veregette becézgetve...

Szerencse, hogy az édesanyja meg az édesapja kijött a házból. Az öreg hangos jókedvvel üdvözölte a vendégeket, leparolázott Tahótyval s homlokon csókolta a leányt. Zoltán összevonta a szemöldökét s rettentően félszegnek érezte magát.

— Lelkecskéim — sürgött-forgott az édesanyja —, sétálgatok egy kevéskét a kertben, amíg odafönn elkészülünk. Sárrikám, szívem, te is maradj lenn, szórakoztasd egy kicsit ezt a kamasz Zoltánt. Hol vagy te, fiú, Zoltán, no eridj már Sárrikához, mit bámulod annyit azt a holdat! Jaj Istenem, eridjetek már... majd küldök az öregeknek egy kis bort, tudom, hogy alig várják már...

A fiú érezte, hogy visszajön a bátorsága és a nyugalma; néhány lépést tett a leány felé, amikor az megszólította:

— Milyen nagy fiú lett magából, Zoltán...

A fiú megint úgy érezte, vége a bátorságának.

— Sárrika — dadogta —, milyen gyönyörű leány lett magából...

A leány kacagott. Mintha ezüst csengő csilingelt volna...

Egymás mellett mentek a kert vén fái alatt. A leány a kezébe vette kalapját. Aranyszínű fürtjei — oly észveszejtően csillogtak a holdfényben — szétomlottak a vállán. A fiú nézte, nézte s egyre bolondosabb gondolatok jártak az eszében.

— Sáríka — mondta hirtelen s megfogta a leány kezét —, emlékszik-e még arra, hogy én egyszer megcsókoltam magát?... A karácsonyfa alatt...
A leány visszahúzta a kezét a fiú ujjai közül.

— Emlékszem — mondta s most nem mosolygott. — Maga mindig vásott fiú volt, Zoltán...

— Magam is azt hiszem, de most már nagyon megkomolyodtam. Pedig mennyire szeretnék még egyszer olyan vásott kölyök lenni, mint akkor, ott a karácsonyfa alatt voltam...

Sáríka nem felelt. Sokáig hallgatagon mentek egymás mellett s csak későn vették észre, hogy egymás kezét fogják...

Az asztal mellett sem lettek beszédesebbek, de Bálint úr nem egyszer megfigyelte, hogy lopva egymásra néznek és összemosolyognak... Mikor az elutazásra került a szó, Zoltán kelleetlenül s pirulva szólt közbe:

— Hagyjuk ezt, édesapám...

Nem is esett aztán erről több szó.

Késő este volt, amikor Tahótyék hazakészülődtek. Zoltán is felugrott s elővezettette a lovát.

Az apja megszólította:

— Hová készülsz, Zoltán?

— Elkísérem Barnabás bácsiékat...

Az öreg megcsóválta a fejét:

— Késő van... neked pedig korán kell kelned... A vonat miatt... nehogy lekéssél...

Zoltán legyintett, mintha ezt akarta volna mondani:

— Az az én gondom...

Bálint úr megint megcsóválta a fejét, de mintha mosolygott volna a hajusza alatt.

Ezüst volt az éjszaka, amikor nyeregbe pattantak. Ilyenkor egyedül is gyönyörűség lovagolni, hát még egy ilyen leány mellett! A tejszínű égen hideg fénnel villogtak a csillagok, a szellőben édes illatok lengedeztek. Zoltán egyszerre beszédes lett, de egyre a leányt nézte. Gyönyörködött, mint játszik aranylő fürtjeivel a szellő... Jó darab utat vágóban tettek meg, ketten, mert Barnabás úr sehogysem akart versenyt futni velük. Sáríka arca kipirult, kacagott s fehér ujjait meglengette a hold felé...

A fiú késő éjjel érkezett haza. Az apja ébren várta, künn a tornácon üldögélt pipázva.

— Te, Zoltán — kérdezte csendesen —, mikor is megy a vonatod? Csak azért kérdem, hogy tudjam, mikor fogassak be...

Zoltán belenézett az apja szemébe, aztán hozzárohant és hevesen megölelte.

— A pokolba azzal a vonattal! — hadarta. — Tőlem már el is sülyedhet az a Pest, minden hivatalával együtt! Nem megyek én már ebből a határból egy tapodtat sem, amíg élek!

— De hát — hűledezett ravaszul az öreg — jól meggondoltad-e? Hiszen itt unalmas és egyhangú a búzaföld...

Zoltán tágranyitotta a szemét.

— Hogy mondhat ilyet, édesapám?! Mennyi szép pipacs meg búza-virág bólogat majd felém...

— Meg aztán... barátságatlan az erdő...

Most már kacagott a fiú.

— Az erdő? Majd számlálom a kakuk szavát... Nincs ennél gyönyörűsegebb hely a világon!

Az öreg bólintott.

— Hát maradsz? — kérdezte csendesen.

A fiú szeme csillogott a boldogságtól. Hosszan s mélyen belenézett az apja szemébe, aztán, mint aki tudja, hogy hiába is titkolódná, bűnbánóan lehajtotta a fejét az apja vállára.

— A szívem parancsolja, édesapám... — rebegte.

Endrődy Bálint mosolyogni kezdett és a fiú feje fölött összekulcsolta a kezét...

Turchányi István.

ISTENARC.

*Egy istenarc van eltemetve bennem,
Tán lét-előtti létem emlék-képe.
Fölibe ezer réteg tornyosul,
De érzem ezer rétegen alul,
Csak nem tudom, mikép került a mélybe.*

*Egy istenarc van eltemetve bennem.
Néha magamban látom, néha másban.
Néha állok, mint fosztott ág, szegényen,
Ha rossz órámban eltűnik egészen
Alter-egóm az örök vándorlásban.*

*Egy istenarc van eltemetve bennem,
A rárakódott világ-szenny alatt.
A rám rakódott világ-szenny alól,
Kihűlt csillagok hamuja alól
Akarom kibányászni magamat.*

*Egy istenarc van eltemetve bennem,
S most ásót, kapát, csákányt ragadok,
Testvéreim jertek, segítetek,
Egy kapavágást ti is tegyetek,
Mert az az arc igazán én vagyok.*

*Egy istenarc van eltemetve bennem:
Antik szobor, tiszta, nyugodt erő.
Nem nyugszom, amíg nem hívom elő.
S bár világ-szennye rakódott reája,
Nem nyugszom, amíg nem lesz reneszánsza.*

Reményik Sándor.

RUDOLF TRÓNÖRÖKÖS GYERMEKÉVEIBŐL.

Ferenc József tragikus fordulatokban gazdag családi életének boldogabb éveire száll vissza emlékezésünk. A harmincas évek derekán levő és a politikai életben már nem egy keserű tapasztalattal bíró császár- király férfierejének teljességében, mint keménytekintésű, daliás katona áll előttünk, amint őt a koronázás idejéből való képeken látjuk. Oldalán a nála hét évvel fiatalabb, ragyogó szépségű Erzsébet, virágzása tetőpontján. Körültük két gyermek, az idősebbik, Gizella és a szülők személfénye, az 1858-ban született kis Rudolf.

1865-öt írnak. A kis trónörökös még csaknem gondtalan gyermekéveit éli a családi körben. Az apa, ha még annyira elfoglalják is a kormányzási gondok, naponta programmszerűen megállapított időt — hisz ismerjük Ferenc József pontos időbeosztását — tölt el gyermekei körében. Itt üdül fel súlyos, egyre súlyosbodó gondjai között, innen merít erőt válságos időkben. Ha a család az apa tevékenysége miatt vagy más okból nincs együtt, élénk levelezés folyik tagjai között. Ferenc József mindig szakított időt arra, hogy nejének és gyermekeinek leveleket írjon. Erzsébet nem volt rossz levélíró, de az ő tanúsága szerint férje e tekintetben még szorgalmasabb volt. A gyermekek, különösen Rudolf, viszont levelekkel keresik fel a szülőket, melyek a gyermek igazmondó nyelvén vetnek fényt a család életére.

Szülők, gyermekek és a még mindig nagybefolyású nagyanya, Zsófia főhercegasszony, együtt ülik meg a családi ünnepeket, születés- és névnapokat s megajándékozzák egymást. A kis királyfi éppúgy várja a karácsonyt, mint minden gyermek. Erre és születésnapjára előre ki szokta fejezni kívánságait szüleinek és nagyszüleinek. Ajándékok tarka seregével szokták elhalmozni. 1868. évi névnapjáról így számol be Budán tartózkodó szüleinek: „Nyolc órakor eljött hozzám Gizi és elvezetett a szobába, hol a dolgok mind voltak. Az Eugen herceg igen szép, nagy kép, fegyverdíszben van és hatalmas parókát, hadiövet és aranygyapjút visel. Nagyon örülök neki, mert oly régi kép, mert oly sokáig megtarthatom s még unokáimra is hagyhatom majd.“ „A vadászkép is gyönyörű.“ Ez Rudolf első szarvasát ábrázolta vadászkörnyezetével. Kis hintójának is egy képmását kapta szüleitől. Mind olyan dolgok, melyek a mindennel ellátott királyfinak is örömet szerezhettek. Természetrajzi és különösen madárgyűjteménye számos szebbnél-szebb darabbal gyarapodott, köztük két ritka fajtajú fogollyal, melyeket atyja Franciaországból mint vadászsákmányt hozott magával. Egy csomó könyvet, játékpuskát és történytáskát is kapott. „Ma délután eljönnek Frigyes és István, akkor majd használjuk őket.“ 1/29-kor nagyanyjához ment, akitől kívánsága szerint Károly főherceg, az asperni győző, miniatürképét kapta. Gizella magyarnyelvű Robinsont, tortát, levonóképeket és virágcsokrot adott kis öccsének. Albrecht főherceg, a kedves nagybácsi is felkereste. Gyűjteményéből szép olajfestményt hozott neki, mely sebesült osztrák tisztet ábrázolt a francia háborúk idejéből egy kapucinus-kolostor előtt. Környezete, tanítói mind megajándékozták. De a

legszebb meglepetés csak délben várt rá: „12 órakor kikocsiztam. Azt hittem a Práterbe megyünk. Az udvari istállóba hajtottunk s íme gróf Grünne várt ott az új ponny-fogattal, a szultán két szürkéjével. Roppant örömöm volt! Félóráig az udvarban hajtottam őket s azután a Ringen egy darabon, el Albrecht bácsi előtt a Bellariara. Mindig magam hajtottam. Kezdetben nem voltam a lovakhoz szokva, később aztán egészen jól ment.“ Felkeresték az összes rokonok; sok sürgönyről is beszámol és hozzáteszi — ismerve apja bürokratikus pontosságát —: „Mindegyikre ment már felelet!“ Következő születésnapján — augusztus 21 — anyja sok mindennel ajándékozza meg: „Főképen tetszik a Doré-szentírás — írja köszönő levelében —, melynek képeit igen gyakran nézem.“

Az apa utazásai közben sem feledkezik meg gyermekeiről és környezetükről. Mind 1867. évi párizsi látogatásából, mely alkalommal a franciák kitörő lelkesedéssel fogadták, mind keleti útvjáról — 1869-ben — számos ajándékkal kedveskedett nekik.

Az apa a tekintélyt képviseli, még inkább, mint a polgári családokban; szava parancs a kis trónörökösnek. A szeretet, de főleg az engedelmisség hangja szólal meg benne a koronás uralkodóval szemben, kinek, mint a dinasztia fejének, miként napról-napra látja, a főhercegek, öregek és fiatalok egyaránt vakon engedelmeskednek. De tisztára katonai környezete is beleoltotta a feltétlen engedelmisséget a legfőbb hadúrral szemben. A gyermeki lélek olyan, mint a lágyszívű, könnyen rá lehet nyomni a pecsétet. Tisztelete, szeretete, mint minden gyermeké, mélyült, ha szülőit szenvedni látta; így hat rá atyja nagy lelki megpróbáltatása az 1866-i katasztrófa idején. Ferenc József családjának köszönhette, hogy az évszázados dinasztikus politikát megszakító, szent tradíciókat szét tépő csapás idején meg tudta őrizni nyugalmát, lelki egyensúlyát. Erre Zsófia főhercegnő a tanú. „A szegény édesapa — írja 1866 július 5-én Ischlbe az eseményeket figyelemmel kísérő unokájának — hál' Istennek legalább testileg jól van és az édesanya mint jóságos angyal áll mellette. Lélekemelő szegény apa férfias nyugalma, fáradhatatlan, törhetetlen tevékenysége, mellyel panasz és keserűség nélkül, amennyire még lehet, jóvá akarja tenni, amit, sajnos, hibáztak és elmulasztottak. Néma fájdalom, mely mélyen beleássa magát arkifejezésébe, szívemet szaggatja és áhitattal kérem az Istent, ne hagyja csüggedni oly szép, férfias bátorságát.“

A kis Rudolf az egész családdal átéli lélekben a háborút s a nyolc éves kis fiú büszke rá, hogy vitézül harcoló ezred tulajdonosa. Komolyan kérdősködik a hadi eseményekről: „Igaz, hogy a poroszok már Szászországban vannak?“ kérdi június 17-én. „Hol vannak a szászok? Hány dandárja van Benedeknek? És Albert bácsinak, hány dandárja van ő neki?“ Olvassa apja hadi kiáltványát: nagyon tetszik neki; olvassa Vilmos porosz királyét is: az már persze kevésbé van tetszésére. „Ő a jó Istennek szemébe hazudik“ — írja 20-án apjának. Olvassa a délről és északról jövő sürgönyöket s üdvözlí Albrecht győzelme alkalmából. Ezredének a custozai csatában elért sikereiről külön jelentésben számolt be az ezredparancsnok, mit a kis fiú, a hadi térképet maga elé véve, magyaráz el tanítójának, Becker tanügyi tanácsosnak s azután még leírja magának az egészet.

Atyját az események érthetően sokkal jobban elfoglalják, hogysé magá tudná értesíteni Ischlben tartózkodó gyermekeit a drámai gyorsasággal lepergő eseményekről. Erzsébet királyné élénk tollának jutott ez a fel-

adat. „A szomorú idők és sok dolga mellett is hál' Istennek jó színben van édesapa — írja június 29-én egy Ferenc Józseftől átjavitott levélben —, bámulatraméltó a nyugalma és bizik a jövőben, bár a porosz csapatok roppant erősek és gyutacosos puskájuknak óriási a sikere. Mari néni¹ Drezdából azt írta a nagymamának, hogy az egész város olyan, mint egy porosz kaszánya, folyton vonulnak csapatok ablakaik alatt, gyakran órákon keresztül megszakítás nélkül... Tegnap Lipót bácsi² hadteste is tűzben volt, állítólag nagy nyugalommal vezette, de, sajnos, megbetegedett és most Pardubitzban van. Az utolsó nagy ütközetekről a papa ma délután kapott kimerítő jelentéseket, melyek jobbák, mint gondolta, csak a veszteség borzasztó, mivel a csapatok nagyon vitézek és hevesek, úgyhogy a tábor-szernagy hadseregpáncsban adta, hogy várjanak a szuronytámadással, míg a tüzérség hatást ért el. Olaszországból is kapott a papa kimerítő jelentéseket, hosszú leveleket Albert és Rainer bácsitól. A te ezreded nagyon kitüntette magát, de, sajnos, igen nagy a vesztesége. A dandárparancsnok, a weimari herceg,³ egészen eltűnt, olyan buta és hasznavehetetlen, hogy Albert bácsi visszahívását kívánja... A piemontiak egészen embertelenül viselkednek a foglyokkal szemben, megölik úgy a közkatonákat, mint a tiszteket, még fel is akasztottak néhány vadászt, kettőt meg lehetett még menteni, az egyik azonban beleőrült. Albert bácsi megtorlással fenyegeti őket. Olaszországban, úgy látszik, most egy ideig nyugalom lesz, mert a piemontiaknak elég dolguk van azzal, hogy a vereség után összeszedjék magukat. Bárcsak már a poroszokkal is ennyire volnánk!...”

De csakhamar jönnek a Hiób-hírek visszavonulásról, Königrätzről. A kis királyfi szüleit és nagyanyját azzal vigasztalja szomorúságukban, hogy naponta imádkozik értük. Ő maga is nagyon szomorú, hogy „oly nagy vereséget szenvedtünk“. A poroszok ellenállhatatlan előnyomulásáról már magyar földről értesíti Ischlbe vonult nagyanyját. „A poroszok már Pozsonynál vannak. Tudod-e már, hogy Tegethoff egy ellenséges páncélos hajót levegőbe röpített, egy másikat elsüllyesztett és az olasz flottát elkergette? Bárcsak Bécsnél is oly jól menne a dolog!“ Összeszorult kis szíve, ha atyjára gondolt. Meghatóan üdvözli őt a vereség utáni első születésnapján, szép gyengéd szókkal mentegeti magát: „Én nem tudok neked semmit sem küldeni, mert én nem tudok hímezni, mint a Gizi, de ha majd több időd lesz, el fogom neked küldeni tanulófüzeteimet... Jobb időket kívánok Neked az évek folyamán és mindig fogok imádkozni Istenhez, hogy jobb sorsot juttasson Neked. Én Neked mindig örömet fogok szerezni, amint Te kívánod...“ Később a békekötés után is ébren tartja benne környezete az érdeklődést a katonai dolgok iránt. Mikor atyja a volt hadszíntérré utazik, megkérdi tőle: „Láttad igazán azt a szolgálót, aki sebesülteket kötözött a csatában és lövést kapott? Milyen a polgárórség egyenruhája Prágában?“ Mint minden gyermeket, a katonai „parádé“ érdekelte legjobban. Büszkén újságolja nagyanyjának 1868-ban, hogy atyja a Vérmezőn tartott katonai szemlére nyitott kocsiiban magával vitte. „Remélem azonban, hogy ily alkalmakkor nemsokára lovagolni fogok mellette.“

Az udvar politikai hangulata 1866 után hatott reá is. Az Ausztriába menekült hannoveri királyi családról mindig meleg hangon emlékezik meg.

¹ Erzsébet nővére, II. Ferenc nápolyi király felesége.

² Lipót főherceg altábornagy.

³ Frigyes Gusztáv, a 28. gyalogezred parancsnoka.

A mecklenburgi nagyherceg bécsi látogatása alkalmából megjegyzi anyjának, hogy „az porosz érzelmű“. A német-francia háborúban meg rokonszenve persze a franciák pártján van és sajnálja a fogságba jutott francia katonákat, kik azelőtt mindig díesőséget arattak.

Nemcsak a nagyszülők és az „ösmama“ — I. Ferenc még élő negyedik neje, ki tulajdonképen nem volt vérrokona Ferenc Józsefnek —, hanem a főhercegek is mind kedvelték a kis Rudolfot, a dinasztia leendő fejét. Kedvence volt Albrecht főhercegnek, ki mint győztes hadvezér és a hadsereg dinasztikus szellemének ápolója, nagy tekintélynek örvendett az udvarnál. Gyakran jelent meg a gyermekek játékszobájában és leült közéjük játszani. Unokatestvéreivel, Ferenc Ferdinánddal (sz. 1863) és Ottóval (sz. 1865), mint akik nagyon kicsinyek voltak, keveset foglalkozott, de távolabbi rokonai, Frigyes és István főhercegek gyakran látogatják meg Schönbrunnban és Ischlben, részt vesznek mulatságaiban. Határozott rokonszenvvel fordul János főherceg, a későbbi legendás Orth János felé.

Atyjától tanulta a trónörökös a vadászat szeretetét. Tudjuk, hogy Ferenc József késő aggkoráig mily szenvedélyes vadász volt. Élete legszebb óráival a vadászat sportja ajándékozta meg. Legkedvesebb szórakozása az alpesi vadászat volt. Fiában is tudatosan fejlesztette a vadászatért való lelkesedést, jó vadásztársat akart nevelni belőle. Rudolf puskájával már nyolc éves korában réme a madaraknak. Az ischli park egy vízmedencéjében ajándékba kapott bűvárkaesákat bocsát ki s azokon gyakorolja a célzást. „Mindig csak rövid ideig néznek ki a vízből — írja 1866 őszén atyjának —, de én már sok más madarat is lőttem, egy nagyon szép harkályt azonban elhibáztam. Tengeri nyulak, galambok s a Práter sokféle madara a kis Nimród zsákmánya. Később már, hogy ismeri őket, csak a kártékonnyakat veszi serétre és megnyugtatja nagyanyját, ki a pusztító vadással szemben a madarak védelmére kelt: „Ne sajnáld, Nagymama, a madarakat, melyeket lőttem, mert csak szarkák, varjak és kányák voltak és az utóbbiak a kis madárkákat széttépik. Azért én még a vörösbegek és a cinkék védelmezője vagyok.“

Atyjához írt leveleinek leggyakoribb tárgya vadászatának eredményei. Még kis udvara tagjainak vadászatáról is beszámol. Tudta jól, hogy ez apját nagyon érdekli. Gyakran fejezi be hozzá írt leveleit az alpesi vadászok üdvözlésével: Weidmannsheil! Már kilenc éves korában vadkant, zergét, szarvast lő és golyós puskával vadászik vadlúdra. A következő évben meg már atyja különös kegyéből annak kedvenc vadászházából, a salzkammerguti gyönyörű Langbathsee mellől írja le zergevadászatát. Megtréfálja nevelőjét, Latourt is, kinek többszörös kísérlettel sem sikerült szalonkát zsákmányolnia, képet ajándékoz neki, melyen egy csőrében heringfejet tartó szalonka látható.

*

A kis trónörökös szerette és tisztelte atyját: anyja iránt valóságos rajongással viseltetett. Romantikus hajlamú lelki élete közelebb állt Erzsébethez, kinek kedélyvilágát nagy mértékben örökölte, amint ez levélváltásukból is kiérzik. Az apjához írt levelek hangja tiszteletteljes, ám ezek meg tele vannak jókedvvel, pajkossággal. Ha anyja távol van tőle, ami bizony gyakran megesett, alig várja, folyton sürgeti a viszontlátást. Erzsébet minden évben felkereste anyját, „a bajor nagymamát“ és idegei-

nek erősítése végett is gyakran tartózkodott külföldön. Szeretett Budán és Gödöllőn is lenni, holott fiának tanulmányai nem engedték meg a gyakori utazást. „Lehetetlen mondanom, édes mamám, mennyire már utánad és a kis Valerie után vágyom. Gyere csak minél előbb hozzánk!” — írja neki Budára egy alkalommal.

Rudolf és Erzsébet levelezése az első, melyet egy magyar királyfi édes-anyaként magyar nyelven folytatott. Még egy emberöltő sem telt el, mióta Bajza József a magyar nyelv érdekében hozott törvényen fellelkessedve, így dicsőítette V. Ferdinándot (1844):

... Három század óta ő az
Egy király maga,
Akinek magyar szavakra
Nyílt meg ajaka.
Ő az, aki ősi nyelvünk
Fényre emelé,
Ő, ki fölkent jobbjá mellé
Trónra ülteté...

Pedig V. Ferdinánd nem is tudott magyarul. Utódjának fia — az 1848—49-es nagy tragédia lezárultával — már magyarul levelez, nem anyanyelvén, de anyjának, az egész nemzet bálványozta királynénak kedves nyelvén, ki akkor a nagy báró Eötvös Józseffel állott magyar levelezésben, hogy tökéletesítse nagy szorgalommal szerzett nyelvkészségét. Ferenc Józsefhez egyetlen, alább közölt kivétellel, mindig németül írt Rudolf, itt-ott — bizonyára a nyelvgyakorlás céljából — csehül, de édesanyjával, kétségtelenül annak kívánságára, állandóan magyarul levelezett. Így érvényesült a 67-es kiegyezés paritása az uralkodó legbensőbb családi életében is. S ez a levelezés a königrátrzi nagy csapás után kezdődik, mikor az uralkodópár gyakrabban gond Budára, Gödöllőre jární, mikor Deák és a magyar nemzet lovagias gondolkozása és hűségük megnyilatkozása még jobban meghódította Erzsébet szívét.

A poroszok Bécs felé való előnyomulása szolgáltatta az alkalmat arra, hogy a magyar királyfi megismerje Budát. A király Ischlből — július derekán! — Magyarországra küldi gyermekeit és nejét. A királyné a Várban, a gyermekek a zugligeti Kochmeister-villában laknak egész szeptemberig. Erzsébet már ismerte a kettős fővárost. Már az előző télen megkedvelte.

1866 február 2-án írja Budán keltezett német levelében Rudolfnak, hogy csak ők, a gyermekek hiányoznak neki: „Itt nagyon nyugtalan életet élünk, nagy ebédek és bálók vannak és délelőtt gyakran látogatok intézeteket; mégis naponta elmegyek a lovardába és kétszer sétálni szép nagy kertbe, honnan a legpompásabb kilátás van a gőzhajókkal teli Dunára és a szép Pestre. Ha ti ketten itt volnátok, nagyon szívesen tölteném akár az egész telet itten, így azonban nagyon örülök a viszontlátásnak. Még ugyan nincs megállapítva, hogy az mikor lesz. Most zárnom kell leveletem, mert meg kell kezdenem az öltözködést a polgárbálba, mely nagyon meleg és fárasztó lesz. Majdnem többet beszélek itt magyarul, mint németül.“

A kis Rudolf is jól találja magát Magyarországon, amint apjának első benyomásairól írt leveléből megállapíthatjuk: „Nálunk roppant meleg

van. Különbén tetszik Buda. A Lánchíd gyönyörű szép. A bevonulásnál borzasztóan kiabáltak..." „A koronaórség, mely a várórséget is alkotja, nagyon tetszik. Valahányszor kikocsizunk, mindig kiabálnak az emberek..." A lelkes éljenzést, mely a királyi családot mindenütt kísérte, nem tudta megszokni a királyfi. Két héttel utóbb további élményeiről értesíti apját: „Ma a Mamánál voltam Budán s azután a Nemzeti Múzeumban. Megnéztem a régiségeket, az állattárt és a képtárt, a mammoth-csontokat és Kubinyi igazgató mindent megmagyarázott nekem magyarul." Nagyanyjának, Zsófiának is ír Pestről, múzeumi látogatásáról: „Legjobban érdekelt az állattár, a különféle csontvázak, a mammoth-csontok, egy meteorkő, a lefejezett Hunyadi képe, Zrínyi kirohanása és a zentai csata." A főváros környékét is megnézik a gyermekek. Kikocsiznak a rákosi pusztára: „Sok sáskát láttunk, melyek nagyon magasra repültek. A sáncokat és ökör-csordát is láttunk, de cigányok nem voltak ott. Még Palotára és Fótra is akarunk menni, meg a Gellért-hegyre."

Mikor Ferenc József 1867 tavaszán, a kiegyezés létrejötté után Budán időzik, fia képzeletét persze legélénkebben a koronázás foglalkoztatja. Érdeklődik fogadtatása iránt: „Igen nagy, Éljen!-nel fogadtak Téged? Az Andrássy előtted kocsizott? Sok úr jön Hozzád?... Építik már a koronázási dombot?" Negyednapon megint megkérdi: „Van-e sok ülésed? Készítik már elő a koronázást?" Érdeklődése egyre fokozódik és anyjának májusban küldött levelei folyton a koronázással foglalkoznak: „Építve van-e már a királyhalom? Fogsz-e te is a koronázás díszköpenyjén varrni?" Valóban boldog, mikor arra gondol, hogy ő is Budára indul és ismerve anyját, aki nem szerette a nyilvános szereplést, ellentétbe állítja magát vele: „Gondolhatom, hogy te a koronázásnak éppen nem nagyon örülsz, hanem én minde pompás dolgokra igen örvendek."

A koronázást követő tavasszal Erzsébet megint hosszabb időt töltött Budán. Itt született csaknem tíz évvel Rudolf után Mária Valéria, akit Erzsébet magyar királyleánynak nevelt. Ez az esemény Rudolf családi érzelmeit még jobban megerősítette. Alig győzi bevárni, hogy meglássa testvérkéjét, ki első pillanattól kezdve dédelgetett kedvence, kit, mint a nagyocska fiúk szokták kis nővéreikkel tenni, becézget. Anyjának ezután írt levelei mindegyikében megemlékeznek a csöpp királyleányról.

A természet szeretetét is bizonyára anyjától tanulta. Schönbrunn, Gödöllő és Ischl az a keret, melyben a család legboldogabb idejét tölti, de különösen az utóbbi. Nem csoda, hogy Ferenc József aggkoráig annyira ragaszkodott Ischlhöz. A schönbrunni parkban, mely ekkor érte el gondozott szépségének fénykorát, látja a rügyek fakadását és ősszel a levelek hullását. Gödöllő lankás vidékét szülei kedveltették meg vele. Anyja nagyon szeretett itt tartózkodni, mert mint kitűnő lovas, hódolhatott sportjának a homokos talajú vidéken. Apja meg a gödöllői vadászatokat szerette. 1868 őszén ismerte meg a trónörökös a koronauradalmat, melynek tölgyeseiben ezután gyakran élvezte a madarak énekét. „Itt gyönyörködhetnél — írja 1869 májusában nagyanyjának — a madarak énekében. Kerti sétáinkban rengeteg fülemülét hallunk csattogni és az erdők mind telve vannak madárkakkal, melyek egész nap énekelnek. Különös, hogy itt a fülemülék nappal is csattognak. Néhány pár sárgarigó is megérkezett."

Legkedvesebb neki mégis Ischl, „a mi szép Ischlünk", ahogy mondani

szokta. A Waldmüller esetét megihlető Rettenbach-völgy, a fenséges Langbath-tavak és a gmundeni tó remek vidéke nyári, csak egy hónapos szünetének színhelye. Innen a természet öléből írott levelei visszatükröztetik tarka jókedvét.

Kedvenc szórakozásai, melyekről gyakran megemlékezik anyjának írt leveleiben, a vadászaton kívül a lovaglás, kocsizás, úszás és a halászat, aztán a játékok mindenféle fajtája s tizenkét éves korától kezdve a billiárd. Különösen a lovaglásról olvasunk gyakran, mint anyjának is kedvenc sportjáról. Gróf Grünne, atyjának fiatalkori, politikailag oly káros befolyást gyakorló barátja, kinek a főistállómesteri hivatalba kellett visszavonulnia, lett 1868-ban első tanítója a lovaglásban. Ebben gyorsan haladt. Az úszás már több nehézséget okozott neki, de amint aztán megtanulta, legnagyobb örömei közé tartozott.

Ha atya vagy nevelője nagy örömet akarnak neki szerezni, elviszik a lóversenyre vagy a bécsi gyermekeknek akkori legkedvesebb szórakozó helyére, a Renz-cirkuszba. „A papa kegyelmes minket ma a Renzhöz vezetni, képzelhetsz, édes mamám, hogyan örülünk arra“, írja eredeti módon anyjának egy ízben. Avagy 1870-ben: „Tegnap a circus Renz első előadása végbe ment, én tőle meghívást kaptam és Latour megígérte, hogy e napokban odamehetek, mire már igen örvendek, hiszen annyi ideje, hogy nem láttam.“ Az új Operát is látogatja már 11 éves korától fogva.

Nyilvános szereplése még alig van. A legelső a róla és első őséről, Habsburgi Rudolfról Rudolfinnak nevezett nagy bécsi kórház zárókövének letétele, „mely igen ünnepélyesen ment véghez; papával odakocsiztam s ott sok ember előtt a szertartásban részt vettem. Pollák úr családja is — bizonyára ischli ismerősei — két erkélyen ülve az ünnepélyt szemlélték; nagy arcképeket is láttam ott, mely igen csúf, de szép helyet foglal el, mert Habsburgi Rudolfal szemközt áll“. 1871-ben Grillparzer nyolevanadik születésnapjára atya kívánságára üdvözlő levelet küld az agy költőnek. „Grillparzer 80-dik születésnapja itt igen ünnepélyesen tartatott; én is mentem az őt tisztelendő előadáshoz és Papa parancsolatára nekem is kellett az öreg úrnak egy pár szót írnom.“ Üdvözlő levelében mulatságosan hat, mikor azon reményének ad kifejezést, hogy nemsokára megismerheti a költő munkáit.

Grillparzer nagy magyar kortársával, Arany Jánossal való szinte anekdotaszerű személyes megismerkedését magyar történelemtanára, Rónay Jácint, akiről még bővebben lesz szó, örökítette meg. 1872 március 26-án Rudolf és Gizella meglátogatták a Tudományos Akadémiát, melynek kistermében az udvar kérésére egy kis kiállítást rendeztek számukra az Esterházy-képtárból. Az előrobogó udvari fogatokat Lónyay Menyhért elnök fogadta az egész elnökséggel, köztük Arany Jánossal, a főtítkárral, kit nem lehetett rávenni, hogy a Szent István-rend keresztjét mellére kitűzze. Lónyay bemutatja az Akadémia tisztviselőit a trónörökösnek. Arany nyal kezdte: „Őn már sokat írt?“ kérdezte a trónörökös Arany Jánoshoz fordulva. „Igen, már írtam holmit“, felelte zavartan a költő. „Ír még most is?“ folytatta Rudolf. „Beteges vagyok, írom az Akadémia jegyzőkönyveit.“ „Melyik önnek legnagyobb műve?“ Arany láthatólag küzdött önmagával; ilyen kérdést még nem tettek neki; végre szerénykedve Toldit említette. Rónay Buda halálát hozta szóba, mire Lónyay azt jegyezte meg:

„Remélem befejezendi.“ Rudolf Hunfalvyhoz fordult. „Aranyunk kálvinista létére kiszabadult a purgatóriumból“ — teszi hozzá a jelenet leírásához Rónay.

A királyfi nevelése, oktatása korán megkezdődött. Mint a gyenge vesszőt, korán kezdték hajlítani. 1864-ben külön kis udvartartást kapott, melynek élére a gyermekekkel való bánáshoz, miként csakhamar kiderült, nem értő gróf Gondrecourt Lipót tábornokot állította a császár bizalma. A gyenge szervezetű és érzékeny idegzetű kis fiúra káros hatással volt testet és lelket edző nevelési módszere. Hogy minő pedagógus volt a jó generális, kiderül egy ilyen „jellemképző“ esetből. Napokon át szép, szórakoztató kirándulásról beszélt a nevelő neki, melynek napját is kitűzték. Minden előkészület megtörtént az utazásra. Rudolfot korán reggel felkeltik s az gyermeki örömmel készül a kirándulásra. Az udvari kocsik a palota elé robognak s a kis fiú vidáman indulni akar, mikor előáll a nevelő s szigorú arccal kijelenti, hogy a tervet elejtik, otthon maradnak.

Nem esoda, hogy már 1865-ben a szintén a kis udvarhoz beosztott Latour József ezredes (nem rokona gróf Latour hadügyminiszternek, ki 1848-ban a bécsi csöcselék dühének áldozatul esett) vette át a nehéz feladatot: a monarchia jövőendő uralkodójának, a soknyelvű, széthúzásra hajlandó népek leendő urának nevelését. Rangban, az uralkodó becsülésében és a trónörökös szeretetében gyorsan emelkedett s tizenkét éven át ő volt Rudolf nevelésének vezetője, kis udvarának mestere, ki közvetlenül Ferenc Józsefnek tette meg előterjesztéseit a nevelés programjáról és adta be jelentéseit az elért eredményekről. Ferenc József, ki leányainak nevelését egészen az anyára bízta, egyetlen fiának, a dinasztia jövőendő fejének nevelésén állandóan felügyeletet gyakorolt. Nagy elfoglaltsága mellett is naponta meggyőződik a családi körben fia haladásáról s mikor távol van családjától, maga a királyfi levélben szokott neki beszámolni, hogy a különféle tárgyakból most éppen mit tanul. Tanulmányi előmeneteléről azokon a vizsgálatokon szokott meggyőződni, melyeket időről-időre udvari emberek és meghívott vendégek jelenlétében tartottak meg évente többször is. Mert a trónörökösnek többet kellett tanulnia, mint más kis deáknak, hamarabb kellett elvégeznie a tanulásra kiszabott anyagot, mint az az iskolában szokásos. Persze ez könnyebb is volt neki, mert a legjobb tanítókat, kitűnő pedagógusokat, ismert nevű egyetemi tanárokat is találunk mellette.

Nem céloim és nincs helyem arra, hogy Rudolf nevelését részletesen ismertessem, bár ez, tekintve későbbi fejlődését, csábító feladat volna, de nem hallgathatom el azt a találó megjegyzést, melyet a tudós Rónay Jácint tett Erzsébet királyné előtt, amint azt egykorúan készített emlékirataiban feljegyzi. A jóságos bencés, ki tizenöt évi angliai tartózkodása idején előkelő családok gyermekeit nevelte s így nem egy megfelelő tapasztalatot szerzett, egyik kihallgatásán őszintén kifejtette azt a meggyőződését, hogy aggasztó az újabb tanrendszerben a sok tanár és a napról-napra szaporodó tantárgy. „Mi csak tanítunk, de nem nevelünk — mondá —, pedig én, ha szabad véleménynt adnom, az angol közmondással tartok: I prefer training to studying.“ (Többre tartom a nevelést, mint az oktatást.) Az általánosan előadott nézetek kétségtelenül Rudolf tanulmányaira vonatkoztak. Őt nyelven beszélő polihisztort akart belőle nevelni Latour összezsúfolt s a királytól jóvá-

hagyott tanterve. A tizenkét évi, 1877-ben véget ért tanulmányi idő alatt a történetben, a természettudományokban, a filozófiában jártas, sőt a jogtudományokhoz is értő, de a katonai tudományokban elsősorú mintauralkodót akartak kioktatni a monarchiának. Nem járt-e ezzel szükségszerűen felületesség? Lépést tudott-e tartani a szorgalmas és minden tanára szerint határozottan tehetséges ifjú lelki fejlődése tudásának növekedésével? Felvetette-e valaki e kérdéseket közvetlen hozzátartozói közül? Nincs rá közvetlen bizonyítékom, de azt hiszem, nem csalomod, ha felteszem, hogy Erzsébet is osztotta Rónay nézetét, mert az említett kihallgatáson helyeselte megjegyzéseit és nemsokára rábízta a kis Valériának nevelését, a négy éves kis leányt a hatvanhoz közeledő papra.

Az uralkodó nagy súlyt helyezett arra, hogy trónja örököse beszélje népeinek nyelvét. Tudta, hogy az új alkotmányos világban mily fontos dinasztikus érdek az, hogy az uralkodó közvetlenül érintkezhesék alattvalóival, népeinek politikai vezetőivel. Ehhez járult az 1866-ban lényegesen megváltozott helyzet, mely előreláthatóvá tette a németiség politikai és nemzeti túlsúlyának csökkenését. Magyarország fontossága a kiegyezéssel lényegesen nőtt s Ferenc József ebből, mint mindenben, fia nevelése tekintetében is levonta a következtetést. Nemcsak anyjától, akivel nem sokat lehetett együtt, hallott Rudolf már korán magyar szót. Mindjárt udvartartása megszervezésekor egy magyar huszárszázadost is beosztottak mellé, a 25 éves gróf Pálffy Andort, Pálffy János nyug. altábornagy fiát, ki az egész nevelési idő alatt, mint magyar kísérője szerepelt s vele magyarul társalgott.

Rendszeres oktatása is megkezdődött egyidejűleg. Magyar nyelvre a kisfiút először Homoky Imre piarista, utóbb világi pap, a bécsi Theresianumnak 1849-ben utolsó magyar irodalomtanára tanította, aki a Theresianum magyar részének megszüntetése után magyar órák adásával kereste kenyerét. 1863-tól fogva Erzsébet királynét tanította magyarul s 1865-ben kezdte meg gyermekei, Gizella és Rudolf tanítását. Az öregedő és betegeskedő tanár azonban nem tudott nagy eredményt elérni, nem tudott a vigkedélyű trónörökös lelkéhez hozzáférközni. Ferenc József 1868-ban a vas-koronarenddel tüntetvén őt ki, miután már előbb lekéri apáttá nevezte ki, felmentette megbízásától. Utódja dr. Rimely Károly kanonok, a Pázmáneum bécsi magyar papnevelő-intézet kormányzója, később beszercebéányai püspök lett, ki 1876-ig oktatta a királyfiat. Míg Homokytól inkább csak praktikus ismereteket szerzett, most megkezdte a grammatikai tanulást. Az első három évben heti 3, azután 2, 1872 óta pedig 1 óra volt a magyar nyelvtanulásra szánva. Meg kell itt jegyeznem, hogy a trónörökös a tanáraival eltöltött időn kívül, önmaga nem foglalkozott tanulmányaival. Ez a túlsúfolt tanterv mellett testi fejlődésének veszélyeztetése nélkül nem is lett volna lehetséges.

Rimelyvel gyorsabban haladt Rudolf. Ő meg tudta nyerni kedvét a tanuláshoz. Ezt magától a trónörököstől tudjuk: „Új magyar tanítómmal tanultam már nehányszor — írja anyjának —, vele könnyebb tanulni, mint Homokyval, mert mulatságosabb“. Majd pár nap múlva: „Rimely kanonoknál a nyelvtant már egyszer keresztülvettem. Vele igen könnyű és mulatságos tanulni“. S a tanító is meg volt elégedve tanítványával. Mint minden tanítója, dícséri Rudolf kitartását, azután kiejtésének javulását, fordítási készségét. A meglevő gyakorlófüzetek valóban nagy szorgalomról

és haladásról tesznek tanuságot; alább közölt levelek is igazolják ezt. 1871-ben a nyelvtanulásban szünet állott be, mert megkezdődött a magyar történelem oktatása, mely alatt Rudolf az eddiginél nagyobb mértékben tökéletesedett a magyar nyelvben a praktikus használat folytán. 1873-ban az irodalomtörténetre és a klasszikus stílus tanulmányozására térhetett át vele Rimely. Toldy Ferenc irodalomtörténetét használták s a legrégibb irodalomtól a legújabbig olvastak szemelvényeket. A kevés óra miatt a régiek közül „csak“ Pázmány, Káldy, Esterházy Miklós, Zrinyi és Faludi, azután Bessenyei György és társai munkáiból olvastak részleteket. A költők sora, mellyel Rimely megismertette tanítványát, már második- és harmadrendűekkel elegendes: Horváth Ádám, Kazinczy, a két Kisfaludy, Csokonai, Berzsenyi, Kölesey, Czuczor, Vörösmarty, Horváth Endre, Erdélyi János, Vitkovich, Fáy András, Kis János, báró Eötvös József, Garay, Arany, Tompa és Petőfi, azután Vachott, Lisznyai Kálmán, Gyulai Pál, Lauka Gusztáv, Tóth Kálmán, Szász Károly, Dalmady Győző, Madách Imre, Thaly Kálmán. Bezárják a sort Tárkányi Béla, Talabér János, Sujánszky Antal, Pajer Antal, Székács József és Lázár Miklós, mint egyházi írók. Elbeszélőket, útleírókat, történet- és drámaírókat is találunk Rudolf magyar olvasmányainak szerzői közt, még pedig Szalay László, Horváth Mihály, Fraknoi, Thaly, Majláth János, Hoványi Ferenc, Lonovics József, Eötvös, Jósika, Jókai, Kuthy, Nagy Ignác, Radákovics József, Orosz Ádám, Vámbéry Ármin, Kecskeméthy Aurél, Katona József, Szigligeti Ede, Obernyik Károly és Madách nevét s még „néhány koszorúzott drámai művet“. Miként látjuk, az alapos magyar oktatást néhány válogatott beszéd olvasása zárta be az utolsó rendi gyűlés és az 1867. évi országgyűlés szónoklatai közül. A „figyelem és az érdeklődés, szorgalom és kitartás őfenségénél kezdettől fogva mindig kiváló volt — így foglalja össze ítéletét tanára — és egészen jogosult az a remény, hogy folytonos gyakorlattal legrövidebb idő alatt el fogja érni őfensége a tökéletességet a magyar nyelvben.“

Rimelynél jóval nagyobb befolyással volt a trónörökös fejlődő gondolkozására történelemtanára, Rónay Jácint. Tanulmányainak 1870-ben jóváhagyott terve szerint „tekintettel a monarchia állami viszonyára“, Magyarország és Csehország történetét magyar, illetőleg cseh nemzetiségű tanítótól azok nyelvén kellett tanulnia. Először a világtörténetet és Ausztria történetét adták elő a kisfiúnak, „korának megfelelő alapossággal“. Ebből azután vizsgát kellett tennie. Mikor már ezen túl volt, következett a magyar történelem s vele egyidejűleg újból a világtörténelem, de már „inkább kritikai alapon“. A magyar történelemre jó egy esztendő szántak 1871 novembertől 1872 decemberig heti 3 órában. Befejezése után a cseh történet következett, melyre kevesebb óra jutott, mivel megkezdődtek már a hosszadalmas katonai tanulmányok.

A magyar történeti oktatásnak — a nevelési terv szerint — hármas célja volt: hogy a királyfi leendő országa történetét megismerje, a nyelvben minél nagyobb készsége legyen és „hogy a magyar nemzet megnyugodhassék, hogy a trónörökös ismeri országának történetét és arra olyan magyar ember tanította, ki nemcsak jártas hazája történetében, hanem azt tanítani is tudja.“ A tanítónak — Latour szerint — olyannak kell lenni, „aki a nemzet művelt és politikailag helyesen gondolkozó részében a szándékolt bizalmat felkelti“ és a magyar nyelvet tisztán és szépen beszéli. „Ennek a tanárnak azonban lojálisan is kell gondolkoznia és olyan férfinak

lenni, akinek van érzéke az összmonarchia iránt is és miként a trónörökös egy tanítójának sem volt soha megengedve Magyarország ellen kirohanásokat intézni, éppúgy kell a magyar történelem tanárának is minden gyűlökdéstől tartózkodnia a birodalom másik felével szemben és abból az egyedül helyes álláspontból kell kiindulnia, hogy a birodalom két fele csak szorosán egyesülve tudja megőrizni önállóságát.“ A tanár személyét illetően Andrásyval léptek összeköttetésbe, ki Rónay Jácintot (1814—1889) ajánlotta, mint olyat, aki a nemzeti és a dinasztikus szempontoknak egyaránt megfelel.

Nem ismertethetem itt Rónay hányt-vetett életét, csak röviden emlitem meg, hogy a tudós bencés, ki már 1847-ben tagja volt az Akadémiának, a szabadságharcban viselt szerepéért — lelkes tábori pap volt — bujdosni volt kénytelen, majd Angolországba menekült, hol hírlapírással és nevelőködéssel kereste kenyerét. Csak 1866-ban tért haza; Deák-párti képviselővé és az Akadémia jegyzőjévé választották. Mint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztálytanácsosát érte 1871-ben ez a megtisztelő megbízás, hogy a leendő magyar királlyal megismertesse hazánk történelmét. Behatóbban kell azonban Rónay tanári működésével foglalkoznom, mert Rudolf későbbi liberális gondolkozásának, mely anyját kivéve az udvari körökétől annyira elütött, nézetem szerint nem utolsó mértékben a magyar bencés vetette el magvait. Az oktatás egész menetét leírta Rónay mindössze tíz példányban kinyomtatott emlékiratainak ötödik kötetében.

Tanár és tanítvány között a rokonszenv határozottan megvolt, ami a maradandó hatásnak egyetlen alapja, különösen oly tanítványnál, akit a tanárok serege kézről-kézre ad egymásnak. Rónayt kellemesen lepi meg a „koronaörökös“ nyílt, szelid, értelmes tekintete, nyájas arca: „első pillanatra megnyerő, vidor kedvű ifjú, kinek egész külsején, minden mozdulatán gyermeked könnyűség és élénkség ömlik el“. Viszont ő is hamar fölkelte Rudolf érdeklődését a tárgy iránt, ami oly sokféle tanulmánnyal foglalkozó ifjúnál nem csekély pedagógiai érzékről tesz tanúságot. Hamar észrevette, hogy a „trónörököst tanító sokágú tanácsillag messze minden irányba elsugárzik, de a megoszlott sugarak nem melegítenek, csak világítanak, nem nevelnek, csak tanítanak“. S ő Rudolfot a magyar történelem tanulságain névelni iparkodott. Nem sok adatot, inkább korrajzokat adott elő a királyfinak, mert észrevette, hogy „philosophiai szelleme kedveli az általános nézeteket, szereti kutatni az események indokait és következményeit, szívesen foglalkozik a jövő sejtelmeivel“. Ezért Rudolf nagy figyelemmel kísérte előadásait, melyek folyamán részéről nem egy beható kérdés vagy megjegyzés merült fel; Rónay „legjobb meggyőződése szerint“ válaszolt, „szemelőt tartva a fenség rokonszenvét nemzetünk iránt, melynek élesztését szent kötelességemnek ismerem“. Még valami elősegítette Rónay érvényesülését. Ez Erzsébet királyné rokonszenve volt, melyet a nem vakbuzgó magyar pap hamarosan megnyert, mert gondolkodása sokban elütött azon egyháziakétól, akik Rudolfot ötéves korától kezdve a legalaposabb, klerikusoknak is elegendő vallásoktatásban részesítették. A kis Mária Valéria nevelését ezen szavakkal bízta Rónayra: „Legyen vallásos, de ne túlzó! Az életben mindnyájunknak szüksége van a vallás vigasztalására“.

Minő szellemben tanított hát Rónay? Latourtól csak ezt az egy utasítást kapta bemutatkozásakor: „Csak az igazságot és meggyőződését akar-

juk!“ Ezt híven követte is. Az ő meggyőződése pedig az a liberális, nemzeti és alkotmányos világnézet volt, mely kora magyar papjainál, kik a liberális reformkorban nőttek fel s átérték a nemzeti katasztrófát, úgyszólván általános volt. A vallási kérdésben a türelmet hirdette, de még ennél is jóval tovább ment. Gondolkozására jellemző, hogy többször elítélte előadásában a keresztes háborúkat, melyekben „a jelszó szent volt, a pálya szentségtelen“. A Magyarországon átvonuló keresztesekről, mint nemzeti csapásról emlékezik meg. A keresztesek „kereszténytelenségéről“ szólt a bécsi udvarban, hol a concordatum szelleme még teljes erőben volt. Leghevesebben kikelt a vallásháborúk ellen: „Fellobbant a legvészesebb, a legképtelenebb harc, a fegyverrel vívott vallási meggyőződés háborúja“, holott „a kard elnémíthat, de meggyőződést nem szürend soha“. Megdicséri a „vallásban türelmes“ Miksa császárt. A vallásháborúkban nem titkolt rokonszenvvel áll a protestáns erdélyi fejedelmek pártján. Pázmányról is szépen emlékezik meg, de magyarsága miatt szinte lelkesedik Bethlen Gáborért, akinek vallási türelmességét e nem részletes tanítás keretében is kiemelte s kiről azt tanította Rudolfnak, hogy „a keresztény szeretetlenségnek hazánkban útját állta“. III. Ferdinánd türelme szerinte „a legelső fejedelmi erény“. A harmincéves háború tanulságát pedig így foglalta össze fejedelmi tanítványának: „A szeretetlenség — t. i. az erőszakos rekatholizálás — nem érte el célját. Európa számba vehette türelmetlensége és önzése áldozatait, felépíthette a harminc évig dúló vész romjait.“

Miként korának liberális közvéleménye, a legmelegebb rokonszenvet II. Józseffel szemben érezte Rónay. Csak a magyar nemzetiség ellen elkövetett bűneit nem tudja elnézni neki. „Ha József, kit a kor hatalmas szelleme nevelt szabadelvű fejedelemmé, nem feledte volna, hogy az emberi érzelmek kímélete egyik főtenyezője a szabadelvűségnek; ha ő, ki a vallási meggyőződés sérthetetlenségét tűzte a haladás lobogójára, ugyanannyi türelemmel viseltetik a népelet másik vallása, az ősi nyelv és a századokon keresztül erekléként őrzött szokások és törvények iránt... hány elhintett mag fogamzott volna meg?...“ Egyházi ember létére nincs egy elítélő szava József egyházi reformjaival szemben sem, sőt lelkesedik értük: „a vallási türelem kihirdetése s azon elv vallása, hogy a független államban az egyház független legyen!... a szabadelvű reformok Európát bámulatra ragadták s Rómát megdöbentették“. Felsorolta Rudolfnak részletesen a javadalmas szerzetek eltörlését, a vallásalap megalakítását, az új tanulmányi és nevelési rendszert, a Theresianum eltörlését stb. „És ez mind, mire közönséges halandók egész csoportozata gondolni sem mert, egy lángeszű ember műve volt.“ Ezekután csak természetesen, hogy elítélte a Martini-összeesküvés véres megtorlását, majd kemény szavakkal szólt a szent szövetség koráról, a kémrendszerről és a 30—40-es évek reformjait gátló körülményekről.

Az egész tanítás folyamán hangsúlyozta az „öseredetű“ alkotmányosság szükségességét és sérthetetlenségét: „...a magyar nemzet sérelmeit nem hallgattam el s nem mult alkalom, hogy tekintettel azon korra, mely szavaimra hallgatott, az alkotmányos kormányzás szükségét ne ajánlottam, hogy ne hirdetem volna azt, ami egy évtizeden át a magyar nemzet élete és vezéricsillaga volt: alkotmányos önállását!“

*

Végül még csak az ősi monarchia pusztulását okozó nemzetiségi kérdésről néhány szót! Bár, miként Rónay végjelentésében kiemeli, egy alkalmat sem mulasztott el, hogy a különféle nemzetiségek nehéz helyzetére ne figyelmeztette volna a trónörököszt s ne intette volna a nemzetiségek egyenlő szeretetére, természetes, hogy a magyarság fontos szerepét állandóan hangsúlyozta. Kárhóztatta a „divatózó -izmusok“, a pánszlávizmus, romanizmus és illyrizmus mesterséges élesztését, „melynél soha még államférfiak rosszabb szolgálatot a trónnak és államnak nem tettek“. „A magyarnak hona határain túl — így adta elő Rudolfnak — nincs rokona, nincs, nem lehet célja, neki itt élni, halni kell s minél inkább szilárdul nemzetsége, annál biztosabb menhelye leendő a dynastiának, ahogyan reánk szakadnak a nehéz idők, de annál veszélyesebb a germanizmus, melynek porosz — s a romanoillyrizmus és pánszlávizmus, melynek orosz — uralom nélkül nincs értelme.“ Bár évtizedekkel korábban elhangzottak volna már ily okos szavak a bécsi Burgban!

Rudolfot a nemzetiségi probléma már ez időben foglalkoztatta; mintha érezte volna annak végzetszerűségét. Mikor Rónay előadta neki, hogyan telepítette le II. Géza a Szepességben a hazájukból a tenger dűlása következtében kiszorult németalföldi bujdosókat, megjegyzi a 13 éves ifjú, hogy a király kegyességét a szerencsétlenek irányában becsüli, „de tán jobb lett volna, ha a megtelepedés meg sem történik, mert elég idegen elem volt már az országban s ahogyan a magyarok tanultak volna is az idegen vándoroktól, a politikai életre ellenkező irányú fajok törekvése csak károsan hatott s gyengítette az országot“. Mások meg így nyilatkozott Ausztria és Magyarország viszonyáról: „Nekünk össze kell tartani; Ausztria Magyarország nélkül a német, Magyarország Ausztria nélkül a szláv birodalomba fog beolvadni!“

Hogy Rónaynak oly nagy hatása volt Rudolf politikai gondolkozásának fejlődésére, az abban is leli magyarázatát, hogy a trónörökösnek — Ferenc József ismételt kívánságára — a történelmi anyaghoz fűzve apró beszédekkel kellett tartania, sőt ezen beszédek előkészítésére hetenként kétszer egy-egy félórát fordíthatott Latour beleegyezésével. Így azután Rónay gondolatmenete már a gyakori ismétlés folytán is megrögződött benne, hisz a tanítás második felében minden óra végén beszédet kellett mondania: egyszer pl. mint Szondinak, az utolsó roham alkalmából, máskor mint I. Józsefnek, a hűtlenségre hajlandó rendekhez stb.

A trónörökös két ízben tett vizsgát a magyar történelemből királyi atyja, környezete és meghívott vendégek, Horváth Mihály, a nagy történetíró, Hegedűs Candid miniszteri tanácsos és Toldy Ferenc, az irodalomtörténet egyetemi tanára jelenlétében, mindenki meglegedésére, Ferenc Józsefnek pedig nagy öröme, mert ügyes szónoklatokat is rögtönzött. Rónay 1872 végén — már mint pozsonyi prépost — vált meg Rudolf tanításától.

A teljesség kedvéért megemlítem még, hogy 1877 elején magyar közjogi előadásokat is hallgatott Rudolf Barthos János miniszteri tanácsostól, aki vezérfonalul Deák közjogát és saját tanulmányainak eredményeit használta. A fősúlyt a *pragmatica sanctio* s az 1848 és 1867. évi törvények magyarázatára fektették.

Mindez azonban már Rudolf serdülő korába vezet. A gyermekkorról legjobb képet saját levelei adnak. Ne feledjük el olvasásuk közben, hogy 8—11 éves gyermek írta őket, kinek anyanyelve nem a magyar s ki ezt a nehezen tanulható nyelvet nem magyar környezetben, a francia, cseh és latin nyelvvel egyidőben tanulta. A közölt levelek Rudolf fogalmazásai s azokat csak az értelemzavaró hibáktól tisztította meg gróf Pálffy Andor. Első oly levelek ezek, melyeket magyar király családjában magyarul váltottak s idegenszerűségük mellett is visszatükrözik a szeretetet a magyarság iránt. Ez a körülmény eléggé indokolja a közzétételüket.

1. *Erzsébetnek Zürichbe.*

Bécsben 1867 január 24kén. Szeretett mamám! E sorokkal Zürichben üdvözlek — hogy van a nagymama és Zsófi néne?¹ Láttad-e a bajor kyrályt? Örül-e házasodni. Spatz nénét² üdvözlöm s kéretem, hogy nekem fényképet küldje. A papa és Gizela jól van. Öllelek édes mamam és kezedet csókolom
Rudolfod.

2. *Erzsébet Rudolfnak Bécsbe.*

Zürich Január 27-dikén (1867). Édes Rudolfom! Igen nagy örömmel vettem kedves leveledet, amint a Papa neked bizonyosan mondta. Én neki többször írnék, csak hogy oly végtelenül kevés időm van s itt Spatz néni-nél oly sötétség uralkodik, miszerint alig képes vagyok látni. Ő s a férje egész ideig csevegnek s egészen szórakozottá tesznek. — A vidék itt nagyon szép, naponként kétszer sétálok, reggel már félnyolckor egy rémitő hideg fürdő után; itt a víznek csak 5 foga van. Ebéd előtt másodszer sétálok s délután ismét ide jövök, hol estig maradok. Tegnap előtt voltunk egy cukrásznál, Paula³ s én, hol mindenféle ettünk, akkor megnéztük a várost. Most a csecsemő annyira kezd kiabálni, hogy nem vagyok képes tovább írni. Isten veled, szívem magzatja, téged a papával s Gizelával áttölelvén, csókol gondolatban *anyád.*

A két urat üdvözlem.

3. *Erzsébetnek Zürichbe.*

Bécsben 1867 januarius 31kén. Édes mamám! Tegnap vett leveled nekem nagy örömet okozott és érte kezedet csókolom. Mióta te elmentél a kedves papát nem oly sokat látjuk, mivel reggel csak fél tíz óráig nála maradhatunk s az utolsó fél órát mindig a Gizelánál töltök. Mi mindnyájan jól vagyunk. Nem lesz-e neked ártos oly hideg vízben fürdöni? Tegnap vizsgálatot tettem a papa előtt, mely nagyon jól sikerült. Az imént hét tengernyulat és két galambot löttem. Tegnap a két Infant volt nálam, melyek borzasztó csunyak. Spatz néni-nek és neked szeretet mamám-nak kezét csókolva maradok *Rudolfod.*

4. *Erzsébetnek Zürichbe.*

Bécsben 1867ik februárius 2án. Édes mamám! Jövő leveled után már igen vágyok. Hogy vagy kedves Mamám. Gyönyörű szép időnk van s a hó úgy szolván egészen eltűnt. Mi a papával Schönbrunnba kocsizandunk,

¹ Erzsébet sógornője a szász király leánya.

² A levelek értelme szerint gyógyintézet tulajdonosai lehettek Spatzék.

³ Főudvarmesternője gróf Königsseg-Aulendorf Paula.

tegnap a Práterban egy nagy madarat lőttem. Ma van a Latour születésnapja melyhöz neki egy csinos szivarskatulyát ajándékoztam. Mit csinál a kis veréb?⁴ Kiabál-e még oly sokat? Spatz nénének kezét csókolom, téged édes anyám szivemből öllelek háladatos fiad *Rudolf*.

5. Erzsébetnek Zürichbe.

Bécsben 1867 februárius 8kán. Szeretett mamám! Be nagyon örülek téged holnap után viszont látni, remenlem hogy jó egészségben megérkezendesz. Sirtál-e, midőn Spatz nénétől elmentél. Mikor látad-e utoljára a kis verebet. Fogsz-e vásárnapon már velünk a nagymamához menni? Tegnap este a Papa nekem arczképedet mutatta, mely igen szép. Ma oda megyek őt üdvözölni. Miota itt nem vagy tizenhat tengernyulat, négy galambot s egy rigót lőttem. Kezedet csókolvan maradok engedelmes fiad *Rudolf*.

6. Erzsébetnek Budára.

Schönbrunnban 1867 május 12-ikén. Szeretett mamám! Kezedet csókolom; be sokszor gondolok reád és a jó papára. Volt-e banderium kocsid mellet, midőn Budára érkeztél? Lakol-e még régi lakásodban. Tegnap reggel fél nyolcz órakor Laxenburgba kocsiztam. A sétálás után, mely közt egy vad galambot és két Dakerlt lőttem, a majornál azon helyen, melyen a papa mindig szokott ülni, reggeliztem, azután vizen és kocsin mentem. Két órakor a papa erkelye alatt ebédéltem. Este hat órakor Schönbrunnba vissza kocsiztam. Mikor lesz-e a koronázás? Voltal e mar a papával Kochmeister villajaban. Igen szeretlek kedves mamám és papám és csak azt kérlek, hogy te is szeress. *Rudolfodat*.

7. Erzsébet Rudolfnak Schönbrunnba.

Buda 1867 május 13. Szeretett Rudolfom! Igen örültem kedves levelednek, melyet ma reggel vettem. Tegnap oly körülményesen írtam Gizelának, hogy alig marad miről újságozhatnék ma. A bevonulásnál Banderium volt; a Kochmeister Villában még nem voltunk. Eddig nem is lett volna időnk. Két délután lóverseny volt és tegnapelőtt Gödöllőre kocsiztunk. Igen meleg volt a kertben sétálni, tehát nem írhatom le jól, de úgy látszik, hogy eléggé terjedelmes, nagy erdővel körülvéve; a föld nagyon puha és homokos. Másfél óra alatt kocsiztunk oda. A tegnapi lóversenynél igen jól mulattam; kivált a parasztemberek futatása nagyon mulatságos volt. Szép jó lovaik vannak és mindnyájan csak szőren lovagolnak. Az Eszterházydíjat egy kladrubi ló⁵ az én Sevignémmnek testvére nyerte, minek a Papa igen örült. Két nap óta oly szélvész uralkodik, hogy Pestet alig lehet látni a sok portól. A várkert most gyönyörű szép; minden orgonafa virágban áll, valamint a gesztenyefák és akáczfák is, úgyhogy a jó szag még a szobákba is hat. Ugyanazon lakásom van, mint tavaly; oly jól érezném magam itt, csak ti hiányoztok nekem. Most Isten veled, szivem magzatja, Gizelával átölel szerető anyád.

Üdvözlöd az urakat nevemben.

A koronázás napja még ninesen elhatározva.

⁴ Spatzék gyermeke.

⁵ Kladrubban udvari ménes volt.

8. *Erzsébet Rudolfnak Schönbrunnba.*

Csütörtök (1867 máj. 23). Édes Rudolfom! A Papa neked mondta, hogy miért nem válaszoltam mind eddig kedves leveledre. Minden nap jártam most intézetekben, a mi épen nem mulatságos, de azért igen szükséges időöltés volt. Ebéd előtt és után látogatásokat kapok és este lovaglok. Színházban csak egyszer voltam, mult vasárnap. A papa, tegnapi levele szerint, most nemsokára veletek együtt jön. Végtelen örülök ezen időre. Bárcsak akkor is oly hűvös és kellemes maradna, mint most. Minden nap esik, úgy-hogy sohasem szenvedek a hőségtől. Szívből sajnálom szegény Mathildot, kit oly roppant balsors ért; rémitően szenvedhet és soká fog bizonyosan tartani, míg felgyógyul. Miután neked írtam, nem írok ma a papának; mondj neki, hogy szívből csókolom. Téged Gizelával együtt átölel szerető anyád.

9. *Erzsébetnek Budára.*

Schönbrunnban 1867 május 26-án. Szeretett mamám! Igen vig vagyok Junius lkén megtörténend, Budai elutazásunk miatt. Papa mondja, hogy a koronázás valószínűleg 8kán lesz. Vett kedves leveledért kezedet csókolom. A nagymama tegnap Schönbrunnba költözött. Ma végre ismét szép időnk van. A papa tegnap a lóversenynél vala, melyen egy ló lábát törte és azért agyon lövetett. Lakom-e megint Budán régi lakásomban? Kezedet csókolva megvallom hogy igen szeretlek kedves mamám *fiad Rudolf.*

10. *Erzsébetnek Budára.*

Schönbrunnban 1867 május 28kán. Szeretett mamám! Szombaton 1 órakor 36 p. látni foglak, mire már igen örülök. Emez utolsó levelem, melyet Schönbrunnból írok. Papa, Gizel' s én igen jól vagyunk. A nagy ebéd vagy lóversenynapokban délután csak fél 8 órakor a papához megyünk. Gondolhatom, hogy te a koronázásnak épen nem nagyon örülsz, hanem én mind e pompás dolgokra igen örvendek. Boldog viszontlátásunk után vágyva, kezedet csókolom 's maradok engedelmes *fiad Rudolf.*

11. *Erzsébetnek Zürichbe.*

Ischlben 1867 aug. 25kén. Kedves mamám! Hogy vagy te, Spatz és Mari néném?⁶ Ma reggel a papával nagymamánknál voltunk. A papa minket ma az uszásnál megnézend. Miután a papával ebédeltünk, mi öt Ebenseeig kísérni fogjuk. Gizela igen jól van; ő Surireytől⁷ Párisból szép játékokat kapott, melyek neki sok örömet okoznak. Hogy van a bajor nagymama? Mit csinál a csinos kis verébke? Tegnap három zergét lőttem. Szép ajándékaidat igen köszönöm, édes mamám; ma már az új terítékből reggeliztem, 's tegnap bűvészeti szelenczémet használtam. Öllelek kedves mamám 's kérlek tartsd meg szeretetedet *fiadnak Rudolf.*

12. *Erzsébet Rudolfnak Bécsbe.*

Zürich September 1. 1867. Édes Rudolfom! Nagy örömmel vettem kedves leveleidet, régóta is feleltem volna már, de igen kevés időm van itt, úgy szólva sohasem vagyok egyedül, amint multkor Gizelának is írtam.

⁶ Erzsébet nővére, II. Ferenc nápolyi király neje.

⁷ Gizella nevelőnöje, Alice Surirey.

Holnap Schaffhausenbe menekülünk a gyarapodó cholera előtt. Mari néni és én örülünk a változásnak, már azért is, mert egy földel alatt fogunk lakni, de Spatz néni épen nem, mert nem szeret utazni kis csecsemőjével, kit végtelenül szeret s mindentől félt. Azt mondják, hogy Schaffhausenben a levegő sokkal erősebb és frissebb az itteninél; annak örülök, mert itt az ember valóban nem érzi magát oly jól, ha az Ischli erős levegőhez van szokva. Eddig nagyon restül éltünk, sohasem sétálunk, legfeljebb este, vacsora után a kertben, mely akkor tele idegenekkel; kivált sok angol van itt. Egy igen szép tizenkét éves belga leánynyal, kinek gyönyörű hosszú haja van, megismerkedtünk s azzal sokszor beszélünk, sőt meg is csókoltam!! Tehát képzelheted, mily kedves lehet. Most Isten veled, szívem magzatja, Gizelával átölel és csókol *szerető anyád*.

Az urakat üdvözlöm.

13. Erzsébetnek Zürichbe.

Ischlben 1867ik Sept. 6kán. Szeretett mamám! Már igen örvendek a Papa Eisenerzböli megérkezetére, mert reménelem, hogy inntent téged Schaffhausenben fölkeresend és ide hozand! Kedves leveledet örömmel vettem 's azért kezedet csókolom. Hogy tetszik neked a Schaffhauseni vidék? nincs-e ott a cholera, miután Zürichhöz oly közel fekszik. Nem sajnárod, hogy többé meg nem csókolhatod a szép kis leányt, kivel mindég a kertben összetalálkoztál? Tegnap az úszó oskolának széleséget keresztül usztam, 's a rúdtól megszabadultam, melynek igen örülök. Faidalom az idő ma csunya lett s félek, hogy a víz hidegsége úszásomat lehetetlenné fogja tenni. Hogyan néz ki a Schaffhauseni vizzuhany? szép-e annyira, mint mondják? Most végezmem kell, mert nem sokára ebédelni fogunk, ölellek tehát szeretett mamám nagynénéimel együtt s maradok engedelmes fiad *Rudolf*.

14. Ferenc Józsefnek Budára.

Schönbrunnban 1867ik nov. 27kén. Szeretett papám! Szerencsésen érkeztl-e meg Budán? A kedves mama még torkafájásban szenved, hanem ma valamivel jobban van. A Gisela igen náthás és tegnap nem jött a mamához. Az újság szerint te ma Gödöllőn vadászol; az általam igen erős vadkan találatott 's agyon lövetett. Mikor fogod a katonai szemlét tartani? Micsoda katonaság van-e most Buda-Pesten? E napokban a ponynykkal szánkázni fogok. Folyvást jól tanulok és tanítóimtol naponkint megalégendő bizonyítványokat veszek. Ölelve kezeidet csókolja engedelmes fiad *Rudolf*.

15. Erzsébetnek Budára.

Bécsben 1868 március 10kén. Kedves mamám! Sokat gondolok reád édes mama, hogy vagy? A kedves papa és Gizela igen jól vannak. Tegnap vettem első lovaglás leczkémet, nagy sötétepejen, szár és kengyelvas nélkül lépésben lovagoltam, s testemet mindenoldal fele kellett hajtanom. A torongálásnál voltigirozni kezdek, a lóra szálást és szártartást Gróf Grünne nekem falovon tanította. Vasárnapon a papával Renznél voltunk, hol pompásan mulattunk, csak este tíz óraker tértünk vissza. A nagy-mama, nagy-papa és ősmama jól vannak, ez utóbbi mar nem igen szomorú. Nagyon szeretlek kedves mamám 's reménelem, hogy te is szereted fiadat *Rudolf*.

P. S. Tegnap a nagy lovon lépésben és a ponyny lovon trabban lovagoltam.

16. *Erzsébet Rudolfnak Bécsbe.*

Buda April 3. (1868) Kedves Rudolf! Itt küldöm neked végre a rég ígért Sz. Györgyöt. Nagy örömmel hallom, hogy bátorsággal és kedvvel lovagolsz. A Papa közölte velem ma reggel a leveleket, melyeket tőled s Gizelától kapott. Ő már, úgy látszik igen sokat rajzol s nagy örömet talál benne. Tegnap nem fejezhettem be soraimat, mert fel kellett mennem Mari nénihez, hol reggeliztünk. Multkor Normát lovagolta, de az erősebb levén nála, vele minden bokorba s szántóföldbe ment, úgy hogy végre Hobnes lovát kellett vennie; eleinte megijedtem, de aztán jól kinevettem. Különben minden lovamat lovagol s igen meg van velök elégedve. Az új orgona már itt van, épen úgy néz ki, mint a Schönbrunni, hét darabot játszik s igen kellemes hangja van. Ha csak a szobában vagyunk, mindig játszatunk. Lent a kapuban is új s kényelmes butorok vannak, melyeket a Papatól kaptam; az által nagyon fel van diszítve ezen hely; egész délelőtt ott szoktunk ülni Mari néni és én. Most Isten veled, kedves Rudolf, Gizelával együtt ölel és csókol *szerető anyád.*

Számos szépen irt leveleidet szívből köszönöm. Az urakat üdvözlöm.

17. *Erzsébetnek Budára.*

Bécs 1868 április 5kén. Kedves mamám! Épen vett leveledet mely nekem annyi örömet okozott, 's a benne foglalt csinos Sz. Györgyvet kezedet csókolva köszönöm; ez utóbbit mindjárt nyakomra kötöttem. Mary néne megismerkedett-e már a Budai körületével a hegyek felé is? Rimely kanonoknál a nyelvtant már egészen keresztül vettem. Vele igen könnyű 's mulatságos tanulni. Este most mindig álmosabb vagyok, mert naponta torongálok és lovaglok azonkívül még minden másodnap tánczolni is kell. A nagy és kis lovan most Galópban lovaglok, amazon a kötelen, emezen pedig egészen szabadon, a nagy lovat magam ugratom be Galópba, de a kicsinynél az még nem sikerül. Gizelanak igen tetszett a lovagló leczkém. Tegnap Wowo^s nálam ebédelt. Itt igen szép időnk van. Fögnk mi az idén húsvét tojásokat kapni, édes Mamám? Egyedül ebédelsz-e a papával és Mary nénivel vagy idegenekkel? Most szívémből öllek kedves mamám a papa s Mary nénének kezét csókolva maradok *szerető fiad Rudolf.*

18. *Erzsébet Rudolfnak Bécsbe.*

Buda Április 15. 1868. Kedves Rudolf! Szívből átölelve és csókolva minden jót kívánok névnapodra. Igen sajnálom, hogy épen ez nap nem lehetek nálad, s személyesen nem adhatom át ajándékainkat. Utolsó leveleidet nagy örömmel vettem megint, mit a Papa, ki szorgalmasabb énnálam már tudadott veled. Mi itten mindig egyformán élünk, most, hogy az idő oly szép, sokat vagyunk a kertben, sőt Mari néni korán reggel már sétál, mivel hideg dörzsöléseket használ, úgy mint én ezelőtt. A nagy héten igen sokat voltunk templomban; a feltámadás itt igen egyszerű s rövid volt, nem úgy mint Bécsben. Pesten, épen a kocsíút mellett, a város-íget felé, egy döglött szamar fekszik, a mi igen utálatos; most kíváncsiak vagyunk rá, meddig marad ott. Mari nént ez is, mint igen sok itt, Romára emlékezteti. Most Isten veled, édes Rudolf, legjobb üdvkivánataimat ismételvén csókol és ölel Gizelával együtt *szerető anyád.*

Mari néni is minden jót kíván.

^s Rudolf nevelőnője, Báró Welden tábornagy özvegye.

19. *Erzsébetnek Budára.*

Schönbrunn 1868 május 11kén. Kedves mamám! Utánod és a kis Valerie után már igen vágyok édes mamám! Tegnapelőtt alkalmasint a lovaglásnál sz. Máriait kivéve minden más kis mellképeimet elvesztettem — Kérlek tehát szíveskedjél nekem ismét egy Sz. Györgyöt küldeni. Gizela fájdalom még beteg, de hála Isten nem tetemesen. Tegnap kellemes nap vala; reggel kissé sétáltam, aztán Gizelánál voltam, vallás leczkémét vettem a sz. misét hallottam, s annak utána Gadenbe kocsiztam, mely $\frac{1}{4}$ órával messzebb a Brühlnél.^o Gadenben villásreggeliztem még pedig Schmarnt ettem, mely ott igen jó 's melyet mint ismerlek, te is kedves Mama, igen szívesen ettél volna. Haza érkezvén Frigyes és István Károly rokonaim nálam ebédeltek. Az ebéd után mi mindnyájunk a lainzi vadkertbe kocsiztunk, ott sétáltunk, játszottunk és végre a vadászház meletti mezőn kávéztünk. Este hét óraker ismét otthon voltam, hol Gizela ágya mellett ülve elaludásáig nála maradtam. Ma a régi napirend megint szokás szerint véghöz megy. Kedves papa s Mary néneének kezét csókolva öllelek édes mamám s maradok szerető fiad *Rudolf.*

20. *Erzsébetnek Budára.*

Schönbrunnban 1868 május 21kén. Szeretett mamám! Mindenek előtt szép St. Györgyedet köszönöm, mely nekem nagy örömet okozott, mindjárt mellemre kötöttem s most igen vigyázó leszek, miszerint azon szerencsétlenség többé nem történjék. Multkór a Regattánál voltam, hól pompáson mulattam, a hajok igen hamar haladtak. Az udvari páholyban a Hanoverai király a koronaherceggyel s mindenféle nagybátyáim 's néném voltak. Ma papával a lóversenyhez megyek, mire már iszonyúan örvendek; igen szép idő van, reménlem tehát, hogy az egész gyönyörű leend! — Ezelőtt fél órával Grof Grünnel ki kocsiztam, 's hogy lovaimat Ischelre előre készítem, mindenféle hegyekre mentem velök, úgy mint a Gloriettera föl és le, mi nagyon jól sikerült. — Minap a lainzi vadaskertben kis patakban halásztam 's háloval tömérdek sok halacskaát fogtam, melyeket más nap ebédemre ettem. Tegnap lovaglás leczkémnél a kertben Gróf Grünne mellett már egészen szabadon lovagoltam, kis lovam igen jól ment, csak a kastély kapujánál megérkezvén minden erővel az istállóba akart menni 's makacszkodott, nem bírtam előrehajtani, míg végre Gróf Grünne lováról leszállott és nekem segített. Gizela már egészen helyre állott csak színé még kissé halavány. Hogy van Valeriánk? Isten veled édes mama, kis nővéremet ölelem, kezedet s Mary néneéét csókolva maradok szerető fiad *Rudolf.*

21. *Erzsébetnek Budára.*

Bécsben 1868 junius 6án. Kedves mamám! A tizediket már alig várhatom, melyen te Valerieval vissza érkezel. Papa mondott nekünk, hogy tegnap kis nővéremmel együtt a budai templomban meglettél áldva, ünnepelesen ment-e az véghöz s Valerie kiáltott-e? Mai naptól fogva arany órámat hordozom, melyre igen vigyáznom kell, hogy el ne törjem. Tegnap nagypapa Schönbrunnba költözött, ma meglátogattam. Két napja, hogy

^o Mindkét hely Alsó-Ausztriában, Mödling mellett.

a papa úszó leczkémhöz jön, kissé már jobban megy, de még a rúdon vagyok, csak a leczke végén kötelen is uszom. A papa szinte úszik s pompásan a vízbe ugrik. Ma reggel Gróf Grünnel egész kertünket keresztül lovagoltam, sőt még a Gloriette-nál is voltam. Tegnapelőtt az uszodából kilépvén egy baglyot lőttem s délután ismét négyet találtam, közülök kettőt kitömlettek. Minap annyi halat fogtam, hogy mindössze több két fontnál nyomott; kár hogy közülök oly sokan betegek valának, miszerint többnyire el kellett dobniam. Tanulásom szokás szerint foly s tanítóim velem elegendnek; ha itt leszel, kérem foglak történeti leczkémben egyszer részt venni. Hallom, hogy éjjel fogsz utazni, nem fog az Valerienak ártani? Be örvendem őt reggel megcsokolni; kíváncsi vagyok, ha nem fog-e tőlem eleinte félni. Tud-e már nevetni? Viszontlátásig kezedet s Mary néneét csokolva maradok engedelmes fiad *Rudolf*.

22. Erzsébetnek Garatshausenbe.

Ischl 1868ik Auguszt 9kén. Kedves mamám! Még igen szomorú vagyok, hogy minket tegnap elhagyta. Elutazásod után nemsokára én egyiket azon nagy hollók közül lőttem, melyek mindig közel házunkhoz ülnek 's lármáznak. Náthám ma már sokkal jobb 's reményem, hogy tán holnapig egészen elmúlt, mi annál szebb volna, minthogy az idő ismét oly meleg, miszerint uszni lehetne. Ma reggel a nagymamánál voltunk, ki nekem a Salzburgi vidéket képekben adta, mi aztán kissé az Esplanadon is sétáltunk. Hogyan hatott az utazás kedves Valeriánkra? Kikocsiztál-e még Salzburgban Lajos bácsival?¹⁰ Kérlek kedves mama, jelentsd meg a bajor mammának 's különféle nagynénimnek kéz csókaimat, tegedet pedig Valerieval együtt szívből ölel engedelmes fiad *Rudolf*.

23. Erzsébetnek Budára.

Bécs 1868 november 29-én. Édes mamám! Gondolataim igen gyakran Budán tartozkodnak, remélem hogy ti kedves szüleim úgy mint kis nővérem jól vagytok. Minap Károly bácsit és rokonaimat meglátogattam; ez utóbbiak igen nőttek, Ferencz mindig oly rút, mint volt, de Otto daczára rövidre nyírott hajának még mindég szép!¹¹ Mind a ketten igen vidámok valának és sok balgaságot csevegének össze. Most új kis szürke lovat lovaglok, mely igen jól megy s nekem roppant örömet tesz. Lovagolsz-e te is sokat? Tegnap első tánc leckénk vala, — keringővel kezdtünk, mely Raab úr megelégedésére ment. A táncztanár tavál óta még halaványabb és soványabb lett. Midőn tegnap este Gizelánál voltam, egyszerre Albert bácsi lépett be a szobába; játékaikban részt vevén sziveskedett nekünk új játékot „langen Puff“ tanítani, melyet azonban még nem egészen fölfogtunk! Régi szokás szerint Féry¹² ismét naponta velem torongál, — fájdalom tegnap nem jöhetett mert náthás lett. Mi ketten jól vagyunk és csak azt óhajtuk, mi szerint te kedves mamánk minél előbb hozzánk jöhess. Kezedet és kedves papámét csokolom, Valeriet pedig szivemből ölelvén vagyok szerető fiad *Rudolf*.

¹⁰ Lajos Viktor főherceg, Ferenc József legifjabb öccse.

¹¹ Károly Lajos főherceg, Ferenc József testvére; gyermekei Ferenc Ferdinánd és Ottó.

¹² Gróf Kőnigsegg Ferdinánd.

24. *Erzsébet Rudolfnak Bécsbe.*

Zágráb március 11. 1869. Kedves Rudolf! Alig marad időm kocsizás előtt, tegnap vett leveledre, egy pár szóval felelni. Örülök, hogy ismét egészen jól érzed magadat. Itt oly hideg van, mint bárhol, az este megint havazott. Sajnálom szegény Papát, ki ezen fertelmes időben ma korán reggel már Varazdinba utazott, honnan csak késő este tér haza. A vidék itt nagyon csinos; közel a városhoz van a bibornoknak nagy kertje, mely tavasszal gyönyörű lehet. A rossz idő miatt csak átkocsiztam. A hegyek köröskörül hóval vannak fedve. Ide utazván láttam a Balatont, mely még sokkal szebb, amint csak gondoltam. Szegény Lili! mennyire sajnálom. Képzélhetem, mily szomorú lehet. Ha látod, mondd neki, hogy megnyit gondolok rá. A Papa igen örült Gizela levelének, de most nincs ideje felelni. — Szívből csókol Gizelával együtt *szerető anyád.*

Latourt üdvözlöm.

25. *Erzsébetnek Budára.*

Bécsben 1869ik március 12én. Szeretett mamám! Ezt a levelet már Budán kapod. Én igen szomorú igen, hogy a húsvét ünnepeket nem együtt élélünk. Én halottam, hogy Valerie két oly szép tehenet kapott. Ez a sok nagy ebéd téged bizonyosan elfárazott. Ma nálunk borzasztó rossz idő van. A ho tegnap ota olvad, és nagy szél fú, és erősen esik az eső. Pálffytól még nem kaptunk meg levelet. Holnap Paulaért fényképeztetve leszünk. Kérlek egy hirt Valerietől, mert mi most semmit sem hallunk tőle. Szabad neked küldeni kívánataimat nevemnapjáért? Valerit ölelve kezeidet csokolom *Rudolfod.*

26. *Erzsébetnek Garatshausenbe.*

Isiben 1869ik augusztus 2én. Szeretett mamám! Már igen sok időnek látszik, hogy tőlünk elváltál. Jól vagy-e kedves Mama Valeriával együtt? Nehány napota báro Walterskirchen hozzám jött én vele mindég francziául beszélek és már nagy sétálásokat tettünk együtt; az uszodában főképen jól mulatok vele, mert oly ügyesen a vízbe tud ugorni, a levegőben két bukfencczet vág, mielőtt a vízbe esik. Tegnap nagy fiú társaság volt nálam: két rokonaim Gmundenből, a kis Szécsen, három Coudenhoven és a kis Crenneville,¹³ ki szünidejét szüleinél tölti. Az ebéd előtt rokonaimmal usztam, mi engem igen mulatott. Az istáloban nem fordult elő semmi új; lovaid egészségesek, csak az én egyik pejem kissé sántít. Isten veled édes mama, bajor nagymamámnak és nagynéneimnek kezét csókolva, tégedet pedig kis Valeriával együtt szívemből ölel engedelmes fiad *Rudolf.*

27. *Erzsébetnek Rómába.*

Bécsben 1869ik december 8án. Szeretett mama! Szerencsés megérkezésedet Papa által tudtuk, ki nekünk a táviratodat Romából olvasta; mi annak nagyon örültünk. Hála Istennek, hogy a szeretett papa is szerencsésen megérkezett! Ő sok szépet elbeszél a jeruzsálemi utazásáról és nekünk szép ajándékokat hozott. Gizelának két szép görög jankerlit, két karpereczet és néhány köveket a Jordanból; nekem pedig Skarabékból elkészített óralánczot, egy szép albumot keleti nézésekkel és köveket a szent helyekről

¹³ Gróf Szécsen Miklós, későbbi nagykövet; gróf Coudenhove Károly főhadsegéd gyermekei; gróf Folliot v. Crenneville Ferenc első főhadsegéd fia.

és a nagy pyramidáról. Tegnap előtt Pálffy irt nekem, hogy kis Valeriánk jól van és hogy napról napra a Gukgukkal kegyesebb. Az ő levelében azt is említi, mily furcsa módon Valerie Gizelára emlékezik: ha az ő kis fa csacsit látja, akkor: „Ella. Ellat“ kiabál. Ha a szent apót látod, részemről is őtet tisztelettel üdvözöld kérlek. Igen is szeretnék nálad Romában lenni, és a nagy város mult időnek érdekes keresztény mint pogány jelenségeket szemlélni. Neked és Mari nénének kezet csokolva maradok engedelmes fiad *Rudolf*.

28. Erzsébetnek Rómába.

Bécs 1869 december 29kén. Szeretett mama! Minden előtt boldog új esztendődet neked kívánok, és mind a jó ajándékokért köszönlek. Papa multkor kétszer nálam ebédelt és minket az új Operaházba a Zauberflötébe vezetett, hol nagyon jól mulattuk magunkat. Mind az én ajándékaim közt a Billiard legnagyobb örömet nekem szerzett. Mi nagyon örültünk, mikor hallottuk, hogy a Mari néne végre mégis kis leányt kapott, neki és az újszülettnék sok szerencsét kívánok. Tegnap és tegnapelőtt Papa Mürczstégben vadászni volt és sok állatokat lőtt. A billard kívül mostan itten karácsonkor a papa arczképét sokféle szobrot, kitömt állatokat és tengeri rakokat kaptam. Pálffy minap megint irt, hogy kis Valeriánk jól van és hogy nagyon vig. Neked és Mari nénének kezet csokolva, maradok engedelmes fiad *Rudolf*.

29. Erzsébetnek Budára.

Bécs 1870 februarius 3kán. Édes mamám! Bár épen Gizelának irtam, mégis egy kis időt találtam neked szinte mondani, mily gyakran gondolataim hozzád, kedves mamám, vezetnek. Valerie csinoságait sokszor a nagymama és ősmamának ismételnem kell. Én igen nélkülözöm csinos kis nővéreimet. Kedves papám tegnap nálam ebédelt, melynek ismét igen örültem; az ebéd után billardon játszottunk, mi nagyon mulatságos vala. Papától két szép képet kaptam, mind kettő Gauermann¹⁴ után csinálva. Nagymamától szinte két képet vettem mind egyiken csinosan füstett csirkék mutatásának. Örömmel hallom, hogy kedves Gizelam már sokkal jobban van. Kezedet csokolva édes mama és két nővéreimet ölelve maradok szerető fiad *Rudolf*.

30. Erzsébet Rudolfnak Bécsbe.

Buda 1. 3. 1870. Kedves Rudolf! Nagy örömmel vettem leveledet, csak azt sajnáltam, hogy gyengélkedő állapotban voltál. Azóta hallottuk már Latour által, hogy ismét helyre álltál, s nagy sétákat tettél. A Papa ma másodszor ment Gödöllőre vadászni. De ma sincs tiszta idő; oly sűrű a köd, hogy Pestet alig lehet látni. Valerie most igen el van foglalva üléseivel. Igen nehéz őt nyugodtan tartani, mert mindig a szobában akar futkosni. De azért a kép már most is hasonlít hozzá. Brave nagyon jól veszi ki magát mellette; nem is hittem volna, hogy Schrotzberg¹⁵ kutyákat is tud festeni. Mondd meg Gizelának, hogy levelét köszönettel kaptam. Veled együtt ölelve maradok szerető *anyád*.

Uraidat szívesen üdvözlem.

¹⁴ Tájképfestő (1773—1843).

¹⁵ Az udvarnál nagyon kedvelt areképfestő (sz. 1811.).

31. *Erzsébetnek Budára.*

Bécs 1870 március 13-án. Édes mamám! Örömmel olvastam Gizelának irt kegyes leveletet, de még nagyobb örömmel vettem kedves Papánktól a hírt, miszerint egészséged hála Isten mar kissé javult. A fiatal Mecklenburgi hercegnő¹⁶ tiszteletére multkor vele a színházban (Burg) voltunk, fájdalom a két előadott darab nem felelt várakozásunknak, de azért még is végig maradtunk 's elég jól mulattunk. A fiatal hercegnő nem épen igen szép de mégis csinosnak mondható. A mecklenburgi főudvarmesternő szép és igen elegáns asszony, ki itt nagyon ismeretes, mert atyja mint Württembergi követ Bécsben élt. Kivüle volt még egy igen fiatal szép és egy öreg csunya udvari hölgy a nagy hercegnő kíséretében. Kedves Papánk tegnap velünk kikocsizott 's azután Gizelával együtt nálam ebédelt, mi felett igen örvendek. Most ismét minden másod napon szorgalmasan lovagolok, de csak a nagy lovakon és többnyire a longe-on, mit azonban igen kedvelek. Édeskis Valeriankat ölelem, neked szeretett mamám kezdet csókolva maradok szerető fiad *Rudolf*.

A herceg csacsogó és egészen poroszlelkű, a hercegnő csunya, kicsiny vastag és igen szavaros.

32. *Erzsébetnek Ischlbe.*

Schönbrunnban 1870 junius 6kán. Édes mamám! Igen örültem papa kegyes távirata által hallani, hogy ti kedves szülőim szerencsésen és szép napon Ischlben megérkezettek. Én mindig jól vagyok és a szabad levegőt elegendően élvezem. Tegnap Tiroli kertben¹⁷ voltam, hol nagy meglepetésemre hat fiatal kutyát láttam, melyek engem megpillantván úgy lármáztak, hogy eleinte attól tartottam, miszerint fel akarnak falatozni; későbbben lecsillapodtak és én egyik fiatal kutyával igen jól mulattam, mely egy kis macskával a legfurcsábban játszott. A nagypapa tegnap este betegségem óta először ismét meglátogatott, mely alkalommal Gizela is nálam vacsorált. Elutazásomra már igen örvendek, oly kíváncsi vagyok az új szép vidékeket látni s a pillanatot alig várhatom, mely végtére karjaidba hoz, hol annyi idő után kedves Valeriánkkal össze találkozni reménylem. Isten veled édes mamám, kezdet és kedves papáit csókolva maradok engedelmes fiad *Rudolf*.

33. *Erzsébetnek Meránba.*

Schönbrunnban 1870 october 23kán. Édes mamám! A vett jó szállóket és gesztenyeket igen köszönöm kedves mama, én már egy néhányat ettem és pompásnak találtam. A jó papa fájdalom holnap ismét elmegy vadászni, akkor a kastély, mely úgyis már igen üres, még szomorubb lesz, annál többet fogok aztán Meránra gondolni, hová már annyira vágyom. A papa tegnapi ebédénél Bechtoldsheim¹⁸ mellett ültem, ki nekem sok érdekes dolgot Oroszországról elmesélt. Szerinte a tél a szomoru országban most már kezdődött, az éj ott már öt órakor beáll. Hála Isten, hogy e tekintetben még is szerencsésebbek vagyunk; tegnap és ma szép és elég meleg időnk volt; reménylem hogy a jó Papa Neuberghben kellemes napokat fog tölteni.

¹⁶ Mária, Frigyes Ferenc mecklenburg-schwerini nagyherceg leánya.

¹⁷ A schönbrunni park egy része.

¹⁸ Báró Bechtoldsheim Antal, a monarchia szeptérvári katonai attaséja.

Nálatok bizonyosan még mindzöld lesz; itt fájdalom a levelek már számosan fákról estek és virág többé nem láthatni. Multkor a rossz idő miatt kéntelen voltam a lovardában lovagolni; attól tartok, hogy ez most sokszor fog történni; csak az jó, hogy ezen alkalommal mindég két lovat egyora alatt lovaglok. Isten veled szeretett mamám, kedves nővéreimet szivemből ölelem, neked pedig kezét csókolva maradok engedelmes fiad *Rudolf*.

34. *Erzsébetnek Meránba.*

Bécs 1870ik november 6kán. Édes mamám! Két napja, hogy a Papa utolsó leveledet nekem előolvasta; sajnálom, hogy Meranban is annyi szél van; adjon Isten, hogy Valerienek ne ártson. Itt tegnap óta szép időnk van; de eddig iszonyú csunya vala; multkor sőt kissé havazott úgy, hogy a Parterre rövid időre egészen fehér lett, a vadkertben most még fekszik a hó. Tegnap St. Veitban¹⁹ voltam, hol az elhanyagolt gyermekek intézetét meglátogattam. A ház még új, igen tiszta, de most csak 21 gyermek lakik benne; bár nyolevanra elég hely volna. Az egyik gyermek hosszú beszéddel fogadott és aztán együtt énekeltek. Ma ismét a Papával Albert bácsinál ebédelek; reményelem, hogy Frigyes és István szinte mégint ott lesznek. Most már az egész francia armádia fogságban van; mily borzasztó érzelmük lehetnek az öreg francia katonáknak, kik az előtt mindég annyi dicsőséget arattak; szörnyű szomorú! Kedves nővéreimet szivemből ölelem, neked szeretett mamám kezét csókolva maradok engedelmes fiad *Rudolf*.

35. *Erzsébet Rudolfnak Bécsbe.*

Meran 25. (1870 nov. 25.) Kedves Rudolf! Most, hogy a jó Papa is elment, egészen egyedül s elhagyatott vagy. Képzelmek, mily szomorú lehet az. De hála Istennek, közeledik az idő, midőn már nem sokára itt leszesz. Bár csak szép idő volna akkor. Úgy szeretném, ha a Papa is jól mulatna s szép kirándulásokat tehetne itten. Valerie hála Istennek jól néz ki, annyit van a légen, a mennyit csak lehet. Csaknem naponkint játszik kis cousinejával, ki mindig víg s jókedvű, neki tehát jó szórakozás. Most Mari néni s a király is megjöttek. Zsófi nénival elébük kocsiztunk, a botzeni úton találkozunk, mire mi négyen együtt Gunóval ide visszatértünk. Nagy örömmel veszem mindig kedves leveleidet, mit Papának írt leveleim által úgy is tudod. Szivből ölel és csókol szerető *Mamád*.

Uraidat üdvözlöm.

36. *Erzsébetnek Meránba.*

Bécs 1871 január 16. Szeretett mamám! Már megint mult el egy hete, miota utóljára neked irtam, annál inkább vágyom gondolataimat Meránba küldeni s veled kissé társalkodni. — Gizela levelei után az idő most nálatok sokkal szebb, mint akkor volt, midőn mi Meranban tartozkodtunk. Nálunk tegnap roppant nagy hidegség vala. Speisingban azt mondják, 16ik fokig szállt. Kétszer már szánkázhattam Práterben, mi igen mulatott; lehet általában már sok és elég szép szankát látni. Egy néhány napja, hogy a színházban voltam a „Zsidóné“ adatott, mely nagyon szép volt. Kegyes papa oly kegyes volt nekem tegnapelőtt írni; levelében mondta, hogy igen elhagyottnak érzi magát Budán és hogy e napokban akar vadászaton menni;

¹⁹ Ma Bécsbe bekebelezett község.

tegnap már meg is érkezett vadászatának eredménye, egy igen erős szép vadmacska, mely neki bizonyosan sok örömet okozott. Grillparzer 80dik születés napja itt igen ünnepélyesen tartatott; én is mentem az őt tisztelendő előadáshoz és Papa parancsolatára nekem is kellett az öreg úrnak egy pár szót írnom. Isten veled édes mamám, kedves nővéreimet szivemből ölelem, kezedet pedig csókolva maradok szerető fiad *Rudolf*.

37. Erzsébet Rudolfnak Salzburgba.

Bécs 16. (1872 jan. 16.) Kedves Rudolf! Ma a torkom fáj s nem mehetek ki, de azért időm is van nektek végre valahára írhatni. Igen fárad vagyok már az itteni nyugtalan élet által. De a legfárasztóbb még jön, két udvari bál, egy nagy ebéd s bál Andrássynál. Kedden hála Istennek mindennek vége lesz s útnak indulunk. Szerda estig leszünk együtt Salzburgban, milyen hamar fog az idő mulni. A jó Papa is jön velem Meranba. Bárcsak szép idő volna, hogy élvezhesse szabad idejét. Gizelával szivből öelve köszönöm még kedves leveleiteket s maradok szerető *Mamád*.

A környezetet üdvözlöm.

38. Erzsébet Rudolfnak Bécsbe.

Sassetot-le-Mauconduit. 19. 8. 1875. (aug. 19.) Kedves Rudolf! Teljes szivből kívánok neked minden jót születésnapodra. A jó Isten áldjon és vezéreljen tovább is, mint eddig. Örömmel vettem leveleidet; tőlem bizonyosan mindig a jó Papa által kaptál hírt, kinek szorgalmasan szoktam írni. Mióta itt vagyok, mindennap lovagoltam s igen sokat ugrom, egy vadaskertben, hol Mr. Allen egy S(p)ringgartent épített. Ha igen csendes a tenger, uszom, különben csak fürdöm, mert a part igen rosz és kavicsos. Valérie eddig csak 4 fürdőt vehetett, de sokat játszik a tengerparton, néha 3-szor egy napon is oda ment. Eleinte engem zavarba hozott mindenkivel fürödni, de most megszoktam. Jó kívánataimat szivből ismételve, ölel és csókol szerető *Mamád*.

39. 1872 szept. 5-ikén. Rudolf fogalmazása.

Szilágyi beszéde a katonák(hoz)!

Barátaim! ma Magyarország sorsa a ti kezetekben van, akarjátok Hunyadi Mátyást a reményteljes ifjut, akkor a jó idők, melyek Sz. István és Sz. László ota e szegény orszagot egészen elhagyták, ismét visszatérnek, de ha ti engeditek hogy Garay ellenpártja győzön, akkor vele egy idegen király a trónra jön, ki nem is ismeri a magyar népet, idegen katonákat és kemény szivtelen vezéreket hoza(nd) akkor ti lesztek vissza lökve, nektek kell aztán ismét a szántóföldöken mint parasztnok dolgozni ti, kik a nagy Hunyadi Jánossal anyi csatában győztetek és a halálnak anyiszor szembe néztetek. E Mátyás kit most királyá akarunk választani a nagy Jánosnak fia és bizonyosan atyjának bátorságát és eszét örökölte, ő jó és igazságos lesz az alatt álló nép és a szegények iránt, de szigoru ellenségeivel és a nagy és kemény nemesek iránt. Én, ki nagykorúságáig fogok helyette uralkodni, jól fogok bánni veletek, az én régi csatatársaimmal, kik a nagy Hunyadi János alatt anyit győztek! Hát válaszátok fiát Mátyást!

Közli: *Eckhart Ferenc*.

IRASTUDÓK KÖZÖTT.

Ott ültek mind a templom csarnokában,
A gondolat csodás pengéje fénylett:
a Bibliát cserezték, teregették,
hogy új köntöst szabhassanak a népnek.

(A Bibliát Isten takarta ránk rég,
hogy a mindenség árva vándorának
az Embernek didergő lelke szabjon
évezredenként új köntöst belőle...)

Ott ültek mind acsarkodón, sötéten,
utálták egymást és véresre marták,
szívük helyén vad viperák nyüzsögtek,
kigyók sziszegtek szavaik zenéjén.

...Ekkor belépett szökén és fehéren...
Fiatal testén fénylett a ruhája:
pedig paraszti kézzel szeretetből
szőtték falusi föld-illatú évek...

Csak gyermek-módon szólt, de megmutatta:
úgy elszabdalták Izrael ruháját,
hogy koldusként áll népek lakzójában...
S álmélkodának mind a bölcseségén...

Csak álmélkodtak... Korhadt kor vezéri.
A nép aludt még bamba ájulatban,
mint barázdátlan márciusi föld...
Nem tudta, hogy mag-éhes, mert aludt még...

— Lassan kiment a vének csarnokából...
A föld már ébredt... kinok, vágyak, bűnök
s a nyugtalanság új éles ekéje
éhes barázdát vágta a világba...

Ő ment fehéren örök magvetéssel
neki az ismeretlen századoknak...
Ő ment elül... Korok konkolyhintői
sötét falkában loholtak utána...

Mécs László.

BEATRICE.

Messer Orlando, a firenzei ötvöscéh feje felemelte tekintetét munkájáról és kinézett üzletének nyitott ajtaján. A Piazza kövein délutáni napfény ragyogott és fehér galambok tipegtek. Szemben, a Palazzo del Signoria előtt néhány firenzei nemes haladt tova az árnyékban. A délutáni hőség forró leheletként áradt be az ajtón, míg a felette levő kis ablakon a nap tűzött be s aranyos kévájében fehér porszemek csillogtak.

Gyönyörködve tekintett munkájára, a fogadalmi kehelyre. Térdreboruló aranykerubok tartották szárnyaikon a talapzatot, amely remek ötvösmunkákkal volt ékes s a kehely csészéjét hordta kecses és karcsú oszlopán. A kehelycsésze külsején a szimbólikus szőlőtőke volt kivésve s a gyöngéden egymásraboruló és egymásbafonódó aranylevelek, aranyágak között aranymadarak üldögéltek és csipegették a csiszolt rubint szőlőszemeket. Orlando felállott s azzal a mozdulattal, mint a miséző pap úrfelmutatáskor, beletartotta a nap sugaraiba; a szoba falain remegő sárga fénykör jelent meg.

Mikor lebocsátotta a kelyhet s újra kinézett az utcára, egy ifjút látott elhaladni ajtaja előtt. Signor Allighierinek, a jogtudósnak fia volt, közeli szomszédja Orlandónak, aki szintén a San Procolo-utcában lakott.

— Durante — szólott ki halkán.

Az meghallotta és belépett az üzletbe. Napsütötte, barna arca kissé halavány volt, de úgy emelkedett ki leomló fekete hajából, mint a sólyomé. Felső ajka kissé kijjebb állott, mint az alsó; orra olyan volt, mint a sas csőre, dús és bozontos szemöldökei között éles ránc húzódott felfelé magas homlokán.

— Nézze, signor Durante — mondotta büszkén az ötvös, aki úgy érezte, hogy valakinek okvetlen meg kell mutatnia legújabb remekét —, azt hiszem, hogy ilyent még nem látott.

Dante csodálkozva hajolt közelebb s óvatosan a kezébe fogta a kelyhet.

— Kinek számára készült?

— Folco Portinari rendelte. Fogadalmi ajándéku adja a San Miniato-templomnak lánya felgyógyulásáért.

— Beatrice Portinari már meggyógyult talán? — kérdezte látszólag közönyösen Dante.

— Éppen az imént sétált erre; a Miniato-domb felé ment a vén Giovannával együtt. Hanem miért olyan sápadt, Signor? Beteg volt?

— Nem — válaszolta Dante elpirulva.

Azután zavartan elbúcsúzott és az Arno hídja felé sietett, miközben áttért az árnyékos oldalra. Végighaladt a Piazza üzleteinek során, majd egy utcán át a Ponte Vecchióra érkezett. A folyó zöldesbarna vize hűvösen locsogott a kőhíd alatt, amelyen Mars csonka kőszobra állott, még abból az időből, amikor Octavianus katonái Florinus vezérlete alatt megtelepedtek ezen a helyen. Akkor az Arno-folyóról Villa Arninának nevezték s Fäsulä etruszk városhoz tartozott, amely később a Fiesole nevet vette fel.

Villa Arninát viszont Florentiának kezdték nevezgetni Florinus után. A város egyre gyarapodott, mígnem a népvándorlás idején Totila gót vezér le nem rombolta. A hódító gótok a megerősített Fiesoleból uralkodtak felette, de a város mégis csak felülkerekedett s a germánok beköltöztek a városba s elvegyültek lakosságával. A tisztavérű, magukat még római eredetűnek tartó firenzei nemesek — köztük az Allighieri-család is — mélyen megvetették a Fiesoleból odaszármazott „csordát“.

Dante, miután áthaladt a hídon és a szembenfekvő utcákon, egy utca felé sietett, amely lépcsőzetesen vezetett fel a Miniato-dombon a templom felé. A szűk utcán nem járt senki sem s az emeletes házak csukott ablakkal aludtak az árnyékban. A templom előtt elnyúló kis Piazzale szélein sötét és magas ciprusok szomorkodtak, mint álmodó toronycsúcsok.

Kinyitotta a templom ajtaját és csendesen belépett. Hűvösség és tömjénillat áradt rá a kockakövekről és a márványoszlopok közül. A főoltár előtt a mécs rőt fénye reszketett s a színes ablakokon beszűrődő napfény szivárványszínű glóriát font a szentély fülkéiben álló szobrok feje köré. A szentély rácsozata előtt egy lány térdelt. Haja hullámosan folyt le lehajtott nyakán s a rátűző napsugarakban fénylett, akár a bronz. Hátamögött a térdeplő vén Giovanna morzsolgatta olvasóját. Más nem volt a templomban.

Dante egy oszlop mögé állott s imádkozni akart, de nem tudott. Egyre csak Beatricét nézte, akinek képét évek óta hordozta lelke mélyén. Ritkán látta, mert Beatrice beteges volt s ő csak néha tudta egy-egy rátevéő pillantását szívébe zární.

A nap sugarai egyre ferdébben sütöttek be az ablakokon. Beatrice felemelkedett, kecesen térdet hajtott s intett Giovannának, hogy kövesse. Alig tett pár lépést, az egyik oszlop mögül elébe állott Dante.

— Madonna — mondotta remegő hangon —, régen vártam az alkalomra, hogy találkozassunk.

Beatrice megállt. A nap sugarai arcába tűztek s fejétől lefelé árnyékban hagyták. Arca sápadt volt s halántékain kéklő erek kígyóztak.

— Miért, Ser Dante — kérdezte s rávetette gyönyörű metszésű zöld szeméit. Azonban pillái ismét ráborultak szemére, mert a nap szembe-sütött vele. S ahogy lehúnyt szemekkel s mozdulatlan arccal ott állott, Dante szeretett volna leborulni előtte s megcsókolni a ruhája szegélyét.

— Madonna — mondotta s reménytelen reménykedés esengett hangjában —, már régóta szeretem és meg akarom kérdezni végre: nyujthat-e valami reményt...

Beatrice arcán halvány mosoly derűje suhant át.

— Legyen nyugodt, Ser Dante; nincs okom neheztelni önre. De hisz ön még nagyon fiatal...

— Egy évvel idősebb vagyok önnél. Tizenhét éves.

— Anyám már tizennégy éves korában férjhez ment s én is csak betegségem miatt nem vagyok még asszony.

— Igaz, hogy el van jegyezve Simone Bardival? — kérdezte féltékenyen Dante.

— Nem. — Hozzá akarta tenni, hogy „még“, de a szentélyben hirtelen megjelent fra Giacomo, a sekrestyés.

Beatrice még egyszer nyugodtan térdet hajtott s kifelé tartott a templomból. A sötét és homályos előcsarnokban Dante lehajolt és meg-

csókolta a lány jobbját. Az balkezével végigsimította az ifjú fürtös haját, aztán eltűnt, mint az álom.

Dante még maradt.

Miért fiatalabb egy tizenhét éves ifjú, mint egy tizenhat éves leány; és miért olyan nagy a különbség köztük? De ha a természet néhány év multával behozza a különbséget és nem igaz, amit Simone Bardiról beszélnek, akkor neki még mindig van reménye. Ezzel a reménnyel térdelt le imádkozni.

A forróság szünőféiben volt, amikor kilépett a templomból. A nap lefelé hajolt már s az égboltozat halavány azurjában fehér felhők úsztak. A messzeség alkonyati hegyei halaványan kélettek, mint a tömjénfüst.

Az Arno völgyében, a Fiesole- és a Miniato-dombok között terült el Fiorenza, a Virágos Város, amely most a napnyugta opálos színeiben égett. A háztetők tengeréből kiemelkedtek a templomok campanilái, a Palazzo del Signoria szürke épülete és magasba szökkenő karcsú tornya s a nobilek palotái a sok csonka, körülbelül egyenlő magasságú torony, a „község tornyai“.

Ezeket a pártokra szakadt polgárok építették a pártok pénzéből, mikor Fiesole vára után az őket továbbra is támadó Montebuoni várkastélyt is elfoglalták és kényszerítették a Buondelmonti-családot, hogy a városban települjön meg. A család nagy hatalomra tett szert s vizsálya keveredett a bennszülött, szintén hatalmas Amidei-családdal. A pártviszály olyan ádáz volt, hogy a felek száz-százhusz rőfnyi magas tornyokat építettek egymás ellen, míg a tanács meg nem parancsolta, hogy azokat lerombolják s megtiltotta, hogy ötven rőfnél magasabb tornyokat építsenek. Alig ült el ez a pártviszály, új tört ki helyette: a város véget nem érő guelf- és ghibellin-pártharcokba bonyolódott. II. Frigyes bukása után a pártok kibékültek, de a makacs császárpárti ghibellinek Farinata degli Uberti vezetésével Sienába mentek, mert az elbizakodott guelfek elűzték őket. A keletkezett harcban Firenze akkora vereséget szenvedett, hogy a győztesek már-már lerombolják a várost s lakosságát máshova telepítik, ha a nagy Farinata meg nem akadályozza, mert az utolsó pillanatban felülkerekedett benne, a pártemberben a hazafi.

Ennél a gondolatnál feltűnt Dante előtt Farinata, akit csak egyszer látott ugyan, gyermekkorában, de elfelejteni nem tudta. Gőgös szája és merész sasorra felett olyan koponyát hordott, mint a tigris s tekintetéből erély, ravaszság és félelmetes intelligencia villant ki. S csakugyan olyan is volt, mint a tigris: ravasz és félelmetes, amellet kegyetlen és hajlékony, akár az acélpenge.

Dantét közelgő léptek verték fel gondolataiból: egy férfiú közeledett feléje. Kopott, fekete bársonyköpenyeg fedte szikár természetét, arca névtelen bűnöktől és gondoktól volt sápadt és barázdált. Szájának metszése romlott és gonosz volt, alsó ajkai súlyosan csüngtek alá. Sötéten karikás szemének fénye homályos volt és tompa, mint az üveglap, ha lehelet éri. Ráncoctól eltorzult homloka és kopott bársonysipkától takart gyérhajú feje úgy emelkedtek arca fölé, mint roppant kupola. Ser Brunetti volt, Dante tanítómestere, akiről mindenki tudta, hogy erkölcstelen életet folytat.

— Merre mész, fiam? — kérdezte, mikor Dante köszöntötte őt. —

Lefelé? Akkor együtt mehetünk — s tanítványa vállára tette száraz, csontos kezét.

— Azt kérdezted a multkor tőlem, mi módon teszi magát az ember híressé. Már akkor utaltam a nagy Vergiliusra, de most megjött az alkalom, hogy részletesebb választ adjak. Ime, két könyvet tartok a kezemben: az egyik a *Livre du Tresor*, amelyet én írtam oil nyelven, mert könnyebb, hangzatosabb és a fülnek kellemesebb, mint a mi toszkánai nyelvünk, a si. Ez minden világi tudomány foglalatja, címe szerint mintegy kincsestára mindannak, amit az emberiség a Magisterig és Albertus Magnusig megtudott. Ez örökké híressé teszi nevedet.

Dante kíváncsian fogta meg és lapozta át a könyvet. Mivel nem tudott tökéletesen franciául, kevésbé értette meg a kikapott részületeket, de egy helynél mégis megtudott annyit, hogy a villám és a jégeső keletkezéséről van szó.

— Száműzetésem ideje alatt írtam Franciaországban — folytatta Ser Brunetti — s hazajöve fejeztem be. Most viszem Giacomone könyvárúshoz, hogy lemásoltassam. A másik könyv sokkal inkább hozzád illő: *Rime da Guidone Cavalcanti*. Szerelmes költemények, melyekkel ez a fiatal firenzei poéta az ünnepelt trubadurokkal kel versenyre, de nem a provánszioc, hanem a mi si nyelvünkön. Tolle lege! Ezt úgyis neked szántam. Tehát négy út vezet az ember nevének megörökítésére; az első, amint a nagy történetírók munkái mutatják, jeles és hősi tettek véghezvitelében áll; a második kiváló és nagy művek írása, erre Homéros és Vergilius adnak példát; a harmadik szerelmi és más költemények szerzése, amint a pogány Ovidius és az ünnepelt provánszi költők nekünk megmutatták; végül a negyedik a tudományoknak, vagy minden tudományok anyjának, a filozófiának művelése, melyhez Aristoteles, Albertus vagy Aquinas, akár pedig Averroës vagy Abailardus szolgálnak mustrául.

Brunetto itt hirtelen elhallgatott. Egy karsú alak fordult be előttük a mellékutcába. Amint Latini utána tekintett, súlyosan lecsüngő ajkai megremegtek és szemeiben buja tűz lobbant fel.

— Isten veled, fiam — mondotta hirtelen és Dante kezébe nyomva a könyvet, elsietett. Dantét mély és rettenetes utálat fogta el, amint meglátta, mint vesz erőt tanítóján rettenetes szenvedélye.

Mikor az Arno hídjára ért, a korláthoz támaszkodva elnézte a fénytelen vizet, amelyből hűvös lehelet szállott fel. A folyó felületén apró örvények forogtak, enyésztek el és keletkeztek újra. Dante az apró örvényeket nézte és a híd köpíllérjét, amely mozdulatlanul állott a víz örvénylése közepén.

Négyyszeresen lehet élete pillérjét magasra és szilárdra rakni, hogy apró örvények gyanánt ne múljék bele az idők roppant áradatába. Melyik módot válassza?

Mikor — jó idő mulva — megszűnt a vízre nézni, azt válaszolta önmagának: mind a négyet.

*

A boltozatos emeleti szobában lihegő lánggal füstölgött a mécs és fénye lomha árnyékokat ingatott a falon. Dante az asztal előtt ült és belemerült Guido Cavalcanti költeményeinek olvasásába. Az asztalon nehéz, bőrbekötött fóliánsok heverték: Vergilius, Cicero, Boethius és a jogtudományi munkák, melyeket meghalt atyja hagyott rá.

Az ajtó kinyílt és hálóköntösben megjelent édesanyja, Bella.

— Fiam — mondotta aggodalmasan —, feküdj le, késő van! — és végigsimította fiának fürtös fejét.

— Igen — felelte ő s felállva megcsókolta anyját, ki erre visszament szobájába. Dante pedig leült és elolvasta az utolsó verset is.

Cansone.

Színes betűk fehérlő pergamenten,
Repülj, dalom, akár a kis madárka
Hölgyemhez (márványtisztá és kegyetlen)
S kérdezd meg: mért nem látom ablakába
Szépséges arcát s mért borult reám
A kín terhes, súlyos aranypalástja? —
Mióta két szemem két napraforgó,
Mely nem néz máshová, csak őreája,
Nem kínozott így még a szenvedés meg,
Mert égek én tüzes gyűrűkben állva
S mert drága arca nem fordul felém,
Bús lelkem elhagyatva tőle árva
S minden gyötrelmek útjának porát
Lábam sajogva járja, egyre járja.
Ha ily kegyetlen hozzám, meghalok
S szívem elnémul lassan, mint a hárfa.

Üzenjen üdvösséget két szememnek
Vagy poklot s akkor hadd hullok halálba.

Dante lefeküdt s lehúnyva szemét, félálomba merült.

... A kórusban orgona szól, a fiatal Casella játszik rajta. A Miniato-templom hajójában a kéklő tömjénfüstnek és a virágoknak illata összekeveredve áramlik a tömeg mögött. Magnificatot énekel a kórus.

Ő kilencéves kis gyermek és előre néz. A másik oldalon, a padban ott ül Folco Portinari leánya. A haja szőke, a neve Beatrice. Arca és kezei fehérek.

Beatrice észreveszi, hogy őt nézi és feléje fordul. Ő ijedten, mintegy rajtakapartva néz másfelé, az első padba, ahol jópajtása, a pajkos Donati ül, mellette húga, Gemma. A haja bronzvörösen fénylik, a szemei nagyok és sötétek.

Ő ismét Beatricere néz, tekintetük egymásba kapcsolódik és érzi, mint sugárzanak rá a csodálatos metszésű zöld szemek...

... elalszik.

*

Másnap megszületik a Vita Nuova első szonettje.

Ijjas Jankovits Antal.

FOROG A KÖR.

Sikok közé zárt élet ez:
nyiló fény itt nem éledez,
csak árny van itt, sok szürke kép,
a láb sután vak ürbe lép,
kimért ütemre jár a vér,
a jókedv mindjárt gátat ér,
csak leng a kar, csak lóg a kéz,
a szem kopott sarkokba néz,
jöhet szó, százezernyi dal,
a fülbe új hang nem rivall,
falak közé zárt élet ez:
friss szellő itt nem éledez,
kémények, házak, szögletek
eltűnnek és felötlenek,
száz arc, egy sorba forrva mind,
közömbösen s unottan int,
egyforma itt a jó, a rossz
és egyre megy: szorozz vagy ossz,
a vágy csak szenvedést talál,
tengés a lét, jaj és halál,
deszkák közé zárt élet ez:
szív és kedv itt nem éledez.

Jó volna ájultan, vakon
kiszállni ajtón, ablakon,
itt hagyni sirt, közönyt, telet,
fény lenni árny és könny felett,
repülni csendben, nesztelen
a felhőkön túl messze fenn,
fürödni kéjesen megint
a rózsaszín éterbe kint,
suhanni méla tájakon,
hová varázsuk bája von,
hajnalt érezni, frissítőt,
lombot, virágot, friss időt,
szellőt, hogy csókkal fojtogat,
rétet, vidámat, boldogát,
halvány nyirerdőt, kék tavat,
vítükröt nyájas ég alatt,
kerek határt, szüz végtelent,
örök derüt az égbe fent,
már csak békét óhajtani,
repsve fölsóhajtani:
légy áldott, csöndes, égi táj,
gyógyíts, — mert még a régi fáj.

Bardócz Arpád.

Arany János összes kisebb költeményei. (Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. A Franklin-Társulat kiadványa.) Az Aranycentenárium nagy alkalmát az illetékes irodalmi körök halhatatlan költőnk munkáinak bő jegyzetekkel ellátott s hézagtalanul teljes kiadásával óhajtották méltó módon megünnepelni. A rettenetes világháború azonban s utána a még rettenetesebb nagy nemzeti katasztrófa megakadályozta a szép terv megvalósulását, sőt beállt az a képtelen állapot, hogy a legnagyobb magyar költő műveit az érdeklődő magyar közönség könyvárusi úton többé már meg sem szerezhetette. Ezen a szégyenletes állapoton akar segíteni a Franklin-Társulat s Voinovich Géza kitűnő szerkesztésében oly kiadást adott a közönség kezébe, melyre még a régi boldog időkben is büszkéek lehettünk volna.

Nines költőnk, kinek költeményei oly pontos és hibátlan kiadásokban jelentek volna meg, mint az Aranyéi. A kisebb költemények 1856- és 1860-i s összes költeményeinek 1867-i kétféle kiadását ő maga rendezte sajtó alá s korrigálta, azzal a lelkiismeretes gondnal, mely minden munkáját annyira jellemzi. Nemcsak a közönséges sajtóhibákat küszöbölte ki, hanem az ékezetekre is, melyek helyes alkalmazása annyira fontos a mérték és ritmus szempontjából, a legnagyobb gondot fordította. Hasonló figyelmet fordított az írásjelekre is, azokat a szavakat pedig, melyekre különösen erős hangsúly esik, dűltbetűs szedéssel emelte ki.

A Ráth Mór-féle nagy nyolckötetes kiadás szintén ő maga rendezte sajtó alá, de annak nyomdai korrektúráját már fia, László, végezte, ugyanazzal a gondossággal, mint édesapja, sőt a kegyelettel vezetve, kettőzött éberséggel. Hasonló kitűnő kiadásban tette közzé Arany László Arany János hátrahagyott iratait és levelezését négy vaskos kötetben. Együtt ezt a tizenkét kötetet, mely nemcsak költeményeit,

hanem prózai munkáit, sőt levelezéseit, nemcsak eredeti műveit, hanem fordításait is magában foglalja, méltán tekinthetjük Arany munkái teljes gyűjteményének. A Franklin-Társulatnak „Magyar Remekírók” című vállalatában Arany munkáinak hatkötetes gyűjteményét találjuk. Nem teljes, hanem csak válogatott gyűjtemény ez. Riedl Frigyes rendezte sajtó alá. Becessé az teszi, hogy a kisebb költemények pontos kronológiai sorrendjét itt látjuk először.

E jeles kiadásokhoz méltán sorakozik, sőt azokat jegyzeteinek gazdag kincsével értékben felül is múlja a jelen kiadás, Voinovich Géza a szerencsének azt a kedvezését, hogy Arany kéziratai az ő birtokában vannak, oly munkával hálálta meg, mely egymaga maradandó nevet biztosítana neki irodalomtörténetünkben. „Arany kisebb költeményei” címmel nagyértékű tanulmánnyal vezeti be a kötetet, mely egyenrangú Arany Lászlónak a Hátrahagyott iratok első kötetéhez írt bevezetésével, ehhez a tartózkodva is kellőleg méltató, sok intim vonással színesen megfestett kitűnő essayhoz.

Az a szemérmes tartózkodás, mely Arany Lászlót, mint fiút, az esztétikai értékelésben korlátozza, Voinovich Gézát nem köti, ő Arany János költészetének teljes méltatását adja. Ha valamit hiánynak érzünk, csak az, hogy költőnknek a világ-irodalomban elfoglalt helyét nem mutatja ki. Ennek a kérdésnek tárgyalása megérdemelt volna egy-két lapot s erre a feladatra nagy, általános irodalmi tájékozottságánál fogva Voinovich Géza különösen alkalmas lett volna.

Egyéb hézagot nem is tudnánk kimutatni tanulmányában. Megállapításai kikristályosodott végérvényű ítéletek. Mindjárt tanulmánya elején hangsúlyozza, hogy Arany nemcsak epikusnak, hanem lírikusnak is nagy. Jó volt ezt ily határozottan kimondani, mert a legtöbben még

ma is csak az epikust látják benne s Petőfi lírája mellett Arany líráját számba sem veszik. Igaz, hogy e két líra egészen más nemű, Örüljünk rajta, a magyar líra széles határait ez még kiterjedtebbé teszi. Én azt sem merném eldönteni, hogy Arany a költészetnek melyik fágában nagyobb, sőt oly merev ellentétet sem tudnék felállítani az objektív és szubjektív, az epikus és lírikus költők között, mint általában szokás. Szerintem minden valódi költészetnek a legerősebb szubjektívizmus, a líra, az alapja. A költő, ha külső tárgyat — eseményt vagy természeti képet — dolgoz is fel, ha igazi költő, mindig saját érzését önti formába. Még a francia parnasszusi költők sem képeznek e tekintetben kivételt, bármennyire elvül tüzték is ki a személytelenséget. Nemcsak akkor lírikusok, midőn szívük elfojtott lángja egy-egy kis résen kitör, mint Leconte de Lisle néhány költeményében, hanem akkor is, midőn a legobjektívebbnek látszó képet rajzolják. Heredia, midőn a különböző korok lelkét egy-egy kis szonettben, egy-egy kis műremekben megeleveníti, nem hideg kolorista, fölhevült képzetének fényét s érzéseinek melegségét árasztja el tárgyán, ezáltal belénk lopja a maga érzését. Objektív eszközökkel lírai hatást ér el. Költészete éppúgy a líra örök forrásától fakad, mint akár Petrarca szonettjei.

Arany erős líraiságát Voinovich a leghatározottabban kiemeli. Versei „nem árulnak el — úgymond — költőjük életéből annyit, mint Petőfi versei, de ezekben is megvan költőjük egész élete s csak ebből érteni meg őket igazán.“ Líraiságát nem csökkenti, sőt erősíti a valóság iránti érzéke, az epikai mellett mintegy „lírai hitelt“ adva költeményeinek. „Elbeszélő költészetének más és más színű szövete“ is „érzése szálaiból van szövés róla a kor arca néz reánk“.

Voinovich érdekesen festi Arany költészetének három jellegzetes korszakát. „Költeményeiben — úgymond — kitárul egész élete, egy nagy szellem és nagy szív vívódása s késő megnyugvása; benne az emberi élet három korszaka is; Az ifjú-ság derüje és bizalma, a férfikor

komolysága és küzdelmei, az öregség méla mosolya. Eletének e három időszaka a nemzetélet három külön korszakával esik össze s művei visszatükrözik ezeket is: a negyvenes évek ifjú reményét, a következő két évtized férfiasan túrt szenvedéseit, s a hetvenes évek megnyugvását.“ Arany balladaköltészeténél is ugyanazt a három korszakot mutatja ki azokon a gyönyörű lapokon, melyeket Arany költészete fő-fő remekeinek, a balladának szentel.

Az egymásra következő korszakoknál nemcsak hogy hanyatlást nem látunk, sőt sok tekintetben, még a harmadiknál is, mely a költő öreg korára esik, fejlődést lehet megállapítani, különösen ami a kifejezések erejét, tömörségét illeti. Míg fiatal korában szélesen festett képeket használt, öreg korában egy-két szóval egész nagy festményt varázsol szemünk elé, gazdag színekkel s mélységes hangulattal. Érdekes példának idézi erre Voinovich a „Mindvégig“ című, „A lantot, a lantot szorítsd kebeledhez“ kezdetű költeményt. Ha van hallgatód, ha nincs — mondja a vers — költő, csak dalolj:

„Bár puszta kopáron,
Mint tücsöké nyáron,
Vész is ki dalod.“

Az a közbevetett három szó: „Mint tücsöké nyáron“, mily megelevenítő erővel varázsolja az olvasó elé annak a tikkadt nyári napon elepedt, kiszült mezőnek a képét, mely a költő lelkében fölmerült, mikor a maga nagy egyedüliségére gondolt.

Arany kisebb költeményeinek ez új kiadását különösen értékesé teszi az a tömörked jegyzet, melyet a tudós szerkesztő páratlanul lelkiismeretes gondja felhalmozott. Csaknem minden költemény végén találunk kisebb-nagyobb, nem egyszer egész tanulmányzamba menő jegyzetet. Voinovich felhasználta a költő kéziratain kívül az Aranyról szóló egész irodalmat, le egészen az apró hírlapi közleményekig. Az egyes költeményekről elmond mindent, ami keletkezésük indítékaira, a hely és körülmények ismeretére, életrajzi vonatkozásokra, kritikailag megrostálva rendelkezésre áll. Az Arany költészete iránt érdeklődőkre (bár-

csak ilyen volna minden művelt magyar ember) kimeríthetetlen kincsésbánya ez a könyv, igazán csak ennek segítségével hatolhatunk e kiváltságos nagy szellem költészetének mélyére.

A jegyzetekben, minthogy Voinovich Géza a legközvetlenebb forrásból, Arany kézirati följegyzéseiből is meríthetett, sok új, eddig nem ismert adatot találunk, sőt ismeretlen verstörödékeket is. Az „Erzékeny búcsú” című vershez csatolt jegyben mondja Voinovich: „Mint nagy művészek rajza mellett a lap szélén egy-egy röpke vázlat. Arany kéziratái mellett is munkaközben, hevenyében odavetett töredékes sorokat találni. E kézirat hátlapján e gyönyörű, eddig kiadatlan sorok maradtak fenn:

„Ohajtanék én egy csöndes tanyát,
Derült egü völgy nyájas kebelén:
Hová e hánykodó világ zaját
Elvtéve hozná a szél csak felém,
Mint messze tenger zúgó moraját,
Mely lassan elhal a puszták szelén...”

Ismeretlen fordítási töredékeket is találunk. Ilyen Béranger „Le roi d'Yvetot”-ján kívül Goethe Erlköniginének öt strófája. Ez utóbbit Goethe „Ballada a száműzött és visszatért grófról” című költeményéhez fűzött jegyzetben olvashatjuk. Bajos egy nem kész fordítási töredékről, mely még sokszoros simításra vár, ítéletet mondani; de annyit megállapíthatunk, hogy távolról sem éri el e „Ballada” remek fordításának művészi színvonalát. Talán Arany maga is azért hagyta félbe, mert érezte, hogy nem sikerül. Úgy látszik, vannak lefordíthatatlan költemények, melyekkel a legnagyobb lángelme művészete sem tud megbirkózni.

A nem-nagy számú műfordítás különben, mely a kisebb költemények közt talál helyet, a magyar műfordítást a tökéletesség legmagasabb fokán mutatja. Jellemző, hogy mindenik mennyire hű s mennyire visszaadja az eredetinek nemcsak értelmét, hanem színét, hangulatát, sőtval egész lelkét is. A maga egyéniségéből, a nyelv erején, plaszticitásán kívül semmit sem visz beléjük, az ő érzékeny lelkiismerete úgy érezte, hogy a fordítás hűtlensége, az eredetinek kiforgatása, jogtalan-

ság a szerzővel szemben. Aki fordít, az rendelje alá saját egyéniségét teljesen a lefordítandó mű költőjének. De annál jobban megőrizte eredetiségét eredeti költeményeiben. Ez a tudós költő, aki annyit tanulmányozta a világirodalom jelesseit, s a műalkotásra nézve lelkében leszűrte a tanulságokat, még ha idegen hatások serkentő útmutatására vette is kezébe a tollat, teljesen önálló, teljesen eredeti maradt. Voinovich Géza nagyon szépen magyarázza a skót balladák illeten hatását Arany balladáira, ezekre az egész világirodalomban páratlan alkotásokra.

Arany csodálatos művészi erejét mutatják azok a változtatások is, melyeket egy-két versen utólag külső körülmények kényszere alatt tett. A „Családi kör”-ben is fordul elő ily változtatás, melyet Voinovich Géza közvetkezéleg ismertet: „A harcok („Béna hazafi lép be” stb.) előbb honvéd volt — saját példányában később vissza is javította —, beszéde is előbb nyíltabb volt:

Beszél a dicsőség véres napjairól,
S keble áttüzesül és arca felpirul,
Beszél azokról is — szemei könnyben úsznak,
Kikkel más hazába bűdosott — koldúsnak.

(11. versszak, 5–8. sor.)

Elbeszéli vágyát haza szent földjére,
Hosszú terhes útját, a mig haza tére...

Mikor azonban a költő beküldte a *Losonczy Phoenix*-nek, a jótékony album szerkesztője, Vachot Imre, azt írta neki: „... aki csak olvasta... el van ragadotva. Hanem én, ki annyira ismerem a mostani sajtósza-badság viszonyait, — egy bökkenőt találtam benne...” A fenti sorokat kifogásolja, mert a vizsgáló igen jól érzi a célzásokat, ... a kibujdosottak, a menekültek s általán véve a forradalmi dicsőségről és nyomorúságról még csak említést sem lehet tenni. „Most e szavak helyén hatásukat látni, ennek köszönjük a könyves fiú kirajzoltabb képét, kiben sejtelmünk a költőre ismer, fiatalon.”

A kisebb költemények kötete a gondolatok, érzések, hangulatok, külső képek és belső lelki rezdülések végtelenül gazdag, változatos világát tárják föl. Tehetségének rendkívüli nagyságáról tesznek ezek tanu-

bizonyságot. Róla is el lehet mondani, amit ő Dantéről mond:

„Csodálatos szellem! egy a mérhetetlen
Eggel, a mely benne tükrödzik alattam!”

Teremtő képzeletének csodálatos erejét annál inkább bámulhatjuk, mert Arany költésze — amire Voinovich Géza, tanulmánya elején, szintén erősen rámutatott — a lehető legmostohább körülmények között virágozott ki ily gazdagon. A lélek-ölő hivatali lekööttség késő venségeig békában tartotta, költői munkásságához az éjjeli nyugalom óráiból kellett ellopnia néhányat. A külső világból alig látott valamit. Byron bebolyongta fél Európát s az ázsiai partokat, Arany így sóhajtott fel: „... én sokszor vágytam már, ha csak annyi tengert is látni, mint a Korhány egy mocsárja, vagy a geszti tó a kertben“. A külső benyomások gyér voltát azonban gazdagon pótolta lelkének csodálatos érzékenysége, amellyel a körülötte lévő, bár szűkebb világ képét magába fogadta, s amely a krónikák száraz adatait hús-vér valósággá változtatta. A jegyzetek e tekintetben, Voinovich művészi feldolgozásában, nyomról-nyomra vezetnek bennünket.

Arany élete egyszerű, szinte nyárs-polgárius élet volt. Lelkének ha voltak viharai, nem a szélvészről felkorbácsolt tenger képét mutatták, belső forradalmak voltak azok, mint mikor a tengerfenék alatti földrengés háborgatja a vizeket. Lelkébe igazi derű csak a boldog családi körben szállt, vagy ha néha, fiatalabb korában, jóbaráti körben fesztelenül eltréfálgathatott. Számos tréfás apróság őrizi ezeknek a meghitt baráti összefüveteknek emlékét. Kár, hogy éppen a legkiválóbb, a Szilágyi Sándor disznótórára írt tréfás vers hiányzik a kötetből. Az a kissé nyers humor a vers végén, nem olyan, hogy amiatt a nagyközönség kezébe ne lehetne adni (a szűkebb közönség vagy negyven év óta úgy is jól ismeri). Távolról sincs olyan triviális, mint Goethe „Schneider-Courage“-a, pedig az a nagy német költő valamennyi kiadásában benne van.

Aranyt életrajzi adatai, valamint költeményei is, bár alapjában sötét színezetű, de ellenmondásoktól ment,

nem komplikált, egyszerű, hívó léleknek tüntetik fel. De egyúttal kiemelik, amit Voinovich különösen hangsúlyoz, rendkívüli, szinte példátlan önuralmát. Éppen ez a nagy önuralom s a költő zárkózottsága teszi kétségessé, hogy egészen hű-e az a kép, mely lelki arcképéről előttünk áll? Költeményei vallo-másának őszinteségében nem lehet kételkednünk. Valóban vallásos, Isten akaratában megnyugvó lélek volt ő, a szülői háznál magába szitt komoly vallásosság úgy belecsengett folyvást lelkébe, mint a hűsvéti harangszó a méregpohár után nyúló készülő Faustéba. De azért lehettek s talán voltak is nagy, nehéz vívódásai. Egy hatalmas világszellem mélységeit — Aranyt is bizvást ezek közé számíthatjuk — megmérni alig lehet, s kérdés, Arany valóban az a sorsába belenyugvó alázatos lélek volt-e, vagy lázongó titán, kit Zeüsz haragja a Kaukázus bércéhez lánccolt? Ezt az utóbbi lehetőséget sejteti egy kevésbé ismert öregkori költeménye, melynek hangja szokatlanul erős és őszinte. Talán nem érdektelen, ha egész terjedelmében közöljük:

Ez az élet...

Ez az élet egy tivornya:
Inni kell, ha rád jön sorja,
Az örömből, búbanatból,
Karcos borból, kéjzamatból.

Inni hosszút és körömré,
Kedvet búra, bűt örömré;
Sok megissza vad-őszintén:
Egy-kettő vigyázva, mint én.

Kivel egykor én mulattam,
Többnyire már pad alatt van,
Én, ki a mámort kerültem,
Helyt maradék, hol leültem.

De, ha végig nézek romján:
Oly sivár volt e tivornyam!
Mért nem ittam úgy, hogy jó-rég
Én is a pad alatt volnék?...

Voinovich a következő megjegyzést fűzi hozzá: „Puritán életéből lehangoltan néz a kikerült életörömök után; egy keserű perc hangulata ez.“ De valóban csak egy perc hangulata-e, vagy az erős önfegyelem békőiből kitörő lélek sikoltása? A hang mindenesetre szokatlan Aranynál, van benne valami infernális erő, mint a vulkánok háborgásában.

Vargha Gyula.

Ybl Ervin: Szavojai Jenő herceg ráckevei kastélya. A Csepel-szigeten, Ráckeven, áll egy nagy kiterjedésű, földszintes kastély, mely jelenleg a királyi család tulajdona; sajnos, a korábbi átalakítások és hozzátoldások folytán sokat szenvedett. Ybl Ervin nemcsak a XVIII. század elejének művészi értékű építészeti alkotását látta meg benne, hanem finom érzékkel egy határozott művészegyniség, Johann Lukas von Hildebrandt sajátos nyomait, stílusának sajátosságait is felfedezte rajta. Hildebrandt szerzősége egyelőre csak feltevés volt, de e feltevés valószínűségében sokat nyert amaz ismeretes körülmény által, hogy a kastély eredetileg Szavojai Jenő herceg tulajdona volt. A herceg, korának legnagyobb hadvezére és mint ember is egyike a világtörténelem legkiválóbb és legvonzóbb egyéniségeinek, egyszersmind a művészeteknek is odaadó barátja és támogatója volt: Hildebrandt, mint udvari építész, hosszú éveken keresztül állott szolgálatában. Így emelte e zseniális építész a herceg számára Bécsben a téli palotát (ma pénzügyminisztérium), a Belvedere két pompás kastélyát, melyek egy-egy palotaépítkezésével együtt ma is oly lényeges részei az egész bécsi városképnek. E premisszák alapján kezdte meg Ybl a tulajdonképeni kutatást, mely, hála az osztrákok nagyarányú és messzeágazó művészettörténeti forráskiadásának, csakhamar tökéletes eredményre vezetett. Olyan helyen, hol a csepeli kastélyra vonatkozólag bizonyára senki sem keresett volna nyomokat, a mantovai Gonzaga-levéltárban van Hildebrandtnak Szavojai Jenő herceghez intézett hét levele, melyek tökéletes fényt derítenek a ráckevei kastély építésének történetére. Ybl érdeme, hogy a már harminc évvel ezelőtt közzétett, de magyar vonatkozásaikban mindegyik nem értékesített leveleket kifejtette s belőlük feltétlen hitelességgel megállapította Hildebrandt szerzőségét, a kastély építésének idejéről az 1702—1703. évet, sőt rekonstruálta a mester által készített és a herceg által felülbírált tervek különböző fázisait.

Körülbelül három évtizeddel a kastély felépítése után Bél Mátyás *Notitia Hungariae Novae* című,

rendkívül értékes művében részletesen ismertette e pompás építészeti alkotást. Leírásának lényege az, hogy az épület alaprajzilag lapos M betűhöz hasonlít, melynek közepét a széles kupolával fedett nagyterem foglalja el s amelynek szárnyai tágas udvart alkotnak. Az ő korában még a két épületszárny végét szeszélyes, ívelt formákkal épített fal és rácsos kapu kötötte össze: ezzel záródott be teljesen az udvar. Ma e köfal helyén későbbi eredetű, a szárnyakkal csak lazán összefüggő épületrészek állanak. Bél Mátyás leírása óta más sajnálatos változtatások is történtek. A nagytermet, melynek padlóját egykor márvány, falait művészi kárpitok borították, deszkaépítménnyel több emeletre osztották és magtárnak rendezték be. További barbár átalakításokról (a tetőszerkezet megváltoztatása, a kocsifelhajtó és néhány ablak elfalazása, óraház beépítése) már maga az épület beszél.

Szerencse, hogy mindezek ellenére is a kastély eredeti alapjellegét napjainkig megőrizte s így nemcsak önmagában ragadja meg a szemlélőt finom arányaival, egészében és részleteiben előkelő, elegáns kiképzésével, hanem mint építője művészi fejlődésének láncszeme is fontos szerepet tölt be. Ezideig a ráckevei kastély Hildebrandt fennmaradt és ismert művei közül a legkorábbi. Ennélfogva mindenekelőtt ettől az alkotástól várható, hogy fényt derítsen a nagy mester kiindulási pontjára, mestereihez való viszonyára, művészetének kezdeteire; e kérdéseket a legújabb osztrák művészettörténeti kutatások sem tisztázták még kellőképen. A jelen tanulmány második, terjedelmesebb részét e kapcsolatoknak finom kritikai érzékre és tágkörű anyagismeretre valló fejtegetése teszi. Mint a főépületrész alaprajzi megoldásának előzményére, meggyőző utalást találunk a vaux-le-vicomti kastély térbeosztására, melyet ugyan összevetettek már Hildebrandt későbbi alkotásával, a Belvedere felső kastélyával, de itt, a ráckevei kastélynál a hatás még sokkal közvetlenebb. A francia talajba ereszkedő gyökérszálak mellett az olasz ösztönadások is nyilvánvalók, hisz Hildebrandt olasz földön született, nevelkedett és

mestereként a források Carlo Fontanat, a híres római építész említik. A ráckevei kastélyon főleg a lapos kupola, az udvar felőli főhomlokzat épületplasztikája és a háromnyílású kapuzat bizonyítják leginkább Hildebrandt művészetének olasz igazodását. „De bármennyire vett is át olasz és francia eredményeket, stílusa mégis az osztrák építőművészeti előzmények szerves továbbfejlődése.“ Ezért van már a ráckevei kastélynak tipikusan egyéni jellege, mely csaknem teljességgel tartalmazza Hildebrandt későbbi, érett művészetének teremtő elveit és formakincsét.

Az udvarra néző homlokzat lezáró balusztrádjának dekoratív szobrai, valamint az egyik helyiségben véletlenül fennmaradt fehér stukkómeny-nyezet, stílusuk után ítélve, szintén olyan mesterektől származnak, kik Hildebrandt későbbi bécsi alkotásain is közreműködtek. Az újonnan felfedezett kezdő láncszem tehát minden tekintetben szorosan és logikusan kapcsolódik a következőkhöz, a bécsi barokk palotaépítkezés remekeihez.

Ybl Ervin megállapításaival nemcsak a magyar, hanem az egyetemes művészettörténet is fontos nyereséget könyvelhet el. Míg az osztrák barokk-építészet másik nagy lángelméjének, Johann Bernhard Fischer von Erlachnak ezideig egyetlen feltétlenül hiteles magyarországi műve sem ismeretes, a ráckevei kastély Hildebrandtnak nem egyetlen alkotása magyar földön. De művészi értéke és fejlődéstörténeti jelentősége mindenképen rendkívüli. Történetileg pedig a kastély szinte az ereklyék becsével bír s az eddiginél sokkal nagyobb és kegyeletesebb megbecsülést érdemel. Mert bizonyára nem egyszer indult innen törökverő, felszabadító hadjáratra az a Jenő herceg, kit egykor egész Európa, mint „századának páratlan hőst“ ünnepelt. *Pigler Andor.*

Paul Géraldy: *Te meg én.* A Szeregni s az Ezüstlakodalom osztatlan tetszéssel fogadott színműveivel szinte egyidőben kapja a magyar közönség az írónak Párizsban már 237 kiadásban megjelent verses kötetét: *Toi et moi.* Kosztolányi Dezső fordításában. Látszólag ön-

álló költemények sorozata, voltaképpen pedig egy hároméves szerelem története, színre nem alkalmazott jelenetek füzere. Mintha újra éledne Ovidius Ars amandi-ja, de egy XX. századi franciának saját élményéből; finom és tapintatos tollal megírva a szerelmi élet minden örömét, ezernyi apró baját, az egymást kergető összezőrdüléseket s annál édesebb kibéküléseket; aztán lassan-lassan a megszokást, minden nagyobb vihar nélkül a kiábrándulást, közönyt s végül a búcsút — azt a sok *semmiséget*, mely az élet boldogságában *mindent* jelent. A történet formája a párbeszéd, melyben csak a férfi beszél s a nő felelete a férfi válaszában szólal meg; levelek, miket a férfi ír s a nő válaszait a férfi soraiból olvassuk ki. A nőnek röpke grisettel-lekecskéje finom vonásokban a férfi lelkében türeződik, mint egy könnyed Fragonard-raiz. A kicsi, mindennapi történet nem mély, de szeretetreméltó és mesteri közvetlenségében megkapó, könnyűvérűségében elbájoló. — A fordítás Kosztolányi Dezsőé, kiről tudjuk, hogy elvből nem ragaszkodik az eredetinek szószertintí értelméhez, hanem arra törekszik, hogy az eredetinek hangulatát tolmácsolja minden finomságában. Kosztolányi fordításai ezért valóban tiszta művészi élvezetet szereznek. Géraldy művének átültetésében a kelleténél jobban eltávolodott az eredeti szövegtől. Sokszor kihagy lényeges szavakat, néha megtold bele olyanokat, mik az eredetiben nincsenek. Egészében pedig a műnek hangját finomságában lefokozta; a francia mondatok gyengéd tapintatosságát érdessé tette. Sok példa helyett szóljon csak egy: a finom *adieu* helyett a magyar szövegben a vaskos *szervusz* harsog a fülünkbe és Géraldy lenge szilfidje képzeletünkben rögtön tenyeres-talpas amazonná válik. A szöveg magyarsága ellen is tehetünk — nem sok, de mégis elég — kifogást, miket nem lehet a *poetica licentia*-val védeni (erről egy kiváló kritikus azt mondta, hogy ez a szó az igazi nyelv- és versművész szótárából hiányzik). A XXX., Bölcsesség című részben *egy* rím fonódik végig a versen (*exigents — de gens —*

d'argent stb.) és sajátos zamatot ad neki, — a magyar szövegben ez nincs meg és híját érezzük, ha az eredetit olvassuk. Nem kákán való csomókeresés ez, inkább megrösznyelése a fordítónak, kiről tudjuk, hogy milyen kényes a művészetére.

Tolnai Vilmos.

József Attila: Nem én kiáltok. Kettőt kell előre bocsátanunk: először is a címnek semmi köze a kötethez, melyben a költő nem azt adja, amit gondolt; másodsor pedig nem is az a fontos benne, amit ad, hanem amit ígér. A címben félrenemérthető utalás van az ú. n. kollektív lírára, mely mindenkiért való személytelenségével tetszeleg, holott a versek egy időelőtti nyugtalanságtól hajlott énkeresőre mutatnak. Azonfelül a kötetben ezeknek a tapogatózó erőpróbáknak nem az eredménye köt le, hanem ez első vajúdások mélyén érő egyéniség, akit gazdagnak, erősnek tartunk, de aki még maga sem tudja, miben van az ereje.

Könyve arról tesz bizonyosságot, hogy kezelni már ügyesen tudja a formákat s némely sorában a frissen hasadt érc fénye csillan, de a mondanivalókban még vajmi kevéssé válogat, mert ugyan mi különös érlelődhetett volna meg egy 18 éves életben. Senki sem előzheti meg önmagát s ezt a költő is érezte, ki könyvét még útnak bocsátása előtt megtagadta. Ez lehet őszinte bevallása az elégedetlenségnek, de mindenképen annak a jele, hogy a kötet nem harmónikus: nincs összhangban sem írója lelkiségével, sem a kívánt művészi céllal, a költő célja ugyanis mindenkor annak a belső szükségletnek tenni eleget, hogy időntúli rezonanciáját adja vibráló életének. József nem fogott rá a maga akkordjára s innen a kielégítetlenség érzete.

Nagy tévedése, hogy az aktivisták esetenkedéseitől formalehetőséget vár a maga számára. Nincs bizalmunk a *meta-arshoz*, ahhoz a művészethez, mely kilépve elfogulatlan-ságából póznán lengetett ökörnyálat teker a gyanútlan szociális ember fejére: máshoz nem tudom hasonlítani egyes mállott eszű mai poéták nyegle értelmelenségeit. Azt helyesen érzik a kollektivisták is, hogy elérkezett egy szeretőbb, hí-

vőbb s főképp egészségesebb művészet ideje (izelítőnek lásd Rozványi Virrasztóját), s csak örülnénk, ha sikerülne egyszer kilábalniok a dekadens individualizmus lidérces hírnárból; de hol vették az esztétikájukat, mikor angol-szász iskolában tanult filantróp optimizmusukat epileptikus szóhabokban akarják a magyar irodalomba behozni.

József Attila másfelé menjen példakért. Az igazi forrásokra itt-ott már rá is bukkant s a régiebb magyar irodalomban, ahol Berzsenyit s a népballadákat találta, még sok feltáratlan erő, akarat és szent hit van, mely szintén *szociális* és életet (értsd: nemzeti életet) hirdető.

Azonkívül célszerűbb, hogy ha a program-költők e korában egyáltalán nem hirdet semmit, hanem *ad*, és mindig csak azt, ami a sajátja. Képességeit sokatérőknek tartjuk s előbb-utóbb elérkezik az ideje annak, hogy a még benne levő heterogén hatásokat sikerül egységes izlésformába olvassztania. Jelenleg ott tart, hogy szándékosan minél sokoldalúbbnak igyekszik látszani, legrokonszenvesebb oldala azonban mégis az, hol legkevésbé távolodik el önmagától. A *Férfiszóval* ciklusa melegen fénylő képét adja a rögtől alig elszakadt, dacosan gyengéd fiúéletet és szépséget álmódó mohóságának. Illetetlen vágya szobrok asszonyváró szerelmesévé avatja, ki legfeljebb az elgondolt bűn és szentségtörés remegésével játszik. A *Villámok szeretőjét* már szociális problémák foglalkoztatják, de ezek csak akkor ihletik szerencsésen, ha reflexiók helyett képekbe vetülnek gondolatai. A *legutolsó harcos* c. csoportban a szegényemberről szóló népballadás apró dalok és Berzsenyi hatásos visszhangja mutatják azt az utat, melynek egy eléggé ki nem aknázott magyar hagyomány felélevenítéséhez kellene vezetnie.

Az egész kötetben egy szociális érdeklődésű írónak első sokat ígérő megnyilatkozását kell látnunk, ki-nek további írásai esetleg az alulról jöttek mélyebbre érző életszemléletének revelációit hozhatják, ha megmarad a magyar élet tápláló közéletben s nem hódol egy bizonytalan művészségű s még bizonytalanabb lelkiösszetételű reklám-költészet hó-bortjának.

Tóth Béla.

Apáczai Csere János. (Neményi Imre könyve.) Apáczai születésének háromszázadik évfordulóján Neményi Imre igen értékes monográfiával lepte meg irodalmunkat. A nagyszabású könyv mintegy betetőzése annak az évtizedes munkásságnak, melyet a szerző az Apáczai-kutatások terén eddig is kifejtett s végre az első átölelő mű, mely Csere János életét és jelentőségét a maga teljességében feltünteti.

E korszakos jelentőséget s Csere János megérdemelt helyét nemzeti kultúránk történetében Neményi Imre a mindvégig lebilincselő életrajz fonálán mutatja ki, melynek egy-két jellemzőbb mozzanatát itt se hagyhatjuk érintetlenül.

Csere János (és nem Cseri, mit a szerző megeáfolthatatlan adatokkal tisztáz) Erdővidék gyönyörű hegyköszorújának a Barcasággal való ölekezésénél, azon a termékeny erdélyi kis szigeten látott napvilágot, mely további századok nyomán Cserei Mihályt, Mikest, Kőrösi Csomát, Baróti Szabót, Krizát s a mesemondó Benedek Eleket ajándékozta, mint Erdély szívének büszkeségeit, a magyar irodalomnak. Ezen a festői tájon, Apáca községben tölti gyermekéveit a korán árvaságra jutott kis székely fiú, mígnem a kolozsvári s majd a gyulafehérvári iskolákban „serénységgel és épülettel folytatott tanulmányaival” felkelti a közfigyelmet s egyháza támogatásával Hollandiába kerül. Itt „tanulás okáért” végigvándorolja a nevezetesebb egyetemeket, hogy eljusson „ama királyi udvarba, mely a tudomány kincséhez vezet”. Megszerelve a teológiai és filozófiai doktorátust, szorgalmas önművelésével olyan nagy hírnévre tett szert, hogy az utrechti egyetemen tanszékekkel kínálják meg. Bethlen Miklós és Bod Péter e följegyzését megerősíti Apáczai sajátkezü jegyzetei alapján Seivert is: „Hier (Utrecht) erworben seine Talente die Ehre, dass ihm eine Professor angeboten wurde...“ De Csere Jánost a hazájához való ragaszkodása arra indítja, hogy a fényes ajánlatot visszautasítva, szegényes kultúrviszonyaink orvoslására hazasiessen.

Kettőzött örömmel fogadja tehát a gyulafehérvári iskolához való

meghívást, hogy aztán a lelkében felhalmozott temérdek kincessel ide visszatérve (1653-ban), végigjárja azt a magyar kálváriát, mely ebben a szerencsétlen országban minden úttörőnek annyira kijutott.

Az első keserű csalódás nem is várattott sokáig magára. Csere János, ki európai viszonylatban is korának egyik legműveltebb tudósa és pedagógusa volt, hazajövet magánál bántóan alsóbbrendű egyének fennhatósága alá rendeltetik s a túlbecsült idegenek 2000 frt fizetésével szemben még anyagilag is éreznie kellett a maga 250 frtjával, hogy ő is csak lenézett próféta a saját hazájában.

Apáczait érthető módon bánthatta ez a lekicsinylő mellőzés, mégis bámulatra méltó lelkesedéssel fog már külföldön kiforrott tervei megvalósításához. Tanítási óráin magyar nyelven perorál, a nyelvtanításban a direkt módszert követi s az eddigi lélekölő magoltatás helyett az értelemre fektetve a fősúlyt, élénk és színes előadásával tömegeken hódítja át tantermébe a magasabb klasszisok hallgatóit is, mi természetesen engesztelhetetlen mértékben felkelti a kartársak gyűlötségbe átcsapó féltékenységét.

Hiába lép fel tehát a kortársai közül magasan kiemelkedő tudós már székfoglalójában a magyar pedagógia történetében korszakot jelölő újításokkal, nemes törekvései hajótörést szenvednek környezetének esőkönyössége és „összeráncolt homlokredői” miatt. Két évig vívja így a kétségbeesítő harcot Apácai a tudás fegyvereivel a tudatlanság ellen s jutalma végül is az lesz, hogy a szélhámosnak bélyegzett külföldi kalandor (Bazire) ravasz hábtámadása grözedelmeskedik felette. A százados magyar átok hát — írja Neményi —, mely annyiszor letöré a magyar génusz szárnyait, itt is érvényesül s addig, míg egy idegen hízogó lesz a fehérvári iskola igazgatója és ifjú Rákóczi Ferenc nevelője is, a legnagyobb magyar tanító elveszti állását, sőt a félrevezetett fejedelem az életét is megfenyegeti: „Apáczai uram, ha más tanít, a Marosba vetetem, vagy a toronyból hanyatom le!”

Csaknem egy évi méltatlan meg-

hurcoltatás után így kerül Apáczai Lorántffy Zsuzsánna pártfogolásával az elhanyagolt kolozsvári iskolához, melyet egy csapásra kollégiummá fejleszt s a fehérvári és pataki intézetek versenytársává tesz. Szervezőképességének itt szabad tere nyilván, csodálatos vasakarattal igyekszik életbe léptetni mindazt, mit beköszöntőjében (De Summa scholarum Necessitate) lángoló fanatizmussal újra kitűz s melyben a nemzeterosító és államfenntartó hatalom legbiztosabb zálogául az iskolát hirdeti. Ezen iskolák tanítási nyelve azonban csak magyar lehet s e tekintetben nem tesz különbséget, a nemzet egész rétegére kiterjedő anyaiskolák (népiskolák) és az egyetem között, mely utóbbról szintén részletes tervezetet ad.

Miben látja hát Neményi Imre s miben láthatja minden kultúremler Apáczai igazi jelentőségét? E kérdésre a mű gerincét tevő életrajzban a szerző esetről-esetre határozott feleletet ad s végül az összefoglalásban ezt egységes képben is feltünteti.

Apáczai Csere János korszakot alkotóan kimagasló első nagy tudósa és pedagógusa nemzetének.

Első, ki elkeseredett harccal fordul a latin nyelv „bitangolt uralma” ellen és éppen olyan elragadó lelkesedéssel száll síkra a magyar tanítási nyelv, magyar tankönyv és a jó magyar iskola érdekében. Az Encyclopaediát is azért írta, hogy olyan könyvet adjon a tanulóifjúság kezébe, melyből „minden szép és hasznos tudományt” tanulhat.

A „Nyelvében él a nemzet!” állambölcséleti nagy elvvel két évszázaddal megelőzi Széchenyi korát s első, ki az iskolaügyben meglátva a nemzeti jövő biztos zálogát, azt kifejezetten államügynek minősíti. Ő tehát az első magyar kultúrpolitikus, ki minden baj eredő forrásául a kultúrátlanságot tekinti s felismerve az iskoláztatás nemzeterosító hatalmát, pálcát tör az általános kötelező és ingyenes népoktatás mellett, sőt a főiskolai oktatás ingyenessége mellett is.

Pedagógiai téren úttörő ezen kívül Apáczai sok olyan kezdeményezésben, melyet csak a legújabb idők valósítottak meg. Így a nép-

iskola öncélú hivatása, a gyakorlati ismeretek fontossága, a szemléltetés, szeretet, példaadás, a gyermekmegfigyelés, a fokozatos eljárás, az iskolán kívüli továbbképzés, a beszéd- és értelemgyakorlat, valamint a nyelvtanításban a direkt-módszer stb. mind fellelhetők Apáczai tanítási rendszerében s megtalálhatjuk a tanító- és tanárképzés gondolata mellett azt a ma is alig észrevehető belátást, hogy: a tanítás művészet, a tanítósághoz veleszületett rátermettség kell, s a tanító zavartalan önművelése végett gondtalan életet (tehát jó fizetést) és közbecsülést igényel.

Fájdalom, ezek a nagyratörő tervek, melyekkel Apáczai a tudomány fölényével akarta visszamaradt nemzetét megváltani, az „ő reá nézve méltatlan magyar világ” érzéketlensége folytán s az ő korai elmúlásával (1659.) hosszú időre eltemetettek. Több mint két századnak kellett még elmúlnia, hogy halhatatlan eszméit megértsek s erőteljes kezdeményezését ma is a nemzeti jövő egyedüli alapjául tekintsek.

Ime, e hézagosan felsorolt néhány vonás is mennyire elosztja azt a tévelygő kapkodást, mely eddig Apáczait szétcsipkedett részleteiben (hol mint nyelvész, filozófust, természettudóst stb.) igyekezett megvilágítani s nem egyszer lekicsinyleni is. Ezeket a felületes véleményeket Neményi a cáfolhatatlan adatok sorozatával, szinte jóleső szatírával morzsolja szét. Nem hagyhatja végül szó nélkül a tankönyvírók szokott frázisát sem, hogy „Apáczai a magyar Comenius” volt, mert ő ennél sokkal több: „Ő magyar Apáczai!” volt, minden ízében önálló szellem, kinek Comenius sem üzemszerűen gyártott könyveivel, sem ingertagságával mintaképe nem lehetett.

Igen, ő magyar Apáczai volt, egy minden ízében magyar tudós karakter és saját fényében ragyogó csillog, ki méltán megérdemli azt a fátylatüzet, melyet rajongó életírója most, születésének háromszázados évfordulóján, jeltelen sirja felett kigyújt.

Nagy Ferenc.

Móricz Zsigmond: Pillangó. (Idill.)

A debreceni újságok tavaly több ízben hírt adtak arról, hogy Móricz Zsigmond Debrecenben időzik s megfigyeléseket gyűjt e város paraszti néprétegének sajátos életére vonatkozólag: egy-egy jellegzetesebb alaknak állandóan a nyomában van, elkíséri őket (anélkül, hogy ezek tudnának róla) a piacra, moziba, kocsmába stb., mert minél közvetlenebb és minél pontosabb tapasztalati ismeretekre akarja ráépíteni készülőben levő regényének a témáját.

Móricz Zsigmond, akit származása és írói érdeklődése a nagy Alföldhöz köt, nem most fordul először Debrecenhez költői ihlet-anyagért. Debreceni vonatkozású motívumok és célzások gyakran felbukkannak elbeszéléseiben, nagyobb szabású művei között pedig éppen a legzavartalanabb élvezetet nyújtó, legtisztább erkölcsi levegőjű, legmeghatóbb költőiségű alkotásnak: a *Légy jó mindhalálig* c. regénynek a témája gyökerezik mindenestől a debreceni élet talajában.

A legújabb Móricz-regény cselekvényének is Debrecen a színhelye; részint maga a város, részint a körülte fekvő tanyai világ. A debreceni olvasók számára a helyi vonatkozású nevek egész özöne szállítja az illúziót és segít minél tökéletesebbé tenni a couleur locale: a Nagytemplom, Kistemplom, Péterfia-utca, Miklós-utca, Poroszlai út, Károly király-út, Sesta-kert, Csige-kert, Nagyerdő, István-gőzmalom, Bika-szálló, Apolló-mozi, „tetves kávéház” — mind ezt a célt szolgálja, sőt Zoltay múzeumi igazgatójával is találkozunk egy helyt.

A *Légy jó mindhalálig* a debreceni kollégium diákeletéből, a *Pillangó* a debreceni népiéletből meríti tárgyát: íme a Móricz Zsigmond példája csak igazolja és — tudatosan vagy akaratlanul — követi azt a szemlélésmódot, amely már több, mint félszázaddal ezelőtt felfedezte, hogy a költő számára erről a két pontról nyílik legjutalmazóbb betekintés Debrecennek, hogy úgy mondjuk, az egyéniségébe.

Ki volt az a szépprózairó, aki erről mindnyájunkat meggyőzött? Kissé furcsán hangzik, kivált az első pillanatban, ha Jókai nevét ejt-

jük ki a Móricz Zsigmondéval együtt, sőt a Móricz elődje- és útmutatójaként. Hogy a mai írónemzedéknek nincs egyetlenegy olyan tagja sem, aki stílus tekintetében ne tanult volna valamit Jókaitól, ennek az igazságnak a megállapítására ma már semmi szükség. Nem is ilyen értelemben akarom kapcsolatba hozni Móricz Zsigmondot Jókai-val, hanem világnézetük révén, így pedig már, úgy-e, mégis csak furcsa egy kissé a dolog.

Móriczknak legállandóbb, legkedvesebb modellje: az alföldi magyar paraszt. Robusztus szoboralakokat mintáz erről a modellről s néha annyira megnagyítja az arányokat, hogy a naturalista véső alól romantikus kuriózum-féle, szinte romszba kívánckozó hősi kivételesség kerül ki (egészen úgy, mint pl. Zólánál, aki kétségtelenül hatással volt Móricz írói jellemének a kifejlődésére). A *Sárarany* Turi Danija olyan díszpéldánya a magyar paraszt emberfajtának, hogy azomon módon átköltözödhetnek a Jókai birtokára s meglátnók, mi mindent tudna belőle csinálni Jókai, csak egy baj van Móricz Zsigmondnál. Ő ezekbe a pompásan megmintázott izomberekbe nem lehel bele azt a lélekziskrát, amelyet a Jókai világnézeté oly kifogyhatatlan bőséggel áraszt magából: az *ideálizmus* sorsdöntő jellemalkatrészét. A Móricz parasztemberei bizonyos szempontból mintaszerűeknek mondhatók: a biológiai kitenyésztés sikerült példái; igen, ilyenek ők, ha csupán a vér és az izom élettani szerepét vesszük szemügyre rajtuk, ha szellemibb vonatkozásban is csak azzal az egy — különben csakugyan meglevő és jellemző — tulajdonságukkal törődünk, mely az állatok körébe vonja le az embert: t. i. az önzéssel. Ilyen embereket szemlélni: kietlen, sőt fájdalmas látvány, legalább is sokónk számára.

Szintén tősgyökeres alföldi származása teszi természetessé Móricz állandó érdeklődését a magyar kálvinista vidéki élet jellegzetes mozzanatai és képviselői iránt, elsősorban a falusi református pap egyéni és családi sorsa iránt. Főként ebben a témakörben szakított mélyen, szinte forradalmi módon a Jókai-Baksay-féle régebbi világné-

zettel és életábrázolásmóddal. Ahogy Móricz az öreg kálvinista espereseket, a fiatal Matolesy Miklóst, a „galamb papnét“ stb. bemutatta a magyar közönségnek, ez az eljárás méltán meghökkentette éppen az illető kérdésben jártasabb olvasókat s noha el kellett ismernünk, hogy Móricz itt is az élethűség szempontját választotta iránytűnek s hogy revíziós munkássága többféle tekintetben csakugyan sikerrel is járt: végső meggyőződésünk mégis csak az lett, hogy az ő rajzai semmivel sem kevésbé egyoldalúak a másik véletnél, a Jókai-Baksay-genrenál. Móricz Zsigmond papi alakjainak a bűneit és kínódását még leverőbb és kiábrándítóbb volt látni, mint parasztiáit.

Nos, annál érdekesebb, hogy éppen debreceni vonatkozású két regénye az, amelyekben Móricz egyszerűen csak rokonszenves hősképet állít elénk, sőt mintha arra is gondja volna, hogy e két regény cselekvényéből megható, illetőleg fölemelő erkölcsi tanulságfélét szűrhesse le magának az az olvasó, akire nézve az ilyesmi nem közömbös dolog. Móricz világnézete itt határozottan a Jókaiéra emlékeztet. Ime: felnőtt korára az ember megromlik, az anyagias önzés rabszolgájává aljasul, akár a templomban hirdeti Isten igéjét, akár napszámosként túrja ekével a más földjét — — de míg fiatalok vagyunk, addig valami láthatatlan fonál köt bennünket ahhoz a másik világhoz, amelyben nem a test, hanem a lélek szab törvényt, addig ott vibrál csillogó tekintetünk mögött a végtelenség perspektívája... A debreceni kollégiumnak olyan kora-érett, hőslékű tizenkétéves diákja, amilyenek Móricz a *Légy jó mindhalálig*-ban a kis Nyilas Misit rajzolja, csak egy volt még a világon: a hasonló korú Tanussy Emmánuel, Jókai *Kis királyok* c. regényében. Igaz, hogy Nyilas Misi tragikus végre jut, de halála voltaképpen a lélek győzelme a testen, ez a kis gyermek az élet harcát vértanúi dicsőséggel megharcolta s élete példájával drága eszmei örökséget hagyott reánk, koporsóját az evangéliumi idealizmus engesztelő fénye sugározza be.

Amilyen genetikai viszony fűzi a kis Nyilas Mihályt azokhoz a szere-

teknélküli, önző papokhoz, akik valaha szintén a debreceni kollégium diákjai voltak, — ugyanolyanféle fejlődési fokozat kapcsolja, azaz jobban mondva: választja el Móricz Zsigmond önző, éhes, irigy parasztjaitól azt a két fiatal napszámos-ivadéktól, azt a mindinkább szívdühöz növvő ifjú szerelmes párt, mellyel a legújabb Móricz-regényben, a *Pillangó*-ban kötünk ismeretséget.

Darabos Jóska és Hitves Zsuzsika, egy tanyán, mint cséplőmunkások kerülnek együvé. Mind a ketten egészen fiatalok; Zsuzsika csitri leány még, Jóskának az életkorára is következtethetünk az apja kifakadásából: „Még alig mosta ki az anyja a maga piszkából, már házasodik“... Hát igen, a két szegény fiatal teremtés szerelemre gyullad egymás iránt. A fakadó szerlem édes izgalma, ártatlan kacérkodása, egymást ingerlő taktikája és boldog megalázkodása — a legüdébb szépségű része a könyvnek; erre a részre teljes mértékben ráillik a szerző műfaji meghatározása: „idill“. De az idill zavartalansága csak addig tart, míg a cséplésnek vége nincs s a munkások haza nem szélednek. Hazamegy Jóska is, Zsuzsika is. Egymás iránti szerelmüktől egyáltalában nincs elragadtatva, sem a leányé. Mind a két család földhözragadt szegény, irtózva gondolnak arra, hogy még egy éhes szájjal több kerüljön hozzájuk, illetőleg, hogy egy keresetképes családtagot elveszítsenek. A szülők Jóska számára egy másik leányt szemeltek ki feleségnek: Maróti Marit, aki igaz, hogy egyszer „megesett“, de vagyon néz rá; az öreg Hitvesék pedig egy jómódú, idősebb cipészhez szeretnék volna nőül adni Zsuzsikát. Pletyka, kölesönös sértődöttség stb. odajuttatja a dolgot, hogy Jóska a Maróti-lánynak lesz a vőlegénye s mikor harmadszor is kihirdeti őket a pap a templomban, mint jegyespárt: a halálosan elkeseredett Zsuzsika azt mondja a cipésznek, hogy feleségül megy hozzá, ha az esküvőjük idejét ki tudja csinálni ugyanarra a napra, amelyikre a Darabospár egybekelése van kitűzve. De ez lehetetlen, hiszen már csak két napnyi távolságra volt a nevezetes terminus. Szegény Zsuzsika előbb arra

gondol, hogy késsel szúrja le a hűtlen szeretőjét, de aztán megváltoztatja tervét, revolvert kerít s népi szokás szerint, álarcos maszkát öltve magára, a báméskodó gyermektömeg között ő is végignézi az ablakon keresztül a Jóska lakodalmát, várva az alkalmas percet a merénylet elkövetésére. De közben meggyőződik róla, hogy az újdonsült férj nem a feleségét szereti, hanem folytonosan Zsuzsika jár az eszében, anynyira, hogy egy nóta hatása alatt Jóska a saját lakodalmának a mulató vendégserege közepett zokogva borul az asztalra... Holdfeljöttékor, a fiatal házaspár kocsira ül, hogy a Maróti-tanyán megkezdje a mézesheteket. Zsuzsika elfelejtkezve gyilkos szándékáról, eldobja álarcát s kétségbeesett vágyakozással kiáltja el egykori szeretője nevét. Jóska egy pillanat alatt lenn értett a szekérről, visszazólt a nászépnek, hogy nem kell neki gazdag feleség, — ölébe kapta Zsuzsikát s a holdfény kétes világánál eltűnt vele egyszerűben. „És szaladt, szaladt, mint boldog kísértet a boldog teherrel ki a világbul, ki a világbul és mintha szárnya nőtt volna, repült, repült, Jaj be jó, jaj be jó... És muzsika szólt felettük, a hulló hó édes muzsikája; angyalok röpködtek s tündérek csipogtak a lelkük felett...”

Hát nem Jókaias megoldása ez a bonyodalomnak? Váratlan, meglepő, de annál csattanósbab győzelme az eszményi szerelemnek a számító önzés felett, a boldog szegénységnek a nyomorult gazdagság felett. Sőt nemcsak a két főszemély története szolgálja ezt az érzelmes költői alapeszmét: Zsuzsikanak van egy hadifogságból hazakerült bátyja, Andris; a szülők neki is vagyonos élettársat szántak (éppen azt a bizonyos Maróti Marit)... de Andris nyíltan megmondja: „Nekem nem kell az isten vagyonja se, ha a személy kellemetlen. Inkább veszem el azt, aki a szívemnek kedves, egy szál ingibe, ha semmije sincs is.” Csakugyan egy szegény cselédleányt vesz feleségül s nagyon megvannak elégedve egymással.

De Móricz Zsigmond legjobb esetében is csak félig tud Jókai-tanítvány lenni, Jókainál a fiatal szív exaltált idealizmusa olyan útra-

valónak szokott bizonyulni, mely egy egész élet boldogságához elégenő. Móricz Zsigmond napsugaras idilljében alig kezdünk gyönyörködni, máris észrevevesszük a háttér aggasztó jelenségeit, mint a fiatal szerelmespár jövődjének megannyi rossz ómenjét. A Jóska szülei is, a Zsuzsikáé is szerelemből, azaz vagyon nélkül házasodtak volt össze egymással s egy élet nyomorúságának a tapasztalatai érlelték meg bennük azt a keserű, de szilárd meggyőződést, hogy koldússzegény fiú és koldússzegény leány nem valók egymáshoz. „Az isteni parancsolat a bibliába fiam — mondja az öreg Darabos — hogy a szegény legény gazdag jányt vegyik el, a szegény jányt meg módos legényhe menjik fiam. Csak mink vótunk ilyen emeletes marhák. anyáddal ketten, hogy aszontuk, hogy összetesszük amink van, iljünk osztán bódogan. Látod milyen szegénységbe cürhőlődtünk egy életen. Tik is azt akarjátok?” (A dült betűs sorok a regényben is úgy vannak szedve). Az öreg Hitves is így inti a maga fiát, Andrist: „Nagyon nehéz szegény ember lenni, fiam. Aki abba eceer belekeveredett, nem mászik ki belőle soha.” A két legény közül egyik sem hallgat az apjára, sőt Zsuzsika sem. Az olvasó tiszta szívvel örülne a viselkedésüknek, ha pl. Jókai adná össze őket azzal, akit oly forrón szeretnek, mert Jókai vállalja sorsukért a felelőséget, az író optimizmusa átterjed az olvasó lelkére is, — de a *Pillangó* c. regény végén nem tudunk megszabadulni attól a gondolattól, hogy ez a holdfénynél, mámoros örömmel menekülő ifjú pár vajjon nem a holtigtartó nyomorúság útjai felé szalad-e s rövid turbékolás után nem ébred-e Jóska a tudatára annak, hogy anyjának igaza volt, mikor azt mondta az ő tervezett házasságára: „Majd megbánod még, mint a kutya, amék kilencet köjkezett...”

Ne do ne akarjuk aszerint értékelni Móricz Zsigmondot, hogy mennyiben lehet Jókai-val egy kalap alá fogni. A *Pillangó* olvasásukor valahogy természetes képzettséskor révén fel-felmerül ugyan emlékeztünkben a *Sárga rózsza* c. „pusztai regény” s általában Jókai debreceni

fiatal szerelmes néptípusai, de rögtön látjuk a különbséget is, mely Móricz Zsigmondot egy egészen más kor-szak, más irodalmi ízlés és divat képviselőjeként állítja elénk. Jókai görögütizes világításmódjából itt, mondhatni, semmi sincs. Darabos Jóska csinos legény, de nem olyan, mintha akárhány hozzáfogható ne lehetne Debrecenben; éppen nem lángész, sem nem ezmester, még csak nem is vakmerő, virtuskodó Herkules; ellenkezőleg, van valami hamletes komplikáltság a jellemében, nem a levegőben szárnyal a szerelmi boldogság tündérkapuja felé, hanem kisebb-nagyobb akadályoktól át bukdácsol, melyeket hol szüleinek az ellenkezése, hol a saját akarátának töprengő gyengéje, vagy dacos felfortyanása lökdös az útjába. A sablonos, belül üresnek látszó népszínműi paraszttípus íme, egészen közelről nézve, ahogy Móricz Zsigmond nézi, bonyolulttá, tartalmassá, *emberivé* válik. Ez a közelről való realiztikus szemléletmód persze meglátja a szepelőket és a különféle intimitásokat is, sőt ezek felfedezése a legtöbb realista írónak különleges becsvágya szokott lenni, senkinek sem inkább, mint Móricz Zsigmondnak, aki a „naturalia non sunt turpia“ elvét teljes mértékben vallja. Most sem tagadja meg magát, de örömmel állapítjuk meg, hogy most aránylag ritkán viszi túlságba a drasztikus élethűség szempontját. Mikor a szerelmi lázban égő Zsuzsikáról ezt olvassuk: „— Édes — mondta magában — kis bolondom, te büdös paraszt, — s lehúnyta a szemét“, vagy mikor a szintén fülig szerelmes Jóska így monologizál: „Zsuzsika! alszol-e még? kis kedves... kutyabüdös... büdös kutya... megdöglök utánad“ — az ilyesmit meg kell szoknunk Móricz Zsigmondtól, mert ő az efféle, úgy látszik, mellőzhetetlen néplelétkani dokumentumnak tartja.

A debreceni nép tájszólását is következetesen akarja érvényesíteni a szereplők beszélgetésében, de ebbeli törekvése meghiúsul a következetlen helyesírás miatt, különösen a magánhangzók hosszúságának hiányos megjelölése folytán. Az olyan szók, hogy: *iccka*, *mice ki*, *nizz rám*, *huszonnegy* stb. csakis hosszú í-vel írva esnek jól, nemesak a fül-

nek, hanem a szemnek is; mennyire bosszantók az olyan felemás írású kifejezések, mint pl. *féltikenysíggel*, vagy: *egész iccka gyalogolt*, *csak másnap délre irt be* stb. Azt meg sohasem mondja debreceni ember, hogy: *kít lábom*, se azt, hogy: *híjták* (bármennyire bele van is szerelmesedve Móricz Zsigmond ebbe a *híjták-szíjták*-féle fureszágba).

De tagadhatatlan, hogy jól ismeri a népet, az alföldi paraszti népréteget. Valóban egy darab *élet* az, ami e kis regényben a nyári cséplés idejétől a lakodalmazó téli évszakig elénk tárul. Kiválóan sikerült a két főalak: Jóska és Zsuzsika; s noha szerelmük rajzában az író szívesen mutatgatja a fiziológiai tüneteket is, ez nem veszélyezteti az idillikus hatás költőiségét, mert inkább csak holmi frazeológiai szerep jut itt a naturalizmusnak s rajta keresztül belátunk a szereplők *lelkének* a legmélyére, azért is szeretjük meg úgy őket. Darabos Jóska ugyan Zsuzsikának a „szagát“, „teste illatját“ emlegeti és áhítozza, de az író már a regény 22. lapján észreveszi és elárulja róla: „Nem is álmodta még, hogy nem is a szagát szereti, hanem a lelkét.“

Zsigmond Ferenc.

Hekler Antal: Phidias-könyve.
Az ókori művészettörténeti kutatás az utóbbi években feltűnő érdeklődéssel fordult a legklasszikusabb stílusú nagy görög művész, Phidias alakja felé s egész sor önálló tanulmány, sőt kötet bizonyítja ennek az érdeklődésnek elmélyülését, amelyvel egyes kutatók a Phidias élete, személyisége és működése körül fennálló homályt eloszlatni, vagy a tudományos kutatás eszközeinek reflektorával megvilágítani akarják. Pedig igen nehéz feladat az ókori művészettörténet művelői számára egy-egy művész-egyéni életének és oeuvrejének monografikus formában való feldolgozása. Amíg az újkori művészek életét leggyakrabban bőséges életrajzi adatok tárgyadják s munkásságuknak egész eredményosra ott áll a kutató szemé előtt, addig az ókorban még a legnagyobb művészek életét is néhány fogyatékos, egymáshoz sokszor és sokban ellenmondó életrajzi adatból kell rekonstruálni, műveik-

ről pedig jóformán csak gyér számú, hiányos, az eredeti felfogását sokszor meghamisító másolatból vagy leírásokból szerzehetünk tudomást; ezek a leírások pedig sokszor igen szűkszavúak, néha csak a mű tárgyat nevezik meg, máskor viszont közlékenyebbek ugyan, de a lelkes bámolat elragadtatást kifejező szavainál többet nem tartalmaznak.

Nem kivétel e tekintetben Phidias sem, kinek életrajzi adatait egymásnak nagyon is ellentmondó és kevés számú irodalmi feljegyzésből kell összeállítani. Két főművét a világhíró görögnek, Pausaniásnak leírásából ismerjük ugyan, de egyéb munkáinak jóformán csak nevük maradt meg s élesszemű, biztos ítélő tudósnak kellett az ókori emlékből a Phidias-szal kapcsolatba hozható másolatokat kiválasztani. Ez a Phidias élete és művei körül uralkodó bizonytalanság okozza, hogy az új értekezések és tanulmányok szerzői, Sitte, Salis, Léchat, Schrader és Hekler különbözőképpen ítélik meg Phidias működését, s értékelik azt a szerepet, melyet Phidias a görög művészet történetében, annak fejlődésében jelent. Vannak, akik Phidiast le akarják szállítani arról a piedesztálról, ahová az eddigi műtörténeti kutatás során felkerült: hogy t. i. benne a Kr. e. V. század legnagyobb művészt, legnagyobb stílusalkotóját kell látnunk, akinek a görög művészet hatalmas előrelépését köszönhette; az ő felfogásokban Phidias legfeljebb egy sorban áll korabeli művésztársáival s a szobrászati stílusnak a Kr. e. V. század közepén történt nagy előrelendülése talán inkább egy másik görög művészegyénség nevével és működésével hozandó kapcsolatba. De Phidias jelentőségének ezekkel az ellenzóival szemben ott van a Phidiast védők tábora is, akik szintén hatalmas érvekkel támogatják Phidias művészetének nagy, korszakot tévő jelentőségét a görög művészetben. A Phidiast védő tábor igen jelentékeny megerősödését jelenti az a könyv, melyet Hekler Antal írt Phidias művészetéről.

Könyvében a legteltesebb összefoglalását kapjuk a Phidias életére vonatkozó feljegyzéseknek, átszűrve a filológiai és művészettörténeti kritika retortáján, másfelől a ma ren-

delkezésre álló emlékből biztos szemmel, éles ítéllettel, finom elmeélel választja ki Phidias műveit és rekonstruálja s méltatja Phidiasnak a legnagyobb görög templom, az athéni Parthenon szobrászi díszítésében vállalt szerepét.

Hekler Phidias életét a Frickenhaus-féle rekonstrukció alapján tárgyalja. Eszerint a nagy művész, Perikles barátja, Kr. e. 432-ig él Athénben, amikor a Parthenon szobrászi díszének befejezése után a Perikles ellen lappangva terjedő gyűlölet őt, a hű barátot éri utól teljes súlyával: arany- és elefántcsontkaszás miatt perbe idézik s száműzésre ítélik. 432-ben így megy el Elisbe, hol az ötvenes éveiben levő mester szeretetteljes fogadtatásra talál. Itt alkotja meg az olimpiai Zeus szobrát, valamint még néhány az írott forrásokban is emlegetett művét, mígnem az Athén és Elis között 420 körül kötött szövetség eredményeként egy második pör indul meg ellene s a nagy művész börtönben végzi életét.

Phidias — bárha egy-két profán tárgyú művéről is megemlékeznek a források: így egy „Anadumenos“-t készített az elisiek számára s egy „Amazon“-szobrot küldött az ephesosiak pályázatára, ahol még három versenyző művésztársra, Polykletos, Kresilas és Phradmon mellett Phidias zsüri ítélete szerint a második díjat nyerte el Polykletos után (a két szobrot a római Kapitoliumi múzeumban őrzött „Matte“-féle Amazon-szoborban s a British Múzeumban levő Farnesei Anadumenosban ismerték föl) — elsősorban a vallásos szobrászat legnagyobb mestere. Ezt emelik ki már az ókori írók is; Quintilianus szerint Phidias istenszobrai „a hagyomány által megszentelt vallásnak új tartalmat adtak, annyira megközelítette bennük a művészi alkotás az istenek fenségét“. Különösen két művét emelik ki ebből a szempontból az ókori „műbírálok“, mint amelyek utólráhetetlen magasságban ragyogtatják a mester képességeit: az Athena Parthenos és az olympiai Zeus szobrai. Mindkettő főanyaga az arany és az elefántcsont volt (Philochoros szerint az előbbihez 1152-62 kg aranyat használtak fel), de e mellett ezüstöt, bron-

zot, színes márványfajokat és drágaköveket is felhasználtak készítésükénél. Bár mind a két szobor egyforma csodálatban részesül az ókorban, nem mindkettőnek jut egyforma szerep a görög szobrászat fejlődésében. Az Athena Parthenos szobor, melyben az istennő komoly, szüzi fenség és magasztossága egyszerre mind a Perikles-kori Athén kulturális fölényének és öntudatos faji büszkeségének is mintegy szimbolizálója, végig irányító hatással volt az Athena isteneszmény további fejlődésére; a különböző másolatoknak köszönhetjük, hogy egybevetve őket Pausanias kivételesen bőszavú leírásával, legalább képzetben rekonstruálhatjuk e méreteiben is hatalmas — több mint tíz méter magas — alkotást. Az olimpiai Zeus-szoborban új Zeus-típust állított föl Phidias, melyet azonban már a következő század elején kiszorít az öntudatos erőt és félelmes komolyságot képviselő otricoli Zeus. Így azután a szelíd jóság és szeretetteljes komolyság Phidias alkotta Zeus-típusa közel sem volt oly irányító művészi befolyással, mint az Athena Parthenos; az olimpiai Zeus-szobor — Pausanias néhol homályos értelmű leírásán kívül — csak elisi, Hadrianus-korabeli éremképeken maradt ránk, s még csak a mylasai Zeusfej hozható ezzel a típussal összefüggésbe. Phidiasnak más két, az írott forrásokban is dicsérettel említett kitűnő műve volt az Athena Promachos és az Athena Lemnia. Ez utóbbi felismerésének, rekonstruálásának érdeme Furtwängler nevéhez fűződik. De ezek mellett még számos munkán lehetjük föl Phidias alkotó zsenijének ismertető jeleit, s Hekler éles stílkritikával, beható elemzéssel emeli ki az emlékek sorából a Phidias-szal kapcsolatba hozható műveket.

A Phidias-kérdés tengelye azonban az Akropoliszon emelt Parthenon temploma szobrászati díszítése kérdésének megoldásán nyugszik. Ez a munka az, mely hatalmas előrelendülést jelent a görög művészet történetében, s ha ez összeforrasztható Phidias nevével és zsenijével, akkor a Phidias művészi értékelése és művészettörténeti szerepe teljesen tisztázódik s Phidias neve a gö-

rög művészetben utólérhetetlen fényességben ragyoghat.

Az Akropolist teljesen tönkretette a rövid ideig tartó perzsa megszállás s Athén a győzelem kivívása után meg sem kísérelte a megmaradt részletek épentartásával az Akropolis helyreállítási munkálatait, hanem ők maguk rombolták össze azokat s az így nyert törmeléként használt anyaggal planirozva az Akropolis terraszát, új épületekkel és szobrokkal akarták dokumentálni a győzelmes, faji öntudatra kelt athéni görögség szerepét, amellyel politikai és kulturális téren magához ragadta a görög államok között a vezetést. A munka azonban meglehetősen lassan haladt előre mindaddig, míg Perikles, a Kr. e. V. század legnagyobb athéni államférfia nem vette kezébe 449-ben Athén belső és külső életének irányítását. A legnagyobb eréllyel fogott az Akropolis helyreállításához s hamarosan egyik legjobb barátját, a delphii fogadalmi emlék, az Athéna Lemnia és az Athéna Promachos méltán dicsért mesterét, Phidiast nevezte ki az ott folyó építészeti és szobrászati munkák főfelügyelőjévé és irányítójává. Ez a munka legalább tizenhat esztendőn át foglalkoztatta Phidiast. A legnagyobb feladatot kétségkívül a Parthenon szobrászi díszítése róta a vezetőkre, hol az oszloposzorú fölött elhelyezett 92 metopé, a cella falán végigvonuló 160 méter hosszú, egy méter magas domborműves fríz s a két nagyméretű oromesoport elkészítése hatalmas szobrászi koncepciókra alkalmas teret szolgáltatott a dolgozó művészeknek. Hihetetlennek kell tartanunk minden oly feladatot, mely Phidias szerepét ebben a munkában másod-, sőt harmadrangúvá akarná leszállítani. Őt, a fő vezetőt, irányítót, felügyelőt első sorban éppen ez a feladat ösztönözhette, hol tág tere nyílt a benne lakozó, addigi szobraiban is megnyilvánuló művészi képességeinek érvényesítésére. A mester már az Athéna Lemniával is új típust alkotott; ez az újító szellem itt, ebben a feladatkörben élhette ki a leghatalmasabb magát. Viszont bizonyos, hogy a nagy építkezések, szobrászi munkák híre a jó, sőt kiváló képességű

szobrászok csapatát csálhatta Athénbe a kereset és érvényesülés reményében s bizonyos, hogy egész nagy műhely dolgozott a tervező művész eszméinek megvalósításán. A korabeli szereplő neves művészek közül elsősorban Alkamenesre s Agorakritosra gondol Hekler, akik ebben a munkában Phidias-szal karöltve dolgozhattak, mint a műhelynek Phidias után első mesterei, s ezt a gondolatát meggyőző érvekkel támogatja.

A hatalmas koncepció, mely a Parthenon szobrászi díszítését megoldta, azt hisszük, egészében egyetlen művész agyában, lelkében fogantatott meg. A metopék a görögök és amazonok, kentaurok és lapithák, istenek és gigászok közötti párharcokkal, valamint az Erechtheus mondakörből vett jeleneikkel a mithikus homályba vesző dicsőséges harcokat szimbolizálják, de e mellett allegorikus formájú kifejezése volt a közelmúltban lefolyt győzedelmes perzsa háborúknak. A fríz a legnagyobb athéni nemzeti ünnepnek, a Panathénaia körmenetének kifaragásával a dicsőséges jelent mutatta meg a világnak, az oromsoportok egyike a város védőasszonyának, a győzhetetlen Athena istenasszonynak legendás születését, másika a város birtokáért Poseidonnal folytatott küzdelmét és versengését ábrázolta, így mintegy a templomot és az egész Akropoliszt az istennő felügyelete alá helyezve, ki benn hatalmas arany-elefántcsont-szobor alakjában őrizte Athén jövőjét, az athéniak minden reményességét.

Ez a koncepció a maga egészében annyira egységes, annyira egy cél felé haladó eszmemenet érvényesül benne, hogy csak egy lángész terve lehetett.

Az a körülmény pedig, hogy a metopék, a fríz, az oromsoportok a lázas teremtő erő, a stílus fokozatos fejlődésének és meggazdagodásának egy-egy lépcsőfokát jelentik, még jobban arra mutatnak, hogy egy fej volt a parancsoló, de sok kéz az engedelmeskedő. A stílusfegyelem a metopékon a legegyszerűsebb, a leingadozóbb. Egyes metopék valósággal felfogásbeli különbözöséget mutatnak; hatalmas lendületes művészettel alkotott lapok mellett szá-

razabb, egyhangúbb darabokra akadunk. Itt még nem vették át a jóval gyengébb technikai készségű és konzervatív felfogású munkatársak a mester stílusát, amellyel a modelleket, a típusokat megmunkálás, elkészítés végett elébük adta. A metopékat 447-ben vették munkába s 438-ban a fríz is elkészült már. A munkában együtt töltött tíz esztendő összekovácsolta a műhely munkásainak művészi szellemét. Egységes stílusfegyelem hatja át a cella falát ünnepi diadémként koszorúzó képes szalag domborműveit. A koncepció egységes, de a kivitel is annyira egységes szellemű, hogy a legszorgosabb vizsgálattal sem lehet dologbeli különbözöségeket felfedezni. A kivitel arányban áll a tervvel, mely a panathenaia ünnepi menetének ábrázolásában a Perikles-kori Athén egész, eszményi szépségűvé idealizált népet felvonultatja előttünk ritmikusan mozgó, nagyszerűen tagolt összefüggő képláncolatban.

Az oromsoportok állanak ennek a pontosan kimutatható fejlődésnek a tetején. Bárha a kompozíció mindkét oldalon csonkán maradt reánk, melyet még a XVII. századból fennmaradt rajzok sem tudnak elszelátni és teljesen megvilágosítani, a megmaradt oromsoportrészek még csonkultságukban is háttérrel jelző állomások a görög művészet történetében. Itt már a tervező maga dolgozott, legfeljebb legelőkelőbb munkatársait vonhatta be ebbe a munkába. Gondoljunk csak az Aphrodite-Dione-Peitho hármascsoportra, (Theseus)-Dionysos fekvő alakjára, a Seléné fogatából megmaradt s Goethe által „Urpferd”-nek nevezett lófejre, melyekben a művész utól nem ért mintaképeit teremtetete meg a patyolat szövetű ruhával borított női test ábrázolásának, a fekvő ifjú testnek, s a Xenophon által „lekes”-nek nevezett görög lófaj megmintázásának.

Hekler könyve a Parthenon szobrászi díszében a koncepciónak és formakezelésnek ezt a nyomról-nyomra megállapítható fejlődését Phidias alkotóerejének legszemélyesebb tényeként állítja elénk. Érvei, melyeket e cél szolgálatában föl-sorakoztat, mind súlyosak, helytállóak, meggyőzők. Előadásában Phidias a stíluskritika, a formai elem-

zés s az írásbeli fejlesztések hármas lencséjéből összeállított logikai következtetés tükrén át mint a Kr. e. V. századi görög művészet legkimagaslóbb, fejlődésének irányt szabó művészegyenisége néz reánk. A „pro Phidia“ párt mindenestre erős fegyverül használhatja e művet, mely méltó a magyar olvasóközönség megkülönböztetett figyelmére is. A könyv stílusát nem kell külön dicsérni e lap olvasói előtt, akik tapasztalásból ismerhetik Hekler szellemes, ötletes, friss és képekben gazdag írásmódját, mely németül is teljes erővel hat. Meg kell dicsérnünk ellenben a német kiadó bőkezűségét, mellyel e szépen megírt, jelentős és fontos művet belső tartalmához méltó köntösben hozta az olvasóközönség elé.

Oroszlán Zoltán.

Az esztétika rendszere. (Meumann Ernő könyve magyarul.)

Az újabkori német esztétikában szembenáll a Lipps, Volkelt, Dessoir képviselte pszichológiai irányzat Cohen és Jonas Cohn objektív felfogásával. Az előbbi az esztétikát csaknem a lélektanba oldja fel, a művelzés és művészi alkotás leíró elemzését tekinti kizárólagos feladatának, az utóbbi logikai deduktív úton fejti ki igazságait és a pusztá leírással meg nem elégedve, általános törvényszerűségeket felállítása törekszik.

A két irány között közvetít Meumann Ernő. Két röviden és világosan megírt munkájában foglalkozik az esztétika problémáival. Az elsőben („Einführung in die Aesthetik der Gegenwart“, amelynek fordítását szintén szívesen látnók a hivatott tollú fordító — Várkonyi Hildebrand — kezéből) a különböző felfogások bírálatát adja, a második, itt ismertetett művében saját rendszerét fejti ki.

Meumann szerint tisztán spekulatív esztétika lehetetlen, a csak pszichológiai vizsgálódás pedig elégtelen. A tapasztalat tényeire kell támaszkodni, de a tapasztalat szélesebbkörű a lélektani adottságoknál. Az esztétikus feladata nemcsak a tetszés és alkotás vizsgálata, hanem a létrejött mű elemzése és az esztétikai kultúra megismerése is. A vizsgálódás pedig csak akkor ered-

ményes, ha a lélektani és tárgyi szempont egyaránt érvényesül. Meumann e szempontokat következetesen egyesíti rendszere felépítésében. Mindenekelőtt az alkotás folyamatát elemzi, kimutatva, hogy azt csak a művész egyéniségének az alkotás motívumainak és az illető művészet stílustörvényeinek figyelembevételével lehet megérteni. Az alkotás motívumai közül hármát emel ki különösen. A művész, író lelkében élmény merül fel, ennek az élménynek kifejezésére törekszik és ezt maradandó műalkotás által éri el. E harmadik motívumnak fontosságát rendkívül hangsúlyozza Meumann: a formaadás, alakítás törekvésében látja a művész megkülönböztető jegyét. Elutasítja Croce elméletét, mely szerint a kifejezésre törekvés a művészet lényege. A modern szélsőséges művészi törekvések legfőbb hibáját is abban látja, hogy a mindent kifejezés vágya elnyomta a művészi alakítás fontosságának tudatát. A kifejezés és formaadás motívuma természetüknél fogva harcban állanak egymással s egyensúlyba kerülésük és harmóniájuk jelenti a klasszikus művészetet, a leggazdagabb élménykifejezés és a legtökéletesebb forma egyesülését.

A kifejezés és alakításra törekvés hatványozza, színezi, gazdagítja az eredeti élményt. Újszerű és érdekes gondolattal ebben a körülményben jelöli meg Meumann az eszményítő hajlam gyökerét; a művészi eszményítés így a művészlélek legtermészetesebb törekvésében találja meg alapját. Hasonló szerencsével emeli ki a művészi akarat fontosságát a kor befolyásának vizsgálatánál is. Taine még a korhatás függvényének tekintette a művészi egyéniséget. Meumann szerint a kor igényeket támaszt a művésszel szemben s a művész arra törekszik, hogy alkotásával kora műveltségének, szellemének megfeleljen. A modern tudományos felfogásra jellemző e voluntarisztikus szempont, amely a stílusok változását, az irodalmi fejlődést is nem a tudás, hanem az akarat átalakulására vezeti vissza.

A művészi alkotás után az esztétikai tetszés és ítéles sajátosságait vizsgálja. Az esztétikai tárgy köz-

vetlen tetszést vált ki a szemlélő lelkéből, ehhez csatlakozik az elemző, indulatosító törekvés, amelynek eredményeként a közvetlen tetszés elmélyül és megerősödik. A műélvezés párhuzamba állítható a művelési tevékenységgel; a tetszés érzelmi mozzanatban veszi kezdetét és a reflexió az érzélem gazdagodását szolgálja, éppen úgy, mint a művészi alkotásban a formálás. A művészi lelki folyamatait a műélvező újraéli és élménye ezáltal is erősödik. Mivel a művészre vonatkozás lényeges feltétele a tetszésnek, a természeti szépségben gyönyörködés csak úgy jöhet létre, hogy a természetet is műalkotásnak fogjuk fel. A képszerűséget keresem a természetben, hogy szépnek érezzem.

Könyve további fejezeteiben az esztétikai ítélet törvényszerűségeit és az esztétikai kategóriák mibenlétét keresi Meumann. A törvényszerűségeket tapasztalati úton a műalkotás megértésének feltételeiből és a művészetek anyagi eszközeiből vezeti le, de felsorolásukban nem törekszik teljességre. Kissé elfogult itt a barokk ízléssel szemben, amelyben ő is elfajulást lát, mint a XIX. század műkritikusai.

Az esztétikai kategóriák fejtegetését igen szűkre szabta, mert külön munkában szándékozott velük foglalkozni. Halála meghíúsította tervét; a tudománynak nagy veszteségére, mert rövid utalásai is, különösen komikumelméletében, nagy eredményeket ígértek.

Az egész munka rendkívül gazdag gondolatokban, finom stílus-elemzésekben, s világos előadásánál és a modern irodalom, művészet szellemes ismertetésénél fogva nemcsak a szakemberek, hanem a nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat, mint általában a „Filozófiai Könyvtár“-nak (melynek ez hatodik füzeté) valamennyi kiadványa. A fordító kitűnően megfelelt feladatának és talán csak a keresztnevek túlzott magyarosítását kifogásolhatjuk. Első pillantásra kissé furcsán hat, midőn jólismert neveket ilyen alakban látunk: Keller Godofréd, Hauptmann Gellért.

Halász Gábor.

Arcképek a magyar zenevilágból. (Papp Viktor könyve). A magyar zeneművészet egyre dúsabb virágzásba bontakozásával egyidőben új életre pezsdült zenével foglalkozó irodalmunk is, amely egészen a legújabb időkig meglehetősen elmaradt a többi esztétikai ág mögött. A leg-egyetemesebb művészettel, a zenével, mely szinte a bölcselkedés fölé ívelve foglalja egybe az élet rejtelmeiről jelentkező ezerrétű érzéseinket, sejtelmeinket a harmóniák titokzatos világában: a mi irodalmunk eddig nem foglalkozott elég intenzíven. A lapok aktuális napi kritikái mellett nagyobbára csak szakmunkák, vagy általános zenetörténeti fejtegetések forogtak könyvpiacunkon. Annál szembeszökőbb volt ez a hiány, minél inkább nőtt, szaporodott a magas zene rajongó magyar tábora.

A klasszikusok csodás örökségéhez szezonról-szezonra több és több szomjúhozó lélek formál már nálunk juszt. A modern magyar muzsikuskárda nemesak virtuozai révén hódít világszerte, de legmagasabb nivóig érő zeneköltőinek ragyogó munkásságával is az élen járók között hirdeti Liszt Ferenc örökének méltó továbbfejlesztését.

Ennek a biztató erővel mutakozó újjászületésnek zenei irodalmunkban is méltó rezonanciát kellett kiváltania. Ezek az idők szólaltatták meg Papp Viktort, kinek jelentős része van abban, hogy zenei irodalmunk friss lépésekkel hamarosan bekapcsolódhatott abba a lázas tempóba, melyet modern muzsikusaink dirigensi pálcái, hegedűi és kottái diktálnak.

A Napkelet olvasói jól ismerik Papp Viktort nemes magyar stílusba ötvözött zenei kritikái, beszámolóí révén. Ő a magyar középsztyály zenekedvelő közönségének nagy kultúrájú kalauza a kották birodalmában. E kritikák fő érdeme és vonzóereje, hogy szuggesztív erővel szinte hallhatóan zsongatják fel az olvasóban egy-egy muzsikás este elcsendült szépségeit, meleg közvetlenségűl értetik meg a műsoron szerepelt zeneművek legbensőbb titkait s rajzolják meg az előadóművészt, ki azokat a dobogón interpretálta.

Papp Viktor ritka szerenésével fe-

jezi ki a zenén keresztül magát a muzsikust, éles szemmel látja be és érzi meg azokat a lelki horizontokat, melyekből annak művészte kél és él.

Hamar ráeszmélt arra, mily friss megjelenítő erő rejlik kritikusi tollában s így kapott kedvet arra, hogy a magyar zenevilág kiemelkedő alakjairól a napi zenei eseményektől függetlenül, teljes egyéniségükre reávilágító arcképeket rajzoljon. Vállalkozását kivételes siker koronázta. Nem hiába, hogy maga is hegedűs, de írásaiban sonorus tisztasággal tudja kizendíteni egy-egy nagy zeneművész vezető lelki szolámát. Modelljeiben mindig fölleli a legjellemzőbb lélek-kantiléját, tömören összegezi az individuum legpregnansabb melódiáját. Írásaiba valósággal beleömleszti a zenét, betűkbe kottázza, kivonatozza a muzsikusi lelkét.

„Arcképek a magyar zenevilágból” című könyve, mely kibővíve most jelent meg újra a Stádium Sajtóvállalat kiadásában, legjellemzőbben mutatja tollának emlegetett kvalitásait.

Magvas tanulmányaiban szinte az egész ismert magyar zenevilágot érdekes galériába sorakoztatja a muzsikakedvelő közönség előtt. Modern zenéletünk teljes pantheonját nyújtja. Kisebb rajzai is a rézmetszetek nemes értékeivel ékesek, nagyobb terjedelmű munkái pedig a reprezentáns portrék erejével hatnak. Ily teljesen kész arckép pl. a Dohnányi, Hubayé, Bartók Béláé és Kodály Zoltáné. Dohnányi-tanulmánya egyaránt tiszta képet ad a zseniális zeneköltőről, a páratlan virtuószról, Beethoven legemelkedettebb, legkongeniálisabb interpretátoráról és a világszerte ünnepeelt dirigensről. A zenei méltatás során pedig kibontakozik előttünk a csak muzsikának élő, különös színekkel virágzó művészlélek s maga az egész ember. A Hubay-portré ugyanily gazdag rezonanciát vált ki belőlünk nagy hegedűsünk jellemzésének teljes regiszterén. Nem kisebb értékű Szendy Árpád és Szabados Béla lelkes portréja sem. Poldini Ede arcképeinek megrajzolásakor tömör összefoglalásban mutat rá a magyar vígopera öröndetes megszületésére. A szerencsétlen végű Nagy János-

ról csak egy kis vázlatot ad, de ez a skice oly élettéljes, hogy szinte magunkban érezzük hegedűje színtának fájó elszakadását. A Waldbauer-Kerpely négyest is bravuros ceruzarajzzal örökíti meg. Szinte ott látjuk őket a fekete kótatartók mögött, a nagy orgona ezüst-halovány sip-erdeje alatt s megzendül bennünk a világhírű magyar együttes három hegedűje és mély bűgású csellója...

„Arcképek az Operaházból” cím alatt összefoglalt tanulmányosorozata ugyanily meleg közvetlenséggel ismerteti meg velünk a magyar ének-művészet reprezentánsait. Papp Viktor úgy fogja össze egy-egy ének-művész ábrázolásánál az egyéniségére és művészetére reávilágító jellemző adatokat, mint amily természetes összefüggéssel beszélne egy stradivari, vagy amati húrjairól, zománccáról, a hegedű lelkéről, a zeneszerszám muzsikában felpezsdülő életéről. Egy külön kötetben megjelent tárcafüzére a Budapesten megfordult külföldi zeneművészek friss, harmóniába fogott arcképeit jeleníti elénk.

Beethovenről, Bachról és Haydn Józsefről írt könyvei értékes, tömör breviáriumok. A Beethoven-kultusz rajongó híve nemcsak minden adatot megtalál e könyvben, mely a zene örök fejedelmének életére és működésére nézve számottevő, hanem mélységesen beleélheti magát az általa teremtett káprázatos világba. Papp Viktor a zene e királyi csúcsán is méltószavú ciceronának bizonyul. Könyvének néhány részlete ihletett szépségű, érzik, hogy meghatóttan, lelkének *g* húrján beszél Isten halhatatlan hegedűjéről.

Bach János Sebestyén és Haydn életét és művészetét szintén lelkiismeretes tanulmányokon átszűrve tárja föl az olvasó előtt.

Papp Viktor írásaiból valami meleg közvetlenség, könnyed, szinte zenei báj árad. Nemhiába, hogy a legdúsabb érzelmi tartalmú művészet-ről ír, de van is ezekben a szép írásokban valami dalmatái ritmus. A magyar nóta könnyen érthetőségét, egyszerű szólammal is sokatmondó erejét juttatja eszünkbe. Könnyedek tetsző és mégis mélyenjáró fejtetései a zene világának minden titkát feltárják olvasója előtt, hivo-

gató szava után jölesik egyre beljebb és beljebb andalodni a muzsika édes-bús, sejtelmes birodalmába, a hangszerek zsongó erdejébe.

Stílusa tiszta magyarsággal ékes. Sallang, cifraság sehol meg nem bontja. Mindig a témájához leginkább illő hangon fejezi ki magát. Mindig harmónikus.

Papp Viktor könyveinek nagyon sokat fog még köszönni a magyar zenekultúra, a nagy muzsika egyre szaporodó magyar tábora. De sokat köszönhet majd a szakirodalom is. Ha valaki egy teljes magyar zenetörténetet, pontos zenészeti lexikont akar írni, az ő általa összegyűjtött dús adattárból meríthet majd legtöbbet. Tanulmányainak zöme azonban sokkal nagyobb értékét jelent az egyszerű adatgyűjtésnél.

Szakavatottsága, impozáns zenei tudása egy muzsikusból oltott író-művész hangján jut el hozzánk, azért kelt oly meleg, mély rezonanciát. Száraz zenetudósi fejtegetések-nél ezerszerre többet értet meg lelkünkkel a Papp Viktor őszinte lírában feloldódó, *g* húrra emlékeztető hangja.

Könyveit ezért fogadta egyszerre igaz szeretetébe az egész magyar zenekedvelő közönség. *Mariay Ödön*.

Dilthey. Ez a név valóságos fogalom Németországban. Nemesak az irodalomtörténet, hanem az összes szellemi (vagy Rieckert szerint: kultúrtudományok), de különösen a történettudományok úgyszólván felbecsülhetetlen hatásokat nyertek ennek az angolosan hangzó névnek a viselőjétől. A világhírű Teubner-cég évek óta hozza Dilthey összegyűjtött műveinek vaskos köteteit lassú, de biztos egymásutánban. Modern irodalomtörténetíró, főként ú. n. „szellem-történész” el sem képzelhető Dilthey munkáinak alapos ismerete nélkül. Legfőbb ideje volt, hogy magyar nyelven is hozzáférhetővé tettek, legalább egyik nagyon elterjedt kötetének egy részét: *Das Erleben und die Dichtung* négy gyönyörű, remek tanulmánya közül kettőt, a Novalis-ról és a Hölderlin-ről szólót az *Ember és Természet* (szerk.: Nagy József) legújabb, 8. számában. Ez a csinos kiállítású kötetke azonban voltaképp nem egészen jogosan viseli az *Élmény és Költé-*

szet címet, mert nincs benne teljesen lefordítva az ilyen címen megjelent eredeti, hanem csak részben; a „három tanulmány” megjelölés pedig még helytelenebb, mert az első (Az európai irodalom fejlődése) tulajdonképp csak bevezetés, azaz keret a német eredetiben a négy tanulmányhoz (Lessing—Goethe—Novalis—Hölderlin; két klasszikus, két romantikus). Várkonyi Hildebrand végezze a fordítás munkáját és írt hozzá rövid bevezetést Dilthey-ről. Köszönet és hála illeti mind a szerkesztőt, mind a kiadót és fordítót, hogy ilyen munkával léptek a magyar közönség elé, amely lépést akar tartani a nyugattal. Németül nem eléggé értő magyar irodalomtörténészeinknek megbecsülhetetlen ajándék egy ilyen könyv, mert végtelenül sokat tanulhatnak belőle, nagyközönségünknek pedig olyan páratlan élvezet, hogy csodálkozva fog arra eszmélni, hogy a tudomány nem szükségképp száraz, hanem hozzáértő kézben, művészi magaslatra emelve a legszórakoztatóbb költéménnyel vetekszik. Aki Dilthey-nak ezt a két tanulmányát megismerte, az föltétlenül többet óhajt majd tőle olvasni.

Éppen azért, mert ilyen kiváló műről van szó és mert olyan közérdekű ennek magyar nyelven való megjelenése, mindjárt e helyen kell néhány észrevételt megtenni, melyeket mind a szerkesztő, mind a fordító bizonyára szívesen fog venni, hisz elsősorban ők törekednek arra, hogy tökéleteset nyujtva, teljesen elérjék azt az ideális célt, melyet ez az érdemes gyűjtemény maga elé tűzött.

Mindenekelőtt: kár volt a fordítást egy „céhbeli” német irodalomtörténéssel át nem nézetni. Akkor semmiesetre sem maradtak volna benne olyan hibák, mint pl. a 84. lapon: „A romantikusok nemzedékét aztán néhány év lefolyása alatt Kleist és Arnim, a Goethe utáni idő e két legnagyobb költője kifejlődésének egészen megváltozott feltételei teljesen elválasztották a következőtől.” Hozzáértő az eredeti szöveg nélkül is azonnal észreveszi, hogy ez értelmetlen, itt baj van, mi az a „következő”? S valóban Dilthey egészen mást ír. T. i. ezt: „Ezt a nemzedéket (t. i. Novalis, Tieck, Höl-

derlin generációját vagy régi elnevezés szerint az „első romantikus iskolát”) azután csak néhány év, de a művelődési feltételek teljes megváltozása választja el Kleisttól meg Arnimtól, a Goethe-utáni idő Németországának két legnagyobb költőjétől.“ Ez egészen mást jelent, mint amit a fordító mond. Várkonyi nem német-irodalomtörténész; éppen ezért nem tudja annyira méltányolni Dilthey nyelvének, stílusának szépségeit sem s vagy nem törekszik, vagy nem bír mindenütt ugyanolyan hatást kelteni szövegével, mint a nagy német mester. Egy második kiadásnál mindez megszívlelendő lenne.

Külön észrevételt érdemel a rövid bevezetés, amelynek szépségei, érdekes megfigyelései, megállapításai vannak, de kissé egyoldalú. Úira csak kiérzik, hogy írója nem német-irodalom, sőt irodalomtörténész sem eléggé. Nem használta föl a rendelkezésre álló, Diltheyről szóló irodalmat sem. Magában az Ember és természet c. gyűjteményében is le lehetett pedig egy jobb, igazabb Dilthey-képet: Nagy József kötetében. *A mai filozófia főirányai*-ban (95—98. l.). Feltétlenül figyelmébe ajánlható azonban ezenkívül az, amit Diltheyről Troeltsch írt *Der Historismus und seine Probleme* (Tübingen, 1922) 509—530. lapjain. Nemkülönben E. Rothacker szép sorai az *Einleitung in die Geisteswissenschaften*-ban (Tübingen, 1920), továbbá W. Heynen érdekes kis könyve: *Dilthey's Psychologie des dichterischen Schaffens* (Halle, 1916), végül R. Unger tanulmánya: *Weltanschauung und Dichtung. Zur Gestaltung des Problems bei Wilhelm Dilthey.* (Zürich, 1917). Egyben azonban feltétlenül igaza volt a szerzőnek. Abban, hogy az éppen ezen két tanulmány elé szánt bevezetésben annyira hangsúlyozta Dilthey művész voltát tudós érdemei mellett. Ha valahol, éppen itt tűnik ez ki legfényesebben, mert itt volt és van legelső sorban helyén. Mind Novalis, mind Hölderlin istenáldotta, igaz, nagy művészek voltak, a romantika korának legtisztább költő-típusai. Ó róluk csak olyan kongeniális tudós írhatott valóban szépet, örökérvényűt, aki végtelenül finom lelkületük legkisebb rejtekébe is be tudott pillan-

tani, s utánuk tudta érezni mimóza-lelkük minden rezzenését.

Mind Novalis, mind Hölderlin az egész világirodalom legrokonszenvebb költői egyéniségei közé tartoznak. Sorsuk ezenkívül olyan tragikus, hogy ez önmagában is képes már érdeklődésünket fölkelteni és ébrentartani. Az egyik rajongó, leányosan ártatlan, tiszta ifjú lélek, hatalmas fantáziával, csodás nyelv-alakító képességgel, egy gyermek-leány iránti szűzies szerelemtől ihletve, ennek váratlanul korai halálától az elmúlás és éjtisztelet miszticizmusába kergetve, akarva magát a halál, az ideáljával őt egyesítő túlvilág birodalmába kergetni, abban a pillanatban hal meg, amikor mármár visszanyeri őt a föld, az élet, az új szerelem. A másikra ifjan, sok testi-lelki szenvedés után, az örület éje borul. Pusztán testileg azonban még hosszú-hosszú évekig kénytelen itt járni, élni, szívet facsaró látványul kevés, őt el nem feledő barátainak, tisztelőinek. Rövid időre ki tud vergődni a rettenetes éjből, hogy még néhány csodás alkotásban elsírja borzasztó sorsát, ami után menthetetlenül visszazuhan az örök sötétségbe! Két ember, két költő, művész, kivételesen tehetséges, finoman érző szellemi lény, akikkel a sors válogatott kegyetlenséggel bánt el! Életük, műveik minden mozzanata megdöbbentő élességgel rajzolja elének a nagy, az örök kérdést: mik vagyunk, hová megyünk? És mit alkottak ezek a korán az örök-kévalóságba költöző, azaz az elborulás éjébe taszított ifjak addig is, míg a végzet utolérte őket! Ezt végig kell olvasni, lehetőleg eredetiben, de, aki előtt nyelvi okokból elvannak zárva ezek a szépségek, az is immár hozzáfér ehhez a két csodás emberhez, a szép kis magyar kötet segítségével. A mai hajszás, bünnös, szennyes világban kétszeresen jól fog ez esni az ideált, szépet, jót s nemest kereső szomjú lelkeknek. Elég ideikatni Dilthey keresetlen szavakba foglalt Hölderlin-jellemzését: „Régi hit, hogy az érintetlen, szűzies lelkekben az istenek nyilatkoztatják ki magukat s megjelennek bennük a jövődőt. Hölderlin ilyen jámborul őrzött tisztaságban élt s lényét minden ízében a szépség járta át.“

Koszó János.

Győzelem a halál felett. (Szűcs Ernő könyve.)

A hit igazságai benső meggyőződésekben nyugosznak s megdönthetetlen tény az, hogy a hívőnek racionális bizonyítékokra nincs szüksége e meggyőződés igazolására, viszont ilyen ellentét bizonyítékok soha nem rombolhatják szét hitét. Az is bizonyos, hogy ezen az úton hitetlenekre hitet kényszeríteni lehetetlen. A vallásos igazság természetesen e bensőséges volta miatt nem is közelíthető meg a rajta kívül állók számára. Ezért, egy ilyen kívül álló szempontból nézve, mindig a legnehezebb és legkockázatosabb feladatok egyike volt a vallásos igazságoknak logikai vagy természettudományi érvekkel való bizonyítási törekvése. A meggyőző erő ugyanis sohasem a tudományos érvekben, hanem a szembenálló lélek benső fogékonyságában rejlik s annak hiányában hatástalanul pattan vissza. Még továbbmenve, maga a vallásos lélek is, közvetlenül és mélységesen birtokolt igazsága érzetében bizonyos idegenkedést érez a racionális bizonyítással szemben, mintha az lefokozná inkább az ő igazságának evidenciáját, semhogy emelné. Így a természettudományos érvek alapján véve nem rokonszenvesek sem a hitetlenek, sem a hívők előtt vallási kérdésekben. Szűcs Ernő könyve sem teheti a hitelent hívővé az örök élet nagy kérdésében, mert fejtegetései feltételezik a hitet az olvasóban s legálább is azt a fogékonyságot igénylik benne, amelyet W. James „hinni akarásnak“ nevezett. Azonban másfelől az is bizonyos, hogy ez a könyv a hívő lelkeket nem fogja idegenkedő érzéssel lökni el magától. Mert ha a vallásos lélek nem is kedveli a túlságos bizonyítgatást, viszont épüléssel és örvendezve fogadja benső igazságának a tudomány területéről gyűjtött *illusztrációit*. Szűcs Ernő könyve azon a szerencsés módon sorakoztatja és használja fel a természettudományi adatokat, hogy azok beszédes és meglepő illusztrációivá lesznek a bibliai igazságoknak, nem annyira bizonyítva azokat az értelem előtt, mint inkább ráfelelve azokra szemléltető tények példáival. A vallásos lélek számára a természetij tények,

törvények, példák átutaló hasonlatok, szimbolumok a lelki igazságokra. A természetben „tükör által“ való tanítást lát a hívő lélek, nagy paraboláját az Isten országának. Neki nem kell bizonyítani a lélek örök életét és a halál irrealitását, vagy a bűn örök halálát, mert ő azt tudja, azonban gyarapodik és megszilárdul a hite, ha ezeket a tudott igazságokat más, új, több oldalról, a tudomány, a művészet, a természet, a történelem szemléltető példáival világítják meg és újra öntudatosítják benne. Szűcs Ernő könyvét erre a jótékony megvilágításra és öntudatosításra tartom igen becses munkáló eszköznek. Robertson, a nagy angol igehirdető mondja, hogy a hitetlen embernek semmi sem képes bebizonyítani az örökélet és halhatatlanság realitását, de ha hívő lélek keres rá bizonyítékokat, minden bizonyágtévővé válik számára s az egész mulandó természet a halhatatlan örök életről zengő prédikációvá lesz részére. Szűcs Ernő hívő lélekkel fordult a természet tudományosan feltárt titkai felé s íme, az a hangosan beszélő, meglepő, diadalmas, vagy fájdalmas és félelmes dokumentumok egész tömegét ontotta elébe a lélek örökkévalóságáról és a bűn örök haláláról. Úgy ezeknek a dokumentumoknak kiválogatása és csoportosítása, mint a fejtegetések mélyen komoly, szívből szakadó, nemesen lebilincselő volta könyvét igazi jótéteménnyé teszik az emberi élet e legnagyobb kérdésében diadalt kereső, hitében mélyülni, erősödni kívánó lelkek számára. Sőt kétségtelen, hogy töle idegen lelkek is csak tisztelettel szemlélhetik a kis könyvből megnyilatkozó bámulatos tudást és a segíteni akaró lélek odaadó munkájának nagy áldozatát, amellyel ezt a tudáskincset összegyűjtötte s feldobta a hit és szeretet oltárára égő áldozatul, hogy az örök élet mennyei illata áradjon ki belőle szomorú világunk, halálszagú földünk virágtalan tarlóira.

(Kolozsvár.) *Makkai Sándor.*

Hét elbeszélő írónak egy-egy kötete fekszik előttem. Nem szándékos válogatás hozta őket össze, hanem csak ahogy a szerkesztőhöz „beküldött könyvek“ véletlen sora sodorta egymás mellé. Legtöbbjük

még ismeretlen név. Kettő vidéken jelent meg, egy meg a megszállt területekről vetődött ide.

Kíváncsi voltam rájuk: vajjon a magyar elbeszélő-irodalom számára jelentenek-e valami kezdetes értékeket. Vajjon a régi kitaposott ösvényeken járnak-e, vagy pedig új szemléletek, új formák felé törnek utat. Hogy javarésziük ismeretlen író, az nem tesz semmit: mindegy, hogy elbeszélő irodalmunknak kik hoznak felfrissítést.

Közülök Porkoláb Istvánnal („*Alló toronyóra*”, Pápa, 1924) könnyen végezhetünk. Műve a magyar evangélikus egyháznak belső bajait akarja novellisztikus formában elénk teregetni. Felekezeti dolgoknak feszegetése azonban csak nagy írónak kezében válhatik általános érdekűvé. Porkoláb Istvánnak van némi érzéke az apróbb megfigyelések művészi felhasználása iránt, de messze van attól, hogy nagy író legyen, bárminő büszkén vallja is előljáró beszédében, hogy Berzsenyi Dániel neki „szegről-végről őse.” Igaza volt a Szentgotthárdon megjelenő *Harangszó* című evangélikus hetilapnak (ezt is az előző panaszából tudjuk meg!), hogy Porkoláb elbeszélésének közlését két folytatás után abbahagyta.

Fáy Ilona nevével többször találkozunk a napilapok tárcáhasábjain. *Elbeszélések* című gyűjteményének (*Stádium*, Budapest, 1924) is valamennyi darabja tárcá-elbeszélés. E formának művészeibb komponál módja nincs teljesen hatalmában: néha azt érezzük, minthogyha egy-egy tárcája valami hosszabbra tervezett elbeszélésnek lenne vázlatossá nagyolt kidolgozása. Stílusában kevés a lendület és a szín; meglehetősen prózai. Formában legjobban megoldott, témában legkedvesebb a kötetnek *A kis kosztosok* című darabja, amely egy vénleánynak életéből kap ki egy epizódot, s meghatóan mutatja be: mint tör ki e női lélekből az anyaság ösztöne, hogyan lesz támogatója, segítője két szegény kis elhanyagolt gyereknek.

Ifj. Bókay János *Mi férfiak* című (Budapest, évszám?) kötetének első darabja a hosszabb novella-formával próbálkozik. Dícséretes vállalkozás, hiszen úgysis valósággal be-

lefelladunk már a rövid elbeszélések özönébe. E tárcakeretű apróságok uralma egyetlen európai irodalomban sem olyan kizárólagos, mint minálunk, ahol e forma minden hosszabbnak induló elbeszélést a maga Prokrustes-ágyába kényszerít. Igaz, hogy e rövid elbeszélés kitűnő művész kezében nagyhatású lehet, de legtöbb esetben merő sablonná válik. Ifj. Bókay János e kötetének *Mi férfiak* című kezdődarabja, mintha a szélesebb ábrázolású novella formáját keresné. Sajnos azonban, az író sem elbeszélő készségben, sem lélekfestésben nem mutat különösebb eredetiséget. A többi, rövidebb novella, mintha a már kissé avult naturalista ábrázolás sajátosságait mutatná: az író szereti az aprólékos analízist, a pszichofizikai — esetleg orvosi — megfigyeléseket, és néha bizonyos kiábrándultságot szenved.

Rác Pál *Furesa emberek* (1924) címen összegyűjtött elbeszélései az elszakított Ungvárt jelentek meg. Mindig örülünk, valahányszor a végek magyarságának irodalmi működéséről hallunk, mert új színeket és új hangokat várunk tőlük, — olyan új hangokat és színeket, amelyeket a Budapesten olyan sokáig centralizált irodalom nem engedett kibontakozni. Rác Pál elbeszéléseit is nagy kíváncsisággal és jóakarattal vettük kezünkbe, de várakozásunkat nem mindenben elégtette ki. Az író a rövid elbeszélő-formát igen jól kezeli, sőt e tizennégy elbeszélés közül az egyik, *A gonoszok* című igazán kitűnő kompozíció, a többiben azonban nem látunk ügyességnél egyebet. Az író „furesa emberei” sem furesák, inkább az utolsó húsz-harminc év irodalmából jól ismert szürkeségek. Talán egyedül *A gyilkos* c. elbeszélés próbálkozik bonyolultabb lelki problémával. A kötet külsőségeit sem szeretjük. Mirevaló ez elbeszéléseket, melyeket úgyis mindenki megért, egy végsőfőle magyarázattal megszerzeni? Az író nagyon lebecsülheti olvasóinak intelligenciáját, hogy ez egyszerű történeteket kommentárral látja el. Az is egészen fölösleges, hogy az író a kötet elejére a maga fotográfiáját biggyeszti. Persze ezek után csak természetesnek tartjuk, ha a fedőlapról azt is meg-

tudjuk, hogy a műből „az író két-száz példányt finom papíron barátaí és pártfogói számára nyomtatott stb.“

Ősz Iván *Mind egyformák* című elbeszélés-kötete (1923) a „Nemzedékek“ kiadásában jelent meg Szombathelyt. Az író kedvvel helyíti apróbb szemléleteit világnézeté, de ez a világnézet kissé kiforrotlan és egyensúlyozatlan. Igen hajlik minden sötétben látni, legkivált a női lelket. Elbeszélő módora is egyenetlen: néhol igazán érdekkeltő tud lenni, máskor azonban kissé lapos. Nyelve azonban kiemelésre méltó. Kitűnően tud magyarul, s rövid, határozott mondatai bizonyos stílus-erőt mutatnak. Gyakori mérés újításai is mindig a nyelv szelvényében történnek.

Ugyancsak Szombathelyt, a „Nemzedékek“ kiadásában jelent meg Finta Sándornak *Szenvedés* című elbeszélés-gyűjteménye (1925). E hét író közül ő a legszimpatikusabb tehetség. Formában nem hoz újat, de annyi melegség, annyi szív van benne, hogy valóságos üdülés olvasni ezeket az egyszerű, de egyszerűségükben is érdekes apróságokat. Kis embereink apró sorsfordulatait olyan közvetlenséggel tudja bemutatni, hogy — bár hatásról nem akarunk beszélni — önkénytelenül is Gárdonyi Géza jut eszünkbe. E kis kötet nyolc elbeszélése közül csak a két, bibliai hangot nem éppen szerencsével utánzó darabot érezzük kevésbé sikerültnek, a többi hat azonban nagyon kedves olvasható. Igen szeretnők, ha Finta Sándor nevével mentől többször találkozoznánk.

E hét elbeszélő között egy regény-író is akadt: Rubint László, akinek *Orbán Pál lázadása* című munkája Budapesten jelent meg a B. I. Ny. R. T. kiadásában (1925). Meséje közvetlenül a háború előtt játszódik s középpontjában egy enervált, ideges, tette képtelen fiatalember áll. Ezt az alakot Rubint László nem tudja érdekessé tenni. Sorsában, tetteiben, jellemében bizonyos csilántság érzik: nem meggyőző és nem mindig valószerű. Hogy azonban az írónak emberábrázolásra van képessége, az inkább regényének epizódalakjaiból tűnik ki: Fintor Mihály

suszternek és Kadra János züllött tanárnak megrajzolása határozottan sikerült. Általában úgy látszik, hogy Rubint László talentuma a groteszk irányában mozog nagyobb biztossággal. Regényének formája elég különös: néhol nyugodt határozottsággal vezeti az elbeszélést, máskor meg idegesen kapkod és pusztán apró jelenetszilánkokat dob egymás mellé. Ez a formai és tartalmi egyenetlenség a ki nem forrott tehetséget mutatja.

E hét elbeszélő egyike sem hozott különösebben új értékeket. Mindamelllett nem volt hiabavaló fáradság velük foglalkozni, mert egykettőnek tehetsége határozott ígéretet ad jövő fejlődésére.

Galamb Sándor.

Walter von Molo *összegyűjtött munkái.* (3 kötet. München, 1924). Molo (szül. 1880-ban, Sternbergben, Morvaországban) jelen gyűjteményének két nagy regényével az élő német elbeszélők első sorában foglal helyet.

„*Der Schiller Roman*“ hálás tárgynak nagyszabású földolgozása. Schiller szellemének fejlődését és győzelmét a nyelvnek páratlan erejével érezteti. Fennkölt gondolatait az ember és a költészet hivatottságáról csak az adhatta vissza oly elemi erővel, mint Molo, aki maga is átérzi és átéli azokat, amint az gondolat-lírájának egyes részleteiből is világosan kivehető (*Fugen des Seins.*“). Schillert valami belső, szinte démoni erő hajtja, hogy az emberiséget új stílusban, új formában a tökéletesedés felé segítse. Örökös belső forrongása csak harcot ismer. E harc annál hevesebb, mert érzi, hogy a sors csak rövid időt adott terveinek megvalósítására. Nagy erővel és finom érzékkel mondja el az író Schiller beszélgetéseit a véges és végtelen dolgokról, az életről (a halálról) és a művészetéről. E belső harccal szemben ott áll Goethe költészete, mely napos, meleg, égbék szépségben születik meg. Schiller alakjának erős kidomborítása igen egységes szerkezetet ad a műnek. A vége ügyes csattanóban adja a nagy elme forrongó harcának győzelmét, mikor Németország legnagyobb színpadjain (Weimar, Leipzig, Berlin) tomboló tüntetésben tör ki a tö-

meg lelkesedése. Megértették, nem harcolt hiába!

Schiller családi és magánéletének kedves mozzanatait is többnyire minden zavaró elem nélkül hozza elénk. Kár, hogy helyenként az érzékiség kiélézésével, trágár és csúnya kifejezésekkel kizökkent az ideális harc magas régióiból.

Másik nagy regénye („*Der Roman meines Volkes*“ c. trilógia), már nem olyan egységes. Tárgyválasztás és ideális fölfogás tekintetében a regény első része („*Fridericus*“) közeli rokona a Schiller regénynek. Hőse éppúgy az egész nemzet kedvelt alakja, éppúgy harcol az egész világ ellen, mint Schiller; csak a fegyvernem más. A nagy király mindenről le tud mondani (családjáról, életéről, hírnévről stb), csak nemzetének használjon vele. Ha kell, nincs sem éjjele, sem nappala, sem ebédje, sem vacsorája... csak munkája. És ezt rákényszeríti, beleszuggeralja egész hadseregébe is, Hihetetlen munkabíráásával, halálmegvető bátorságával és önzetlenségével egy csapásra s mindenkorra megnyeri rokonszenyünket. Előttünk áll egy nagy nép, legnagyobb képviselőjével az élén, akinek itt rajzolt jelleme egyszerre megérteti a máig tartó nagy Frigyes-kultuszt Németországban; gígaszi harcot vív létéért („a porosz győz, vagy meghal“); e nemzeti harcot talán azért tudta Molo annyi művészi erővel megírni, mert maga is a végekről származik, ahol az örökös villongás már fiatalon megacélozza a lelkeket és egész életükre kitörölhetetlen meggyőződéseket érlel meg bennük.

A II. rész („*Luise*“) egészen más természetű regény. Ott egy akarat-erős, önzetlen, zseniális király a tengely, itt egy rokonszenves, eleinte még szinte gyermekded, később a szenvedésektől megedzett, áldozatkész királyné. Azonban ha nincs is határos kirobanás-féle a regényben, az önértetes, bátor hazafiak és a gerinctelen, számító, gyáva udvaroncok, tanácsosok csöndes, elkésereedett harcát nyomról-nyomra kísérelhetjük. Ezeknek a jellemeleknek finom rajzában rejlik a költő ereje. Két legnagyobb hőse: Luise és Stein, Luise idegességében, hihetetlen szenvedéseiben néha igen különösen viselkedik, de egyszerre meg-

értjük, ha látjuk, mily egyedül áll; még férjében vagy atyjában sem talál támaszt vagy vigasztalást. A haza, annak népe és sorsa: az ő sorsa. S bízik népében mindvégig: „Oly seregnek kell támadnia, amilyen még nem volt soha! A német népnek kell fölkelnie!“

Ezt a nagy lelkierőt nem kis mértékben Stein tartotta benne. Ő nagy előrelátással ment a maga útján; érezte, hogy az egész nemzetre és annak generációira kiható művet kell alkotni és nem a pillanatnyi dolgokat egyéni célokra kihasználni. Ereje, bátorsága és reménye nem kisebb akkor sem, mikor már Königsbergig menekültek, mert: „*Összeomlás föltámadást szül!*“ Mennyi vigasz rejlik a II. részben, egy összetört, agyongyötört ország fiai számára! Csak becsületesen kell dolgoznunk és hinnünk a föltámadásban és annak el kell következnie.

A III. rész („*Das Volk*“) különös kísérlet, de nem mondható szerencsésnek. Nem összefüggő egész, hanem a történeti és aktuális képeknek, jeleneteknek hosszú sorából áll, melyek a kényszeradóktól a legbrutálisabb erőszakig, az árvaházi szegélyektől a vezető államférfiakig, minden egyes néposztály elkésereződését bemutatják okaival együtt. Egyenként a jelenetek majd mind sikerültek, de annyira tömörek, drámaiak, hogy együttesben nem tekinthetők sikerült regénynek. Az erős szenvedélyek naturalisztikus előadásmódja és jellemzése éppúgy megvan benne, mint előbb említett regényeiben.

A három rész művészi értéke körülbelül ugyanazon sorrendben állapítható meg, amint a trilógiában egymás után következnek és ez a regény gyöngője. A hozzáfűzött nagy reményeket a III. rész lett volna hivatva beváltani, ahelyett a költő ereje fokról-fokra megcsapant. A munka így csonka és nem is felel meg teljesen a címnek.

—z—k.

Környey Paula drámai költeménye. (*Claudia*. Magyar Jövő Könyvtára.) E mű szerzője a Nemzeti Színház drámai együttesének jeles tehetségű ifjú tagja. Alakításait — a magyar beszéd gyönyörű ejtése mellett — szerepeinek mély átérzése,

a lelki indítékok meggyőző feltárása és választékos ízlés jellemzi. Kedélyének bensősége és lírai lendülete a színpadon kívül a költészet területén is megnyilatkozást keres. E most kibocsátott húsvéti színjátékával nem első ízben tesz tanúságot írói becsvagyárról. Esztendeje a Várszínházban már közönség elé került egy vallási tárgyú színműve, *A tagastei sas*, melyben Szent Agoston hitvallói küldetését dramatizálta. Azóta néhány, formailag még nem egészen érett, de az őszinteség erejével megrápot lírai költemény alatt találkoztunk nevével.

A *Claudia* ismét vallásos mély érzés megszólalása: erősen lírai színezetű vallomás, drámailag kifejezve. A világmegváltás fenséges tényének misztériumát akarja költői módon megérzékíteni, azt a maga egyszerűségében megfoghatatlan csodát, midőn a társadalmi kiközösítettség ősi szimbóluma, a bitófa, az egész emberi társadalom megtisztulásának diadalmas jelévé: évezredek hite előtt tündöklő keresztje magasztosult:

Láttál-e már szegyeteljes bitót,
dicsőségtelten ég és föld között
körülte angyalmiriádokat
fényleni, állni megdönthet lenül?
lángoló szárnnyal, tündöklőn, dalolva?...
egy sötét, megvetett kereszt körül...

Akj ez extátikus szavakat mondja: a drámai költemény hősnője, *Claudia*, Pilátusnak neje. Maga az alak nem a szerző leleménye. A keresztény *cultus duliae* ismer egy *Claudia Procula* nevű szentet, ki állítólag azonos a júdeai helytartó hasonló nevű hitvesével. Környey Paula igen jó érzékkel választja épp ez alakot története középpontjait: históriailag meg nem határozott voltában szabadon alakíthatja a maga művészi céljai szerint, és műve költői vezetó gondolatának teljes hitelű hordozójává teheti. Különben is abban, hogy a keresztrevont Eszme nyomban a nádszál-erkölcsű ítéllethozó családi szentélyében győzedelmeskedik: határozott drámai érdek van.

Claudia lelkének rajza a költemény legkiválóbb értéke. A szerző itt valóban finom ösztönnel dolgozik, a teatrális eszközök bátor elvetésével. A Megváltót fellépteti

ugyan, de csak egyetlen néma jelenetben. A Rostand-féle rétori csillogás (*La Samaritaine*) nem csábítja. *Claudia* megtérése nem érvek, még csak nem is hitérlelő példázatok, hanem egyetlen krisztusi tekintet gyümölcse. — „Minő tekintet, lelke mit hatott“ — mondja *Claudia* a találkozás után, s mi úgy érezzük, hogy ez a találkozás csak mintegy a Krisztus-arc megöröklésének pillanata olyan lélek-lemezen, melynek fényérzékenysége már eleve „adva volt“ *Claudia* alakjának kitünő exoziciójával. E léleknek eladdig homályos, de szüntelenül munkáló ösztöneiből szinte olyan kényszerűséggel lép elő az Istenember alakja, mint a Grál-lovagé *Elsa* szüzi álmából.

A három felvonásra tagolt költemény első szakaszát ez a megváltóváró hangulat teszi valóban drámai feszültségűvé. Az utcai gyermekek sugdolásaitól Jézus említett felépéséig pompás fokozással bontakozik ki ez a hangulat. *Claudia* gyötrelmeinek páthoszával itt finoman fonódik egybe az énekes görög rableány, *Miriam* rajongó lírája. Ezt az alakját *Környey Paula* szemmel láthatóan kedveli, mintegy érzelmi közösséget vállal vele, mint ahogy a középkori passiójátékíró szerzetesek naiv lelkeséggel önmagukat is beleálmodták kortársakul az isteni tragédiába.

A második (húsvéti) felvonás a Szentírás legtragikaibb fejezetét, az Igazság megcsúfoltatását s a Méltóság megyaláztatását dramatizálja. E részben a biblia epikumának megváltó erejét, mozgalmasságát és lélektani érdekességét bizonyára a legkörmönfontabb *mise en scène* sem képes fokozni. *Környey Paula* érdemül is leginkább azt emelhetjük ki, hogy meglepő elevelességekben és drámaiságban meg tudja menteni a szent könyv e lapjainak hangulatát. S ezt nem színpadi fogások alkalmazásával éri el. Hogy a minden kis részletében ismeretes témával erősen megdobogtatja szívünket, nem utolsó sorban azon fordul meg, hogy végiglen éreznünk kell: a költő szíve is dobogott hozzá. Saját leleménye pedig abban nyilatkozik meg, hogy a nagy tragédia előterébe itt is *Claudia*-ját állítja; ennek lelkében tük-

rözteti a viharos torlódással lezajló eseményeket. Ezeknek egy-egy pillanatnyi szélesendjében leli meg a legszébb sorokat a heroinája lelkében végbemenő drámai felindulások megmutatására. Pl. midőn Claudia hitevesztetten kiáltja Pallas szobra felé:

Rideg istennő, benned nem hiszek!
Valaki felszántotta Júdeának
vajjúdó földjét lángoló ekével...

E száguldó aktivitású második szakasz után a harmadik már csak lírai epilógusként hat. A költeménynek addig egyre emelkedő vonala itt tagadhatatlanul aláhanyatlik. Nyelvéleg talán éppen ez a rész a legszebb s pl. János evangélista lángoló szözeata („Miként a nap a tiszta búzaszemre éltető fényt szór...” stb.) az egész műnek egyik legtisztábban kicsendülő helye, mindazonáltal e harmadik felvonás az első kettő nyomában inkább csak elégikus költemények fűzére.

Nincs miért elhallgatnunk, hogy Környey Paula kifejezésbeli készsége, nyelvének egyéni ereje még nem tart lépést konstrukciós biztonságával és lélektani érzékével. Némely formai kezdetlegességei, a beszéltetésben helyel-közzel felöltő iskolásizú szölamok a felszínből ítélők számára talán valamelyest el is takarják a műnek mélyebben fekvő értékeit. Pedig ezek szerintünk igen is figyelemreméltók. Virtuozitással bizonyára gyakrabban találkozunk, mint azokkal a vonásokkal, melyek e költeményben éppúgy megmutatkoznak, mint szerzőjük színpadi alkotásaiban; ezek: gazdag lelkeség, nemes ízlés és nem mindennapi stílusérzék.

Rédey Tivadar.

A biológia magyar úttörői. Természettudósaink érdemeinek megörökítése és népszerűsítése körül elég sokat mulasztottunk. E mulasztást úgyekszik némileg jóvátenni a Méhes Gyulától és Karl Jánostól megindított 'Természethistoria' című sorozat első kötete (*A biológia magyar úttörői.*), mely a szerkesztőkön kívül még öt munkatárs (Gesztli L., Horváth K., Szilády Z., Varga S. és Zalányi B.) tollából huszonegy küzdelmes életpálya vonzó ismertetésével szolgálja az idetartozó érdeklődés elmélyítését.

Az arcképekkel és hasonmásokkal díszített, izléses kiállítású könyv elsősorban az ifjúság számára készült ugyan, de haszonnal forgathatják a nem céhbéli felnőttek is, kik ilyenformán rövid úton tájékozást nyernek szellemtörténetünk egyik — eredményekben sem szűkölködő — a laikusoktól kevésbé ismert területén. Az olvasmányként is kellemesen ható életrajzok sora Apáczaiéval kezdődik s Apáthy Istvánéval, a mikrotehnika kézikönyvének írójával végződik. Mindkettőjük földi útjának ismertetése abban a fájdalmas akkordban hangzik ki, melyet a közszokás e szavakkal örökített meg: „magyar végzet!”

Magyarnyelvű állattani irodalom nyomaival már a XVII. században találkozunk (Miskolczi Gáspár: Egy jeles vadkert.). A hazai flóra kutatása körül a mult század elején elhunyt Kitaibel Pál tett legtöbbet; ő már egy magyar tudós társaság megalapításának a gondolatával is foglalkozott. A madártani irodalom terén először Petényi János szerzett halhatatlan érdemeket. Az állatgyűjtés kezdői nálunk Frivaldszky Imre és János; a magyar állattani irodalom történetírója pedig a jeles Hanák János, a komondorkutya első tudós leírója. Az egysejtűekkel foglalkozó tudomány kitűnő művelője id. Entz Géza; a virágtalan növények derék bűvára meg Hazslinszky Frigyes, akinek kedvéért egy svéd tudós magyarul is megtanult, hogy műveit eredetiben olvashassa. Xantus János a Sierra Nevada térképezője, kinek érdemeit az amerikaiak is megbecsülték. Nagy részben neki köszöni létét a budapesti állatkert. Viszont fűvészkertünk európai színvonala emelője Jurányi Lajos. A magyarországi palaeo-ethnologia alapvetője Herman Ottó, akinek a leíró természetrajz mesterszavainak megállapítása is sokat köszönhet. Hasonló jellemző és érdekes tájékoztatás szerezhető a könyvből Grossinger János, Diószegi Sámuel, Brassai Sámuel, Margó Tivadar, Borbás Vince, Simonkai Lajos, Paszlavszky József és Daday Jenő nevével kapcsolatban.

Nem itt a helye, hogy az anyagfeldolgozás pontosságát ellenőriz-

zük, hivatottabbak erre a szakfolyóiratok. Egy-két adat téves volta azonban nagyon is szembeütik. Ilyen például az a megjegyzés, mely szerint a Brassaitól kiadott *Fiatalság Barátja* (1851) volt az első magyar ifjúsági lap; a valóságban ugyanis a Szilágyi Ferencről 1843—44-ben (Kolozsvárt) szerkesztett *Gyermekbarát* tekinthető ennek. Másik tévedés, hogy id. Entz Géza ismerteti Darwinnak gondolatait először magyar nyelven s ő fordítja le híres munkáját *A fajok eredetét*. Ezt a művet Dapsy László tolmácsolta nyelvünkön s 1873-ban jelent meg a M. Természettudományi Társulat könyvkiadó vállalatában, abban a vállalatban, mely Dapsy buzgólkodása folytán keletkezett s amelynek tervét is ő dolgozta ki. Itt jelent aztán meg vagy tíz évvel később (1884.) Darwinnak *Az ember származása* c. munkája, melyet Entz Török Auréllal együtt fordított le s amelyhez a kiváló angol tudós életrajzát Margó Tivadar írta meg.

A könyv cikkei — egyik-másik tudós pálya kapcsán — a kortársak meg nem értését mint valami magyar különlegességet emlegetik. De vigyázunk kell, hogy e tekintetben se menjünk túlságba. Nem látszik egészen indokoltnak pl. e szemrehányás Borbás Vince életrajzában, mely szerint e tudóst „tanügyi hatásai nem vették észre. Nemcsak rendjelet nem kapott, de még igazgatói címet sem. Nem volt akadémikus. Az egyetemi katedrát csak aggastyán korában kapta meg. A munka nemesítő hatását ő sohase látta, mert a munka neki csak ellenségeket szerzett, kellemetlenségeket okozott”. Ezzel szemben máshonnan megállapítható, hogy Borbást az 1874—5. isk. évre szabadságolták, s ez alatt külföldön botanikai tanulmányokat végzett; 1881-ben egyetemi magántanár, 1890-ben az Orsz. Közoktatási Tanács tagja lett. 1898-ban egyetemi rk. tanári címet kapott, a M. Tudományos Akadémia segélyezte hazai kutatásait; egyik munkáját a magyar orvosok és természetvizsgálók száz arannyal jutalmazták. Igaz, hogy nyilvános rendes egyetemi tanárnak csak 58 éves korában nevezték ki, de hogy ekkor Borbás már aggastyán volt, az bizonyára túlzás.

Baros Gyula.

Verseskönyvek. Bródy László 1921 óta most harmadikban bocsát közre verseskötetet (*Nap nap után*. Az Athenaeum kiadása.). Első könyvről Kosztolányi Dezső írt rendkívül finom bírálatot. Ebben megállapította, hogy Bródyra felfogásban a kabaré regényessége, kifejezésben pedig a kabaré formanyelve hatott elhatározóan s bizonyos tekintetben végzetesen. Egyúttal kevés szóban pompás jellemzését nyújtotta ez egész iránynak, mit már akkor végérvényesen levitézlettnek és természetlennek jellemzett. Valóban, huszadik századi líránk fejlődésrajzában multhatatlanul figyelmet kell szentelni ennek az erősen színpadias rekvizitumok közt újjáéledt „helyzetdal“-nak, mely mintegy az impresszionista-szimbolista irány mellékhatásaként keletkezett, annak belső és formai felfedezéseit és vívmányait bőségesen kihasználva, de egyúttal meg is támadva, mint-hogy a közönségnek a lelki élmények iránt felbredt fogékonyságát színes ötletek számára sajátította ki. Jó egy évtizedig virult ez az ág, s körülbelül a háborús „chanson“-ok ellenszenves csináltságaiban jutott először a csőd nyilvánvaló állapotába.

Bródy László első könyve (*Bohóc*) a műfaj kései termékeinek egyike volt. Nagyjában olyan benyomást tett, hogy ez a költő sokszor értékes (bizonyos mélységet sem nélkülöző) érzésanyagot magára erőszakolt játékos (olykor éppen léha) formákba kényszerít bele, mintegy szándékosan elkabarésít. Szép Ernő nyafka lírájának erős hatása alá került, anélkül, hogy elérte volna ennek tagadhatatlan hangulati erejét és tisztaságát. Több volt benne az erő, de sokkal kevesebb a stílusérzék. Szép Ernő igen diszkrét foglalatban tud forgalomba hozni egyegy üvegyöngyöt; Bródy sokszor különb költői leleményét is vásári portékává silányította a mértéktelen agyondíszítéssel (rikító hasonlatok halmozásával). Érezhetően őszinte ifjonti pesszimizmusát a morbidezzás képek és szólamok olyan szenvelgő sokaságával körítette, hogy annak hatóerejét e fokozott hatásra szánt eszközökkel nem egyszer végkép megbénította. Formai nagy változatossága is ugyanez

okból inkább palettájának, semmint lelkének színgazdagságára vallott. Szerelmi lírájában pedig valami kelletlen anyagvűség kedvetlenül-hette el finnyásabb erkölcsű olvasóit („aranyon vesszük az asszonyt“, s második könyvében is: „Azé a nő, ki díszesebb ruhát ad!“). A Jób-ciklus azonban már költeményeinek ez első gyűjteményében is magasabbrendű művészet csírát sejtette.

A *huszonötödik ucca* című második könyve valóban több művészetet adott, kevesebb művészkedéssel. Affektáltság jócskán akadt ebben is („az életemnek, e fekete frakknak, szeretnék a gomblyukába tűzni“, „Sztrájkol a nap, a péklegény, nem süti ezt a rossz világot“ stb.), a képzavarnak és hasonlatházaszásnak példáit is sűrűn idézhetném belőle, mindazonáltal java darabjaiban ébredezni kezdett az egyénibb tartalom s a költői élményekhez való nagyobb hűség is.

Most megjelent harmadik gyűjteménye ebben a tekintetben megint haladást mutat; lassú kibontakozást a kabarélégkörből. Szép Ernő csillaga itt sem hanyatlott még egészen alá, szólamai elég sűrűn csapongnak (vagy — hogy stílusosabban mondjam — „flangéroznak“) e kötet lapjain is. Egyik ismert kabarédala („Ragogy a nyár még, süt a nap, A fűben boldog bogarak...“ stb.) kései visszhangra lel Bródy e verskezetében: „A fákon részeg madarak, a lombok között süt a nap.“ A *Szomorúfűz* c. költemény vadlibái is mintha Szép Ernőnek Herczeg Ferenc kritikája által hírdettté vált verséből röpöntek volna ide. A *furcsa város, A bánatuca fia, a Decemberi vers* s a *Konflison a Mennyországba* („A kocsis kérdezi: Hova? S én forrón suttogom: Mennyország!“): megannyi pódiumvers, e műfaj valamennyi kellékével túlon-túl felszerelve. Komolyabb kompozícióiban is elég hatás-nyom találkozik. „Dicsérje más a Montblanc száz csudáját“, — ebben önkéntelenül is Vajda János *Üstökésére* gondolunk. Az *Idegen ember temetésén* Kiss Józsefnek theatricalitásában is szép *Nápolyi emléket* idézi fel. A *Pásztortüzek* egy-két sora Hofmansthal híres *Ballada des äusseren Lebensére* emlékeztet („nap süt. Utána fúj a szél... Születnek

és meghalnak emberek.“). S végül nyilvánvaló egy újabb magyar költő hatása is: Erdélyi Józsefé. Neki is ajánlja egyik ciklusát, s hangban is igyekszik közeledni ennek népdalformáihoz. „Vallatom a szívemet, Fájdalom a felelet“ — mondja Erdélyi; s Bródy csaknem ugyanígy: „Kérdezek, kérdezgetek, Egy könnyesepp a felelet.“ Hanem ebben a népies stílusban Bródy még néha egy kissé „melléfog“. *Csárdajelenetében* így legénykedik: „tiz iccét, száz csókot még ma megiszom“, az *Andalgóban* meg ezt mondja: „én csillagok közt csókolok, akáresak a szegénylegények“, amit úgy kell érteni, hogy a szegénylegények a csillagos ég alatt, szabadban csókolóznak.

Technikája már első jelentkezésekor is fejlett volt; síma és gondos ma is. Annál jobban kirí belőle egyikét gyatra rím (árokba—katona, lefekszem—százezerszer stb.) s a különben szépen használt enjamement-nak néhány erőltetett alkalmazása :

Repült a gondolám és a király
is kicsi volt, hogy utólerjen.

Hangjának kabaré-íze ebben a kötetben leginkább azokon a helyeken bántó, ahol az Istenséget aposztrofálja bizonyos könnyed, komázó hangon (mily messze jár ez Ady sokat gánésolt, fordulatában akárhányszor cinikus, de lényegében véresen komoly „személyeskedés“-eitől!). Második kötetében így szólongatja az Urat: „Istenem, légy szíves, figyelj ide“; most pedig ékként rapportozik: „Tábornok úr, Isten, fáradt vagyok.“

Mindamellett akad a könyvben hat-nyolc olyan költemény, mely nem kétes értékű ötlettel hat, hanem a lélek bensőségével, s nem csillogó eszközökkel, hanem a költői kifejezés közvetlenségével és művészi erejével. Ezek közül is elsősorban a *Rendeltetés*, a *Házam* s kivált az *Arva fa a hegytetőn* címűekre gondolok. Lehetetlen, hogy Bródy maga is ne érezze ezek hasonlíthatatlan felsőbbrendűségét. Rendkívüli eredetiség ezek stílusában sincs, s a technikát sem viszik előbbre lényegesen; de őszinte lendületük mégis becses és mai versekké avatja őket. A versek modern-

sége bizonyára inkább igaz voltokban rejlik, mint meglepő és csillogó ötletekre célzó verejtékes kikészítettségükben.

Komjáthy Aladár első verses-könyve (*A végtelen felé*. Pallas-kiadás.) figyelemreméltó jelentkezés. Olyan költőt mutat be, ki még sok tanulásra szorul, de el is van telve a tanulás vágyától. S nem mások külsőségeit kívánja eltanulni, hanem módját találni, hogyan különülhet el másoktól. Ama tanítványok neméből való, kik már mestere keze alatt is önmaguk felől faggatóznak. Ezek a legértékesebb tanítványok, pedig alapjában inkább lázadók, mint vakon követők. Az epigonok úgyszólván elhasználják mestereiket, a valódi tanítványok jobbra csak — kihasználják őket saját céljaikra, mert kezdetől fogva vannak (bár többnyire önmaguk előtt is homályosan) ilyen *saját* céljaik.

Komjáthy füzetében a fejledező egyéniség jegyeire ismertem, sokszor éppen azokban a kompozícióiban, mik legszembeszökőbben kivallják a mintáival való összefüggésüket, főleg mesterével, Babitscal és mesterének mestereivel, a francia és angol líra jeleseiivel. Mindezekről sok fordulatot, sőt „fogást” is vesz át, de a hatásokat végül is valamennyi mintájától valamelyest elütő költemény-egyéniességbe dolgozza bele. A maga lírai tartalmának hiánytalan kibontása még nagyon ritkán sikerül neki, de becsületére válik, hogy a könnyebb „sikerülés” kedvéért nem ölti magára mások kipróbált, kész stílusát. S tagadhatatlan, hogy a magyar lírának azt a korszakát éljük, melyben a felszínes „ügyesség” némi foggyatéka szinte erény-számba megy. Az óvatos ügyeskedőktől már csak a routine unalmát várhatjuk, a továbbépítéshez bátorság kell, néha az ügyetlenkedés bátorsága is.

A bátorság, az erőteljes lendület teszi rokonszenvenné Komjáthy megközelését. Líránkban éppen e tekintetben kell örömmel köszöntenünk minden új ígéretet. Technikai invencióban, sőt a benső sokrétűségben is magas fokon állunk. Csak éppen nagyobb lendületű lantos-költészetünk hiányzik, mely modernségében is éreztetni tudna valamit a pindaroszi szellemű líra fuvalmából. Önmagukat únos-úntig szemléltetik költőink, de melyikük szemléli önmagát az örökkévalóság színe alatt? A filozóf mélység éppen nem azonos a bármily „mély” lélektani szörszálhasogatással. Ez utóbbi téren eljutottunk önmagunk-figyelgetésének beteges végletéig, hanem közben jócskán elfeledtük önmagunkat egyszersmind a világ nagy koordináta-rendszerében is szemlélni. S ne mondja senki, hogy e messzibb kitekintés a magyar lélektől idegen! Bezzeg nem volt idegen a Vörösmartyétól! (*Emberek.*) „Ne szóljatok, hallgasson a dal, Most a világ beszél...” stb.

Komjáthy Aladár mintha e nagyobb lendületű lírára mutatna rátermettséget. S ezt nem szólamos verseiből állapítom meg, melyekben elégszer nagyhangú, bombasztra hajló. Vannak igen egyszerű költeményei (ilyen pl. *Az év kerekén* című), melyek úgy hatnak, mint komoly, gondolkozó fiatalember kezesetlen beszéde, s ezekben mégis a nagy művészet tükörképe verődik vissza, a maga gazdagságában s a maga szerénységében.

Hivatását is művészhez méltóan érzi és értékeli. A kötetét berekesztő prózaversben igen szépen és biztatóan hangzik ki nemes hitvallása: „A lélek, ó! a lélek egyedül van. Lehajtott fővel bolyong a színes záporban, de szomorú és halk ritmusa talán mégis e világ szívverése.”

Rédey Tivadar.

Színházi szemle.

Az évadvégi heteknek egyik újdonsága volt Pirandellonak, a Belvárosi Színházban előadott komédiája, *Az ember, az állat és az erény*. E bohózat az utóbbi években annyira híressé vált szerzőnek igaz, nem tartozik legjáva terméséhez, de mégis jellegzetes és érdekes munka. Hangja és modora durván sikamlós, az egésznek meséje alig több, mint egy rövid Boccaccio-novella, tárgya felől akár valamely francia bohózatiró társas cégnek munkája is lehetne, de — éppen ez a pont az, ahol Pirandello a hasonló színpadi malacságoktól, előnyére különbözik. E borsos vígjáték művészi felépítésében határozottan puritán valami. Nincs szünet a századforduló bohózatainak külsőséges eszközeire, halmozott epizód-alakjaira, banális cafrangjaira, felpitykésztett cico-máira, — itt az író szándéka nyilván az, hogy semmivel se mondjon többet, mint amennyi mondani-
valójához okvetlenül kell. Ez sikerül is neki, kivéve az első felvonást, melyben több alakot és jelenetet cipel színpadra a szerző, mint amennyire a maga művészi célzatához szüksége volna. A másik dolog, amiben a hasonló tárgyú francia léhaságoktól különbözik, az, hogy az írónak nem pusztán nevetető célja van: itt-ott az átlagmorálnak kellemetlenül szabadszájú, de tagadhatatlanul találó vágásokat oszt.

A rendezés e komédiának, komédia voltát nagyon is túlozta. A darab határozottan nyert volna, hogyha a színészek játéka valamivel finomabb. Különösen az első felvonás, — mely különben is a mű leggyöngébb része — érzett túlját-szotnak. A házitanító szerepében Gellért Lajos, a már ismert jó színésznek mutatkozott, de játéka élvezhetőségben rengeteget nyerne, ha le tudna szokni azokról a Rákóczi-úti kirakatrendezőkre emlékeztető mozdulatokról. Titkos Pionának a feleség szerepében nem lett

volna szabad magát annyira rútnak maszkírozni. Kalapot emelünk a színésznőnek hiúságmentessége előtt — úgyis oly kevés színésznőkről mondhatnók ezt el, — de ennyire mennie túlzás volt. Lehet, hogy a rendezés akarta így, de akkor a rendezés tévedett. Ez az asszony ostoba és félszeg, öltözködésében hanyag, de semmiesetre sem rút. Ez ellene volna a darab intencióinak, melyeknek egyik éle odavág, hogy a férjnek inkább kell a csúnya szerető, mint a szép feleség. A rendezés túlzásainak dicséretreméltóan, egyedül Somlai nem ugrott be. Az ő hajóskapitánya markáns módon közönséges volt, aminőnek lennie is kellett, de egyáltalában nem csavarta torzba a komikumot.

Itt az ideje, hogy összefoglaló pillantás alá vessük a lefolyt színházi évadot. Vajjon láttunk-e új stílusterkvéseket, új értékeket felbukkanni akár a külföldi, akár a magyar drámairodalomban?

Ami a bemutatott idegen darabokat illeti, figyelmünket leginkább azok a művek kapták meg, és talán a jövő fejlődésre is azok mutatnak a leghatározottabban, amelyek az utolsó negyven-ötven esztendőnek drámai sablonjával szemben, bizonyos nemes egyszerűséget mutatnak. A felépítés apparátusának megcsökkentése, szélesre terített miliő-ábrázolás helyett szinte csak maga a mondanivalónak centruma, aprólékos indokolás helyett csupán a lényeg, a lelki történet. Ebbe a dráma-csoportba tartoztak a bemutatott idegen szerzők közül Currel (*Az új bálvány*), Géraldy (*Szeretni...*), Pirandello (*A becsületesség öröme*) és Vildrac („*Kitartás*“) darabjai. Jellemző, hogy az élénk színpadi hatások nagymestere, Bernstein, *A tükörfolyosóval* maga is ebbe az irányba fordult.

Hazai szerzőink sajnos ez évadban nem vonultak fel különösebb

értékszaporító gazdagságában. A történeti dráma területéről csak Surányi Miklós *Halhatatlan emberét* és MórícZ Zsigmond *Vadkanját* említhetjük. Amaz figyelemre méltó mű volt, de technikai fogyatkozásai miatt nem tarthatta magát sokáig színpadon, emez pedig nem adott igaz történeti levegőt s a belső drámaiságot összetévesztette a külső hangossággal.

Pedig a magyar történeti drámának nagy és nemes tradíciói vannak. Lehetetlen, hogy Katona József, Teleky László, Vörösmarty Mihály, Rákosi Jenő és Herceg Ferenc hagyományai ne találjanak folytatókra, ha színházaink, első sorban a Nemzeti Színház ez irányban ösztönző hatással volna. A forradalmak leviharzása után láttunk is egy-két jelentősebb megmozdulást, mely a közelmúlt tanulságaira, históriai analógiákat keresve, akarta megteremteni az új történeti drámát. Hevesi Sándor 1514-ének, Voinovich *Mohácsának* és *Rákóczijának*, Harsányi Kálmán *Ellákjának*, nem lett volna szabad folytatók nélkül maradnia. Az utolsó tízesztendőnek nagy históriai élményei hogyan nem ihletik íróinkat a történeti dráma felé? Ha valaha, most ismét igazak, *Wallenstein* prologusának szavai:

Jetzt darf die Kunst auf ihrer Schattensbühne
Auch höhern Flug versuchen, ja sie muss,
Soll nicht des Lebens Bühne sie beschämen.

De a mélyebb, magvasabb társadalmi dráma területén is nagy sivárságot látunk. Az egyetlen darab, amely merészebben markolt bele bizonyos modern lelki problémákba, Zilahy Lajos *Csillagokja* volt. Érdekes, hogy e dráma nem a maga legméltóbb helyén, a Nemzeti Színházban került színre, hanem a Vígszínházban, de még érdekesebb, hogy bár tisztességes sikere volt, a színház nem sokáig tartotta műsorán.

A magyar népszínműből Gárdonyi Gézától önálló életre szabadított parasztdráma területén, egy ígéretes tehetség lépett fel: Bibó Lajos a *Juss*-sal. E darab több hibája ellenére is, kétségtelenül erős, drámai talentumot mutat.

Ezek azonban sajnos, elszigetelt jelenségek voltak. Az utolsó három-

esztendőben annyira divatba jött vidékies-magyaros vígjátékok azonban tovább virágoztak. E darabokat — melyekben mintha Kisfaludy Károly vígjátékírói iskolája kelne új életre — magyaros levegő, üde hang, tartózkodó realizmus és napsugaras humor jellemzik. Ki tagadná, hogy mindezekre a magyar színpadnak szüksége van, s hogy e művek hatásának lelki feltételei és alapjai a magyar közönségben — hála Istennek! — mélyen gyökereznek? Mindamellett ilyen dús tenyészetükkel szemben némi aggodalmaink is vannak. Vajjon nem fogják-e el majd a levegőt egyéb, magasabb drámai törekvések elől? Vajjon közönségünknek irodalmi nevelése nem tenne-e szükségessé tartalmasabb alkotásokat is? a Nemzeti Színház igazgatója a télen a Pátria-klubban tartott előadásában nagy csodálkozásunkra éppen ezeket a darabokat jelölte meg, mint a magyar dráma fejlődésének irányára mutató mérföldköveket. Kellemesen lepett meg, hogy ilyen magyarosan gondolkodik, de mintha kissé túllőtt volna a célon. Hát nincsenek a magyar léleknek gazdagabb pompájú, több színben tarkálló virágai is, mint ezek a — különben üde — falusi növények? Vajjon ez a muskátliköltészet és befőtt-poézis kielégíthet-e tartósan egy differenciáltabb lelki életű — és amellett azért magyar! — közönséget?

Nem, nem! E kedves alkotásoknak igen is helyet kell adni az ország első színpadán, de irányukba kormányozni a fejlődést, megboeshathatatlanná tévedés és a magyar léleknek nagy lekicsinylése volna.

Ami a klasszikus darabok műsorán tartását és felújítását illeti, csak örülünk annak, hogy a Nemzeti Színház, a magyar dráma elfelejtett érdemes alkotásait színrehozta. Vörösmartyinak távally felújított *Cillei és Hunyadiakja* után Madách *Mózesének* előadása érdekes és érdemes vállalkozás volt. Várjuk a folytatást, és szemléljük, hogy a jövő év meg hozza többi értékes, régi drámánk felújítását is.

A külföldi klasszikusok tekintetében, még mindig bizonyos egyoldalú Shakespeare-kultuszt látunk.

Nagyon örvendetes, ha a Nemzeti Színház a nagy angol drámaírótól mentül több darabot akar műsoron tartani, de mellette nem volna szabad olyan ritkán játszani a görögöket, és annyira igazolhatatlanul elhanyagolni Corneillet, Racinet és Goethe-t. Vagy talán azért fázik a Nemzeti Színház ezeknek színrehozatalától, mert színészeinek egy-oldalú játékszíla e darabok előadásakor menthetetlenül kiderülne? Ami már a Shakespeare-darabok előadásakor is néha kínosan viszsza, az valósággal elviselhetetlen lenne e még emelkedettebb játékszílust kívánó alkotásokban.

Mi azonban — nemcsak a műsor köteles kiegészítése miatt, — hanem éppen színészeink változatosabbá illusztrálása érdekében is szükségesnek tartanók e feszebb formájú, e valóságtávolabb ábrázolású, e kimértebb páthoszu daraboknak színrehozatalát. Egy-két nem-sikerült kísérlet után gondolkozóbb színészeink bizonyosan rájőnének arra, ami előtt így behűnyják szemüket, hogy más játékszílus is van, mint amit ők kényelmes megállapodottságukban egyedül lehetségesnek tartanak.

A Nemzeti Színház működésével kapcsolatban még csak egy szót, a Kamara színházról. E fajta vállalkozásra okvetlenül szükség van, csak az a kívánságunk volna, hogy az itt játszott darabok valóban kamara-darabok legyenek. Olyanok, amelyek a maguk szubtilis finomságaival csak intim nézőtér számára vannak alkotva, s amelyek nagyobb közönség előtt hatásukat veszítik. Az idén játszott darabok legnagyobb része azonban éppen olyan hatással színre kerülhetett volna, — aminthogy színre is került — a Nemzeti Színházban is. Így aztán a Kamara a Nemzetinek csak afféle leterhelő mellék-intézete volt, semmint önálló művészi életet élő vállalkozás. Éppen ezért színészeink sem tudtak teljesen hozzászokni az ide szükséges színjátszó módorhoz. Sok szépet produkáltak, de legtöbbször azt hitte, hogy mihelyt halkabban beszél, már tökéletes kamaraszínész. Reméljük, hogy a kamara-előadásoknak kilátásba helye-

zett új és megfelelőbb otthonában stílusosabb játékot és kamaraszerűbb darabokat fogunk látni.

Az Iparművészeti Társulat jubiláris kiállításának egyik része a *színpadművészeti* gyűjtemény. Ötletet alkalmasint a múlt őszi bécsi színháztörténeti kiállítás adott hozzá, melynek széles kereteivel azonban távolról sem mérkőzhetik. Az anyag meglepően csekélyszámú kiállítási darabokból van összeállítva, s a magyar díszletezésnek alig pár évtizedét mutatja be. Az is nagy hiba volt, hogy nem mindegyik tervező művésznk kapott meghívót.

A kiállítás azonban még e szegényessége mellett is mutat egy-két jellemzőbb törekvést és egy-két ismertetésre érdemes tervet. A naturalista színpadnak már elvirágozott korszakát Kémény Jenő dekorációs tervei képviselik. Legjelentősebb közülük Herczeg Ferenc *Balaton* regéjéhez készített modellje, mely — bár még naturalista alkotás — mégis a magyar színpadművészetben jelentős lépés. E tervezetben már szakít Kémény a kulisszáktól és szuffitáktól tagolt harmonikaszerű szintérrel. A színpad díszletelemei úgy vannak elhelyezve, a horizont-függöny úgy kerekbe hajlítva, hogy a néző jobbra is, balra is, és a magasságba is messzenyúló perspektívát kap. A díszletezés e fajtájának hozzánk való bevezetése Kémény érdeme.

Egy lépéssel tovább megy a fejlődésben ifj. Oláh Gusztáv. Apróbb színpadok helyett nagyobb összefoglalásokra törekszik, s a naturalista kicsinyeskedés helyett egységesebb és impozánsabb benyomásra. E kiállításon bemutatott legszebb művei a Nemzeti Színház Shakespeare-előadásaihoz készített vázlati. *Az ember tragédiájának* dekorációs tervei kissé egyenletlen értékűek.

Nagyon ötletes Málnai Bélának, a vígszínházban tavaly előadott *Nagy Katalin*hoz készített terve. A négy rövid képből álló darabnak díszletváza (két oldalajtó és hátul három körív) állandóan a színpadon marad, csak a közéjük tölt bútordarabok, s a háttérfüggöny változik, s

az eredmény minden esetben teljesen újszerű képhatás.

A többi kiállított darab közül legszembek Baja Benedeknek tervei egy magyar romantikus színház számára. Fantasztikus színeikkel és gyönyörű fényhatásaikkal megkapóak a *János vitéz*hez készített vázlatai. — Bortnyik Sándornak érdekes, de túlzott furcaságú tervei is itt vannak, melyeket a *Zöld számár* színház számára készített.

E kiállítás legmodernebb színpadtervezője és reformátora a Párisban élő magyar festő, Medgyes László. Egy új színpadtípust mutat itt be fotografiákban, mely szkematikus építészeti elemekből (oszlop, lépcső stb.) tevődnek össze, s az elemek különböző kombinációja által az elrendezés, a színpadi kép végtelen sokféleségének adna lehetőséget.

A színpadi dekorációs törekvések anyagát ezzel ki is meritettük. Ha még Faragó Géának és Bánffy Miklós grófnak kosztümterveit megemlíjtük, akkor a kiállítástól úgyszólván minden szóra érdemest felsoroltunk.

A magyar színpadfejlődés történeti bemutatásának és a jövő formáit is befolyásoló kiállításnak még csak ezután a félénk és kezdetleges gyűjtemény után kellene létrejönnie.

Galamb Sándor.

Magyarok Párizsban. Talán valóban úgy van: a keleti puszták gyermekeinek kalandos ösztöne van a magyar vérében; valami érzékies erejű, nyugtalanító vágyakozás, mely mágneses erővel taszítja Nyugatra új, ismeretlen élményeket ígérő kultúrája, csodálatos gazdagságokat rejtgető városai felé. Egyéb, gazdasági erőknél kívül talán ez is vezethette mai történelmi helyére, honnan nem egyszer messze portyázásokra küldte kémlelő csapatait, majd később, békésebb életviszonyok között, betűvető embereit. Keleti, északi és déli szomszédainál hamarabb indulnak el deákjai Nyugatra országútján a „szent tudomány” békés zsákmányolására, s a nagy egyetemek azokénál előbb, már az első magyar századokban megtanulják a hungarus nevet. Ez a misztikus sejtelmekkel és intellektuális nyugtalansággal teli vágyakozás-erjesztő kovásza marad művelődésé-

nek, s minden időben számos fiát viszi külföldre tapasztalatot gyűjteni és világot látni.

Franciaország jókor belekerül külföldi érdeklődésünkbe. A betelepített francia szerzetesek s az uralkodók házassági viszonyai is nagy mértékben elősegítették ezt, s volt idő, midőn diákjaink az olasz, német és holland egyeteméről is mind a francia kultúra s a párizsi univerzitás felé tódultak. Később az erdélyi fejedelemség politikai kapcsolatai révén még közelebb került hozzánk, a XVIII. századvégi irodalmi és nemzeti megújulásunk óta pedig az az ország lett művelődésünk számára, hová más országnál szívesebben és gyakrabban járt legkülönbjeink vágya. A francia forradalomtól kezdve a hármás forradalmi jelszó szuggesztívója s a szabadság honának illúziója is erősebben hatott, s a múlt század első felének nemzedéke már a többi nemzetnél elhatározóbban érezte ennek vonzását.

Úgy hisszük, nem volt haszontalan emlékezetünkbe idézni e tényeket, s gyökereire visszautalni annak a francia-rajongásnak, melyet a századvég intellektueljeitől drága és halálos örökségbe kapott az Ady—Babits—Szabó Dezső generáció, s tőle, mindent felülmuló élménnyé magasztalva, Párizs-ímáddá szűkítve, a mai nemzedék.

Mert a könyv, színház és könnyű zene nemcsak a fővárosi, de a vidéki, vérben tisztább, ellenállóbbnak tartott magyarság lelkébe is belegyökerezettette a misztikus legendát, mely mámoros élmények romantikus színeivel festette elé a Szajna-parti város csodálatosan megnőtt alakját. Különösen a béke utolsó éveiben volt köros a jelenség, de most is megvan; ifjak és öregebbek, nemesebb gondolkodású polgár-, iparos- és munkásaladok gyermekei is azzal a beteges rajongással szövik álmaikat Párizsról, mely az érzékeiken keresztül minden szépet belelát a tündérváros képebe, előre elítélve és elátkozva az itthoni elmaradottságot. Aki a Gare de l'Est-re érkezés előtti órákban végig beszélget a gyorsvonat magyar utasaival, megdöbbenve tapasztalja, hogy a fővárosi nemzetközi, jöltájékozott és biztos címre

utasított elemet kivéve — a francia viszonyokról, az ország székvárosáról, hol hosszabb vagy rövidebb időre letelepedni szándékoznak, semmi reális tapasztalattal nem rendelkeznek. Furesa a szó, de mégis kifejező: a magyar balekja, az álmainak. Mikor órákon át való készülődés után, az ismeretlennel való találkozás kíváncsiságával és könnyű borzongásával a vonat ablakából megpillantja Párizst, még mindig nem lát és nem sejt benne egyebet, mint az „óriás Dalolót“, a mámor, a könnyű munka, könnyű élet, a korlátlan munkalehetőség és szabadság hazáját, az „embersűrűs gígaszi vadont“, mely szívére öleli s virággal várja.

Ha gazdag és szórakozni akar, könnyű a dolga: pénzen meg lehet vásárolni és meg lehet tartani ezt az illúziót. De Csonkaország vándorai közt kevés az „úri álmodó.“ Legtöbbje munkát keres és megélhetést. Az otthoni súlyosabb gazdasági viszonyokból menekülő emberek, a lefokozott vagy megszüntetett üzemek elbocsátott alkalmazottai az utolsó évek alatt ezrével érkeztek ide s ma már ezek teszik a túlnyomó részt Párizsban, kisebb számmal Franciaország néhány vidéki ipar- és bányatelepén elhelyezkedett magyarok többségét. Magyar hivatalos statisztika nem tartja számon őket, de a közlemletésből és hozzáértő becslésekből megállapítható, hogy a Franciaországban, s kilenczetredézig Párizsban letelepedett százezer nyi magyarságnak mintegy háromnegyede testi munkás, aki gyárakban, ipari és kereskedelmi üzemekben keresi kenyerét. Mintegy további tíz százaléka, melyet az intellektuális munkások, művészek, artisták csoportja tesz ki, szintén itteni munkájával biztosítja megélhetését s hosszabb kinttartózkodása állandóbb letelepedésnek tekinthető.

E hatalmas tömegű magyarság komolyabb és komorabb problémákkal teljes világba zökken a romantikus illúziók álom-hintájából. Sokszor keserves csalódások árán kell „felfedeznie“ a reális életet. Legtöbbször hiányos vagy teljesen hiányzó nyelvtudása, általános tájékozatlansága, a pénzéhez szabott lakás megszerzése, mindez sokszor komoly erőfeszítések elé állítja, s

hamar csüggedéssé betegíti a „majd csak lesz valahogy“ könnyelmű önáltatásból táplálkozó bizakodást. De a keservebb probléma a munkaszerzés. Igaz, hogy a háborúban elvesztett 1,600.000 férfi helyére befogadják elég könnyen a beözönlő idegen pótanyagot, de a volt ellenséges államok embereit nem mindenütt látják szívesen. Magyar szerv, mely tanácsal elláthatná őket, munkaközvetítéssel álláshoz segíthetné, s érdekeik védelméről gondoskodnék, ma sincs Franciaországban. Sőt kölcsönös munkásvédelmi szerződéseink is hiányzanak, s így a magyar munkás, ki a nem várt nélkülözésnek és éhségnek kiszolgáltatva sürgős munkát keres, teljesen ki van szolgáltatva a munkaadó egyéni hajlandóságának. Ugyanez a helyzete bal esetet vagy más szerencsétlenség esetén. A kilencórás általános munkaidőt és szigorú munkateljesítményt is nehéz némelyeknek megszokni. A megélhetésnek itt is köves az útja s idegenben az otthoniaktól elhagyva nehéz támogatást találni.

A fizikai élet kérdésén kívül van itt még egy másik, nagyon jelentős, az otthoni magyarság s a nemzeti érdek szempontjából is rendkívül fontos probléma: a csonkaországból és a leszakított területekről kivándorolt magyarság szellemi és erkölcsi életének kérdése.

Aki kemény munkájából él, annak se kedve, se pénze, se ideje a mámor mindent kitöltő narkotikumára. Érzi a szellemi élet normalis szükségleteit: társaságot keres, hasonló gondolkodású, érzés- és élményvilágú embereket, kikhez szorosabban fűzi a közös lelki örökség, s a nyelvi megértés. Határozott életfelfogása, változhatatlan politikai alapmeggyőződése nagyon kevés embernek van, a forradalmak bomlasztó ideológiája soknak ösztöneiben gyökerező nemzeti érzését is meggyengítette. Az új környezet szédítő arányai, eddig nem látott csodái könnyen az otthoni állapotok lenezésére hangolják, s az új dolgokkal való megismerkedés túláradó büszkeségében szívesen túlozza „elmaradottságunkat“, magának tetszelgő, jóleső göggel állapítva meg „saját felülemelkedését.“

A szinte korlátlan sajtószabadság jól leplezett üzleti célokat szolgáló

organumai is könnyen megtévesztik az idegen tapasztalatlanabb szemét, s mert talán sohase ismertették meg vele otthon sajátos világunk külön törvényeit (melyek immanensek, mint minden égi test külön nehézségi ereje), rögtön könnyű összehasonlításra kész, s nem habozik még súlyosabb szóval kimondani az előző nemzedékek által is beleágyazott érzelmi ítéletet a „nap-talan Kelet elátkozott helyéről.“

Ilyen, e generációban szinte természetes következmények gyanánt fölbukkanó hajlandóságok között nagy szükség volna rá, hogy kétségei, megdöbbenései, nem rossz szándékú első tagadásai és nem nagy bűnű kezdő tántorodásai között fölkarolja valaki, akinek szemében drága az otthoni rög, a „magyar ugar.“ Ilyen szervezet nincsen, ember is alig. A párizsi hetvenezer magyarnak se papja, se vezetője, se újságja, mely erről beszélne. Majd száz gyereket, nem sokára többet, senki se tanítja meg erre. Pedig mindeniknek lelkében, jött légyen akárhonnán, van még egy kis zug a régi, elfeledett, talán megtagadott istenekkel; valami fájó nosztalgia hazafelé húzza, nemcsak földrajzilag, de szellemileg is: a régi közösséghez. De ez az érzés gondozatlanul és ápolatlanul sorvad el, s az indulat, melyet talajából az ellenséges érzületű propaganda kitenyész, még emléket is elnyomni igyekszik.

A magyar kommunista menekültek pártszervezete s a kiadásában megjelenő *Párizsi Magyar Munkás* előtt épp úgy, mint az októberi emigráció szervezetei s pártlapja, a külföldi közvélemény „tájékoztató-sára“ alapított magyar-francia nyelvű *Közársaság* szemében, alapjában véve egyformán idegen a nemzeti gondolat. Csak árnyalati különbségek vannak. Az kérkedő gyűlölettel megtagadja s otthon elképzelhetetlen durvasággal szidalmazza. Ez, ugyanakkor, midőn a francia közvéleményben némi elevenséggel élő Rákóczi—Kossuth-hagyomány emlékeibe igyekszik bekapcsolni politikai törekvéseit, egyúttal elismeri mai határaink változhatatlanságát s az utódállamokkal való politikai egyetértését. Irányításukban, az utóbbi „lapvezérét“ kivéve,

keveretlen magyar vérű embert alig találni, s a jól ismert hazai nemzetközi elem részéről érthető, ha gyűlölködve nézi az otthon, s a megszállott területek mérsékeltbb magyarjai között újjászületésünkért dolgozó nemzeti törekvéseket, mindazt a küzdelmet, melyet jobbaink a nemzeti és speciálisan magyar energiák felszabadításáért s a békés fejlődés biztosításáért vívnak.

A párizsi magyarak gazdasági és szellemi életének e nyugtalanító problémái mellett vannak súlyos erkölcsi kérdései is. Itt azt mondják rólunk: a magyar könnyen asszimilálódik. A főváros idegenekkel zsúfolt boulevardjai nem mutatják a francia faj egészséges és nemes sajátságait. Ezer súlyos gondunk között is fájó lehet látni a veszélyt, mely a magyar *vér* egészségét is fenyegeti ottan, mert senki sem félti, nem óvja a bajtól!

A magyarság külföldet járó fiaiban mindig mélyen gyökerezett a nemzeti érzés. Ezek közül kerültek ki legbuzgóbb fiai, művelődésének és szellemének ébresztői. Franciaország jobbjai a nemzeti individualizmus újra hódító gondolatában keresnek erősödést. De a párizsi magyar szellemi életet, úgy tetszik, a párt-és osztálypolitika foglalja le, és a szemita annyisz dagasztja. Lesz-e igaz fiaiban a nemzeti hűség, hogy nevetve a „fegyveres légiók“ gonosz ostobaságán, sorsukat követve szent alázatossággal gondoljanak nemzetükre, s örökébe helyezve a régi tradíciót, azzal a forró vágyakozással térjenek majd vissza, mellyel eleik igyekeztek századokon át „édes hazájuk megsegéllésére...?“ *M. L.*

Egy svéd irodalomtörténetíró Jókai Mórról. Dr. R. G:son Berg író egyetemi magántanár előadása a stockholmi Svéd-Magyar Társaság Jókai-emlékünnepén (márc. 31-én).

Ruben G:son Berg (sz. 1876-ban) egyike Svédország legkiválóbb irodalomtörténetíróinak Szerkesztője és alapítója a Språk och Stil svéd nyelvészeti és stilsztikai tudományos folyóiratnak, melyben számos igen értékes irodalomtörténeti dolgozata jelent meg. Berg tizennégy éven át volt a stockholmi Főiskolán az újsvéd irodalomtörténet magántanára és előadásai mindig a leglátogatottabbak voltak. Mindenestire sajnálatos, hogy a csonka stockholmi Főiskola nem állítható fel számára egy rendes tanszék a svéd stilsztikából. Jelenleg a svéd nagy lexikon-

nak (Nordisk Familjebok) szerkesztője. Irodalomtörténeti tanulmányai közben mindig szívesen foglalkozott a magyar irodalommal, így különösen Petőfivel. Alábbi rövid ünnepi beszéde ugyan kizárólag svéd hallgatóság számára készült, mégis annyi értékes új szempont fordul elő benne, hogy méltó a magyar közönség figyelmére is.

L. B. (Stockholm.)

Midőn a magyarság február 19-én Jókai Mór születésének 100 éves évfordulóját ünnepelte, akkor honfitársai nemcsak a nagy költőnek hódoltak, hanem talán még inkább a nagy hazafinak és a nemzeti nevelőnek mondott köszönetet a saját népe. Jókai Mór jelentőségét Magyarországon a legkönnyebben megértjük, ha Björnstjerne Björnsonnel hasonlítom össze Norvégiában, csakhogy Jókai még szükségesebb volt a magyarság számára. Az 1848–49-i szabadságharc füstölgő romjai között reménységet és hitet öntött a nemzetébe. A kétségbeesetteknek vigasztalást nyújtott. Az a szabadság-álom, melyet vérbefojtottak, új, képzeletbeli képet öltött az ő kiapadhatatlan reménysége által. Az emlékeket, melyek keserűek és fájdalmasak voltak, új ragyogó fénybe emelte föl. A néma és komor elmélyedésből az ő lángoló lelkesedése ismét felbresztette a magyar haza és a magyar faj iránt való ragaszkodó szeretetet. Tiltva volt minden politikai agitáció, a földhöz sujtva minden nemzeti gondolat; Jókai Mór hihetetlenül gazdag írói termelésében, költeményeiben, elbeszéléseiben, regényeiben, karcolataiban azonban új magyar vért öntött a már senyvedő haldoklóba; az ő műveiben elpusztíthatatlanul, erősen, ifjan szabadon és halhatatlanul élt továbbra is a *haza*. Vihar söpört végig a pusztán: „de még jönni fog, mert jönni kell, egy jobb kor, még nincs minden elveszve“, és íme a reménység öntudatra ébredt. A sötét napokban ő volt nemzetének fátylahordozója; mikor megjött a hajnal, derülni kezdett, akkor is ugyanazzal a tüzrel és fáradhatlan hévvel folytatta nagy hivatását: fölvilágosított, vezetett, mulattatott és tanított. Senkit nem olvastak, csodáltak és szerettek úgy, mint őt. A keze éppoly fáradhatlan volt, mint ahogy a képzelete kimeríthetlen. Alig volt 21 éves, mikor kiadta első regényét és 1873-ra már 652.100 kötetet adtak

el műveiből Magyarországon. Ötvenéves írói jubileuma alkalmából nemzeti díszkiadás készült műveiből 100 vaskos kötetben. Ő maga egyedül egy egész irodalmat alkotott és ez az irodalom mindenek fölött népies volt, mindenki megértette és mindenki örömét találta benne. Mily irigylésreméltó férfi, mily szerencsés alkotó! Ugyan hány költő mondhatja el magáról Jókai alkotásaira gondolva, Snoilsky szavait:

Oh az, ki versének, hogy ezren megértésék,
Egyszerű formát tud adni...
Oh az, ki boldog órában kelyhet formál,
Melyből ezer ajak nyer enyhülést...

Jókai költői alkotásai elsősorban *nemzetiek*, és pedig határozottan nemzetiek, sőt bizonyos mértékben nemzetien korlátozottak. Az ő törekvése sohasem volt *világhírnév*; ő nem tartozott a *nemzetközi* írói típushoz, akinek a művei elvont eszméket tartalmaznak bizonyos általános érvényű jellemzéssel. Mégis elérte a legszélesebb népszerűséget és ma ő az a magyar író, akinek a legnagyobb olvasóközönsége van Magyarországon határain kívül is.

Svédországban is szorgalmasan fordígtatták a 70-es évektől kezdve egészen a század végéig; folyóiratokban és újságokban sűrűn találkoztunk vele és mintegy 23 kötet viseli az ő nevét. Különösen két tulajdonságának köszönheti nagy sikerét a világirodalomban. Ugyanez a két tulajdonság tette nemzeti költővé is és pedig: naiv, kellemesen gördülő elbeszélő képessége és személyeinek, helyzeteinek s eseményeinek gazdag változatossága. Az ő költői világa időeknek és országoknak sokféleségét öleli fel, de természetesen Magyarországon a középpont és éppúgy, mint Walter Scott, komoly mérsékletet tanusít, ha a közelmúltból meríti tárgyát. A magyar történelemnek, kezdve a legromályosabb őskortól, minden szakából merített tárgyat elbeszéléseihez és az érdeklődést egyformán fel tudja kelteni hazája sorsával és költött személyeivel. Minő jelenetek nem kaptak drámai erőit az ő nagy-szerű képzeletében, melyek Magyarországon, Orosz- és Törökországban játszódtak le, meglepő megrázó jelenetek, telve erőteljes megkapó színézzel. Mindig a nagy olvasóközönségre gondol, mely szívesen

hallgatja a meséket és kalandokat, mely nem veszi rossz néven, ha hiba van a következetesség körül, vagy talán a logika törvényein sérelem esik, csak érdekes legyen s a figyelem egy percre se lankadjon el. Jókai fantáziája a keleti írókéra emlékeztet, de sok van benne, amit a nyugati romantikusoknál is megtalálunk, akiktől különben szorgalmasan tanult. Bizonyos tekintetben az idősebb Dumasnak és Zacharias Topeliusnak a keveréke, megvan benne Dumas képzelőerejének feltaláló gazdagsága és Topeliusnak a melegsége. Éppúgy megaranyoz és idealizál mindent, mint a másik kettő, de kritikus a mult politikai ideáljaival szemben. Gyermekkora a szent szövegség és Metternich korába esett, fiatalságát a szabadságharc és annak elnyomása töltötte be; és ezektől az évtizedektől kezdve tudott *csak előre* tekinteni és nem hátrafelé, *előre* a jobb és felvilágosultabb kor felé, melyet föltétlenül remélt; nem sóhajtozott visszafelé. A régi jó idők magyar nábobja, akit oly kitűnően jellemez, gyönyörökre vágyó, pazarló, felelőtlen, mint többi kortársa, csak egy polgárleánnyal kötött házassága után emelkedik fel káros és önös életmódjából és áll élére a haladásnak és a közös munkának. Ugyanezt a kritikus radikális irányzatot találjuk meg társadalmi és erkölcsi regényében, a *Rab Rábyban*, mely az 1780-as évek megveszregethető hivatalnok-karát és elromlott arisztokráciáját, elnyomott polgárait és parasztjait, elhanyagolt földművelését, iparát mutatja be.

Saját korát és a forradalmat rajzolja „Csataképek“, „Sötét napok“, „A véres könyv“ és más regényeiben; „Az új földesúr“-ban a szabadságharc utáni évtizedet. Így lehet követni műveiben az egész Magyarország fejlődését a XIX. században, a magyarság minden törekvését, reményét, változásait. A kor és a népszelleme tükröződik vissza ezekben a könyvekben; ő maga mind a ket-

tőnek egyik legjellegzetesebb kiváló képviselője volt.

Így történhetett meg, hogy a történeti romantikája csak egy bizonyos fokig kifejezője az ő egyéniségének. Műveinek több mint a fele realiztikus genre-képek, melyek távol állnak Dumas kalandoszerű meséitől és amelyek inkább egy másik költőnek, *Fritz Reuternek* polgári humoreszkjeivel hasonlíthatók össze. Jókai Mór azonban magasabban áll, de azért éppúgy kedveli a polgári ferdeségeket és éppen olyan jóízűen tréfálkozik. Szinte nehéz önmagát visszatartania, hogy nagyobb műveibe is bele ne szője ezeket a népeletből és a társadalmi életből vett apró vidám eleven képeket, melyek anyira gazdagok groteszk és meglepő fordulatokban és mindennek fölött telítve bizonyos jóakaratú iróniával.

Könnyű elképzelni Jókai Mór teremő erejét és egész lényét. Jókai mindig szeretetreméltó és bőkezű volt, igazi harmónikus természet. Mint parlamenti szónok, mint újságíró és mint szerző fáradhatatlan és eleven, szinte elképzelhetetlen kitaró munkabírással; társaságba nem szívesen ment és legörömeőbb otthonában tartózkodott; zenélt, rajzolt, szobrot mintázott, mikor pihenni akart a több órás munka után íróasztala mellett.

„A szabad természet volt az én sokat írásomnak legfőbb, legmélyebb titka“ — meséli egy helyütt maga Jókai. Leghívebb munkatársai, segítői, gyámolítói azok a szép zöld fák voltak, melyeket maga ültetett és nevelt fel, ezek az „égnek emelkedő földi társai“ suttogták néki a meséket, ezek hullatták rá virágaikat...

Jókai Mór életművész volt; a hétköznapi munkáját mindig be tudta aranyozni a romantika fényével; a képzelet világába ragadott fel mindenkit azzal a szeretetteljes őszinteséggel, amellyel élete utolsó percéig csüggött *népén* és imádott *házáján!* *Ruben G:son Berg.*

A MAGYAR HUN-HAGYOMÁNY S A HUN-MAGYAR AZONOSSÁG KÉRDESE. A magyarságot az a mozgási szabadság, melyet a kiegyezéssel nyert, a maga erejére és helyzetére nézve meglehetősen hamis illúziókba ringatta. Egy világnép fölüenyos optimizmusával engedte át magát az élet minden vonatkozásában a liberalizmusnak. A magyar politikai liberalizmussal rokon szellem hatja át a hetvenes évektől kezdve a magyar tudományt is. A világszerte uralkodó tudományos pozitivizmus, a tény-imádat, nálunk valami sajátoságos önellenes, érzelmi irányzattal párosult. A nemzet évtizedeken át nemcsak a politika, hanem a tudomány terén is mindent elkövetett tőkési eltékozlására, és a tudományt is sikerrel használta fel arra, hogy minél hamarabb kifossa magát az azokból az értékekből, amelyek másokkal szemben előnyt nyujthattak neki. Az önkicsinylésnek így kifejlődött hajlama eleve illúzióknak, csalóka délibábnak fogott fel mindent, ami nemzeti szempontból kedvező vagy hizelgő, s a tudománynak kötelességül írta eléje, hogy leszámoljon az ilyenekkel.

Ennek a több évtizedes tudományos irányzatnak az „igazságai“ veszedelmesen beleették magukat köztudatunkba. Tanulságul szolgálhat rá a következő eset. Kitűnő nyelvtudósnak, Németh Gyula a minap előadást tartott Debrecenben. Azt mutatta ki, hogy a város neve eredetileg török személynév, s ebből következett, megalapítói szintén Árpád-kori törökjeink közé tartozhattak. S a közönség jelentékeny része kételkedve fogadta a fejtegetést, mert hát... a tudósok eddig Debrecen nevét szlávoknak tartották, és az, hogy a magyarságnak a törökséghez legalább is annyi köze van, mint a szlávokhoz... illúzió.

Szerencsére a nemzetnevelésre elsősorban hivatott tudományszakok közül a történetírás és nyelvészet már kigyógyult az illúzió-üldözésből, s a kormányozható tárgyilagosság pózá-

ból felszabadulva, mindkettő egyre hatalmasabb lépéseket tesz ősi multunk problémáinak megfejtése felé.

Az új irányzatnak, amely hisz a tudományban és hisz a magyarságban, egyik zászlóvivője a történet-tudomány terén Hóman Bálint. Az érzelmi hivatottság mellett tehetségei a bonyolult és hézagos tárgykörök mesterévé predestinálják. Kivételes terjedelmű ismeretkészletnek feltétlen ura. De az anyagi tudással szerencsésen párosítja azt a bátorságot, amely a fantázia fénycsóvjával deríti fel a kutató elme számára az igazság felé vivő ösvényeket. Mély intuícióval ragadja meg az adatok értelmét; biztos logikával kapcsolja össze azokat, vagy hidalja át a köztük levő hézagokat. Nem sülyed bele az aprólékos részletekbe, hanem könnyedén lendül fel az összefoglaló gondolatok magaslataira. Egyéniségében nyoma sincsen a tekintélyeskedésnek. Értekei teljes tudatában óvakodik az igazságot a maga számára monopólium gyanánt kisajátítani, mert arra törekszik, hogy az igazság és nem az ő igaza győzedelmeskedjék. S ezt könnyen teheti, mivel a kettő csak kivételesen nem esik össze. Elsőrendű konstruáló erő; önmagukban szilárd, kifelé ellenálló szerkezetek alkotója. Pompás dialektikája a figyelmet folytonosan leköve tartja, anélkül, hogy legesekélyebb mértékben is fárasztana, s ezt főképen azal éri el, hogy gondolatmenetének fordulónál nem mulasztja el az eredményeket tömören és szabatosan összegezni.

Ilyen jelességek termékeként lesz mindkét műve, amelyet most hozott nyilvánosságra, rendkívül fontos mérőföldkő azon az úton, amelyet járva nem kellemetlen vagy káros káprázatok után bukdaesolunk, hanem kedves valóságokat tudhatunk meg öseinkről.

„A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszarmazói“ és „A magyar hún-hagyomány és hún-monda“ című könyvei

majdnem egyszerre jelentek meg a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt. A két könyv szervesen összefügg egymással. A bűvárlati anyag, a problémák és megoldási szempontok jórészt azonosak vagy keresztveződnek bennük. Ez alkalommal a hún-vonatkozású művel foglalkozunk, melynek az eredményei különösen igényt tarthatnak a közérdeklődésre. A Gesta-tanulmány ismeretetésére majd későbbi alkalommal térünk rá.

A hún-hagyomány és hún-monda tárgyalásához bevezetésül Hóman a kérdés történetét foglalja össze igen világosan; egyúttal beható, tárgyilagos kritikáját nyújtja a különféle irányzatoknak s ezeken belül az egyéni nézeteknek, amelyek idestova két század óta kavarnak ezen a területen. A haladásra alkalmas irányt — hangsúlyozza Hóman — Gombocz Zoltán jelölte ki. Gombocz a saját és mások — főképen nyelvészeti — kutatásainak következtetésében rámutat a magyar nép finn-ugor alapelemének bolgár-török elemekkel való keveredésére, és a hún-hagyomány magvát a két elemből ethnikai egységgé olvadt magyarság hún nemzetiségi tudatában találja meg. Zichy Istvánnak és Németh Gyulának újabb eredményei, melyek szerint a bolgár-magyar keveredésen kívül a hún-bolgár kapcsolattal is számolni kell, még szilárdabb alapot teremtettek Gombocz véleménye alá. Így a hún-probléma középpontjába újra a hún-magyar történeti kapcsolatnak nyilvánvaló ténye került, s ezzel a hún-kérdés negyvenöt évi kényszerű száműzetés után ismét elfoglalta helyét a magyar történettudomány alapvető problémái sorában.

Ebből kiindulva Hóman biztos irányvonalakkal határozza meg módszerét, amely az anyag természete, valamint az előmunkálatok jelen állása mellett valóban a legnagyobb lépéssel vihet előre bennünket a kérdés megoldása felé. A hún-magyar azonosság kérdésének történeti gyökerei vannak, s a hún rokonságra vonatkozó hagyományokat és mondákat történeti jellegű művek tartalmazzák. Tehát a hún-probléma revíziójánál az időrendi, s ezzel a

logikai elsőség a történettudományt illeti meg. Az ő módszertanával kell megrögzíteni előbb a pontok egész sorát a kérdések e nagy káoszában, hacsak a filológia és a folklóre ingoványra nem akarnak építeni.

Hóman Gesta-tanulmányában megállapítja, hogy összes középkori kútfőink törzse a Szent László-kori Gesta Ungarorum. Ennek a leszármazói egyfelől a Somogyvári Krónika családjának nevezhető kútfőcsoporton kívül Anonymus, másfelől a Kézai Simon Kún László-kori alkotására visszamenő XIV. századi és későbbi krónikáink valamennyien.

A Somogyvári Krónika családja és Anonymus kivételével az összes krónika-változatokat a hún történet vezeti be. Ez a „primus introitus“, vagyis a magyarok első bejövetele, a Hún-krónika. A kútfő-kritika megállapításai szerint a Gesta elé csatolt Hún-krónika különálló, egységes mű, a Gestát átdolgozó XIII. századi írónak, azaz Kézainak az alkotása. Hóman a Hún-krónikának és a Szent László-kori Gestára visszavezethető kútfő-változatoknak összehasonlításával kideríti, hogy a Hún-krónikának főforrása a folytatólagos magyar krónikával egyezően a Gesta. Írója a hún történet mozzanatainak nagy részében a Gestából ismert magyar történet részleteinek megismétlését vagy átirását adja, és ezt bővíti ki helyenkint idegen forrásokból kölcsönzött elemekkel. Tehát mint a hún-hagyomány és hún-mondák forrása igen kevésbé jöhet számba. A hagyomány felderítése szempontjából csupán azok a részletei esnek latba, amelyekben Anonymusszal és az ő-Gesta egyéb leszármazóival összevág. Ezek a közös részletek ugyanis a XI. század-vegi Gestában írásba foglalt hún-hagyományt őrizték meg.

Az ő-Gestától tovább származtatott hún vonatkozások a következők: 1. A hún és magyar azonos nép. 2. Árpád egyenesági ivadéka Attilának és rajta keresztül Magyaroknak; tehát Attila országa jogos örökségként szállt reá és utódaira. 3. A székely nép mint Attila népének a töredéke csatlakozik az Attila földjét visszafoglaló magyarokhoz. 4. Attila a rómaiaktól elfog-

lalt Pannóniában római romokon építette fel városát, melyet a magyarok Budavárnak, a németek Ecilburgnak hívnak. 5. Attila mellékneve „Isten ostora (flagellum dei). 6. Attila halála után Pannóniának, mint a rómaiak legelőjének lakói a vlahok, azaz a rómaiak pásztorai; az ország más részein bolgárok, szlávok és görögök élnek.

E vonatkozások leglényegesebbike, valójában gyökere a hún-magyar és a hún-székely azonosság gondolata. Hóman rendkívül széleskörű vizsgálódás alapján megállapítja, hogy a XI. század második feléig nyugaton és Bizáncban, egy-két kellően indokolt kivétellel, ismeretlen volt a hún-magyar azonosság gondolata. Ebben a korban a külföldi történetírók közül többen — még pedig éppen a legműveltebbek és legkedveltebbek — határozottan megkülönböztetik a magyarokat a valamennyiük szerint azonos húnoktól és avaroktól. A hún-magyar azonosság gondolata idegen népeknél csak akkor kezd terjedni, midőn már a magyar hún-hagyomány megléte is kimutatható: a XI. század közepe óta. A gondolat forrását tehát Magyarországon kell keresnünk. Azonban nem lehet az uralkodó család vagy a nép érdekében készült genealógiai koholmány, még kevésbé lehet az a hún-székely azonosság. A XI. századi Gesta írójának keresztény világfelfogása, történeteszemlélete ellentmond ilyen feltevésnek.

Keletről hozott történeti tudatban gyökerező ősi hagyomány ez: a magyarságba olvadt bolgár nemzetségek hagyománya, amelyek hiteles történeti adatok szerint Attila fia, Irnik (Ernák), uralma alatt együtt éltek a Pontus-Kaukázus tájain egyes keletre visszaköltözött hún törzsekkel. Igen fontos, hogy a hún-hagyomány elsősorban az Árpád-család, vagyis a Magyar-nemzettség genealógikus hagyományaként jelentkezik: tulajdonképpen nem az egész magyar nép, hanem az Árpád-család az ivadéka Attilának és Magyaroknak, s ezen a réven lesz a hún annyira egy a magyarral, hogy a Gesta és utána Anonymus feleslegesnek tartják külön nevén mint hűnt említeni. Ennek az eredetében genealógikus hagyománynak eleme a

bolgár (Belár) Dula-nemzetiséggel való rokoni összeköttetés emléke is.

A magyar hún-hagyomány a IX—XI. században új történeti elemekkel bővült. Így illeszkedett hozzá a hún-székely azonosság gondolata; pedig ez a székely népnek a magyar hún-hagyománytól független, s ugyan-csak történeti tudatban gyökerező hagyománya. Hasonlóképpen X—XI. századi járulékok az örökség jogcíme, az „Isten ostora“ és Attila városa.

Feltűnő az új hazában tovább bővült hún-hagyománynak minden költőiségtől ment, történeti jellege. Ennek pedig az a magyarázata, hogy nem hatolt be a népköltészetbe, hanem a genealógiailag elsősorban érdekelt uralkodó család őrizte meg, és főképpen mint ennek az uralkodó családnak a történetírója foglalta művébe a Szent László-kori Gesta szerzője.

Hóman a hún-hagyomány problémáinak tisztázása után azt a kérdést vizsgálja, vannak-e a XIII. századi Hún-krónikában fenntartott hún történetnek olyan részletei, amelyek az élő mondára mennek vissza, és ha vannak, hol és mikor keletkezett ez a monda, továbbá mi volt a tartalma. Erre nézve azt az eredményt vonja le, hogy a Hún-krónika a maga egészében Kézainak a tudákos alkotása, mivel a mondai részletekben sem láthatunk mást, csak írott forrásokon alapuló kompilációt. Kézai ezt az anyagát Jordanes és Viterbói Gotfrid műveiből, azonkívül a Szent László-kori Gestából vette, illetőleg írta át, s alig egy-két helyen merített a német hőseposzból, a Nibelung-énekből.

A külföldi forrásoktól független, de a XI. századi Gestára visszavezethető részletekre nézve Hóman elhárítja azt a lehetőséget, hogy egy ősi magyar hún-monda mozzanataiként éltek a nép ajkán, s innét kerültek magyarra váltva a Gestába, míg Kézainál ismét visszanyerték hún vonatkozásukat. A csodaszarvas, az Attilát fenyegető kardos ember a Szent László-mondakörhöz tartoznak és már az ő-Gestában a „kegyeskirály“ személyéhez fűződnek. Az „Isten ostora“ a X—XI. századi nyugati kereszténység közfelfogásából alakult jelzője a pogány magyarok-

nak. „Attila városa“ X—XI. századi fikciós, koholó névadás, amely az uralkodó család birtoklási jogcímének a megerősítését célozza. A nőrablás a magyar nép, illetőleg az Árpád-nemzetség honfoglalás előtti eredetmondája. Lényegében ez sem hún-monda, bár a hún-magyar azonosság, az Attilától való leszármazás, a Dula bolgár királyi családdal való rokonság emléke, valamint a Magyar, Dula, Belár és Attila nevek, vagyis a magyarság legősibb történeti hagyományai ezzel a mondával összeszővődve jutnak el a keresztény korba. Az „Isten kardja“ról középkori hazai forrásaink mit sem tudnak, de Hersfeldi Lambert, XI. századi német krónikás, az 1071. év eseményei során elmondja Attila kardjának történetét, amelyet I. András özvegye hálából Nordheimi Ottó bajor hercegnek ajándékozott. Ez az adat tehát azt tanúsítja, hogy a kard-monda a XI. században hozzátartozott az Árpád-nemzetség hagyományához; de hogy keleti hún örökség-e, vagy már az új hazában támadt bővitmény-e, az nem dönthető el. Az újkori székely Csaba-monda a Szent László-mondakörből kiágazó, vagyis eredetében magyar mondanak látszik. A Csaba hazatérésére vonatkozó XIII. századi székely közmondás indítékai, sőt maga a Csaba név is XI—XIII. századi forrásaink szerint eredetileg magyar mondákbá nyúlnak vissza, és csak később kerültek át ezekből a székely néphagyományba.

Hóman fejtegetéseinek végső eredményeként megállapítja, hogy középkori forrásaink nem jogosítanak fel arra a feltevésre, mintha a XI—XIII. századi magyarok ajkán — akár egységes költői kompozíció, akár egymástól független népének alakjában — Attila és húnjai nevéhez fűződő ősi hún-mondák vagy éppen egész mondakör élt volna. Ha a korábbi századokban voltak is Attila alakja körül kikristályosodott magyar mondák, ezek a honfoglalás, kalandozások és királyság korabeli események meg hősök körül kialakult mondák mellett már a IX—XI. században háttérbe szorultak. Tehát hún-monda abban az értelemben és oly terjedelemben, mint folkloristáink és filológusaink

nagy része hirdeti, nem élt, illetőleg bebizonyíthatatlan, hogy élt a magyar népnél. E hit elvesztéséért azonban kárpótól bennünket az ősi történeti hún-hagyomány, a hún nemzetiségi tudat létezésének és a hagyományt fenntartó eredetmonda hitelességének beigazolódása.

Pais Dezső.

JÓKAI „MUNKATARSAI“. Mikor tárgyainak kifogyhatatlan változatossága került szóba, a nagy regényíró szívesen hivatkozott közönsége támogatására. Ismerősei közül főképp Deák Ferencet és Nyári Pált emlegette olyanokul, kik továbbfejlesztésre alkalmas esetek elbeszélésével könnyítették meg számára a mesekitalálás néha keserves perceit. Sokan állítólag kéretlenül is elhalmoztak ötletekkel, adatokkal, melyeket aztán idők folyamán belátása szerint használt fel.

Természetesen minél nagyobb becsvággal készült a mű, melybe belefogott, annál több gondnal történt az anyaggyűjtés. Erről különben néha a regényekhez írt tájékoztató sorok is elárulnak egyetmást. Példa erre *És mégis mozog a föld* c. munkája is, mely a XIX. század elejét jelentő, ú. n. reform-kor irodalmi vezető alakjainak küzdelmes sorsát pergeti le előttünk változatosan színes képekben. A Toldy Ferenchez intézett ajánló sorokból kitűnik, hogy mikor Jókai e regénye megírásához fogott, „az úttörők korszakának hősei felől“ útbaigazításért első sorban irodalomtörténetírásunk atyjához fordult, aki nemcsak hogy teljesítette a kérést, hanem azt is megígérte, hogy e munkát különös figyelemben fogja részesíteni.

Már akár Toldy kitüntető ígérete, akár a tárggyal kapcsolatos eszmei vonatkozás okozta, kétségtelen, hogy Jókai e regényét azzal az érzelmi emelkedettséggel írta, mely „a szellemi ígéret-földét keresők“ emlékéit az utókor részéről megilleti. A regény vonatkozásai sokféle forrás használatát feltételezik. Hogy e tekintetben Jókai miképen járt el, arra nézve érdekes tanulsággal szolgál a Rákóczi harangja c. második fejezet idegen nyelvű idézeteinek eredete. Az „Eppur si muove“ e részlete szerint a debreceni kollégium fegyelmi bírósága a csittvári kró-

nika ügyében Barkó Pál diákok val-latja (kinek történetéhez a mintát hihetőleg Körösi Csoma Sándor alakja szolgáltatta). Ez a föltett kérdésre előbb törökül, majd perzsaúl, végül tatárul felel. Jókai e meglepő nyelvkészséggel a későbbi tibeti utazót, az őshaza-kutatót akarta jellemezni s hogy beállításá annál välőszerűbb legyen, a magakigondolta hatásos szöveg idegen megfelelőjét is közli. Mivel azonban ő maga nem volt eléggé járatos a keleti nyelvekben, a budapesti egyetem akkori híres orientalistáját kérte meg a három mondat lefordítására. Erre vonatkozik az itt következő levél, melynek eredetije újabban (gróf Tisza Lajos úr kocsordi könyvtárából) került elő:

„Pest. Decz.: 14. 1870. Igen tisztelt Jókai úr! Íme, küldöm a kívánt három mondatot, melyeknek akartam volna megfelelő eredeti maximát kitalálni, de ez több időt igényelt volna.

1. *Török*: Vermis szözündin gecsen kendi dsanindin gecser = Aki adott szavától *elvdlik*, saját lelkétől *válik el*.

2. *Perzsa*: An ki ez deszti merduman *gurikkt*, szeres der dsezai Hokk *avikkt* = Aki az emberek kezétől megmenekült, az fejét Isten büntető hatalmára akasztotta.

3. *Tatár*: Teviz birle beklik törüde otuzmaktin, szever birle csikailik tozida jatnak jekdir = Többet ér baráttal a szegénység porában feküdni, mint ellenséggel együtt a hatalom trónján fényleni.

Tisztelő barátja Vámbéry Ármin.“

Az itt közölt szövegnek megfelelő eredeti kéziratban az egyes mondasok török, perzsa és tatár írással is fel vannak jegyezve, ezt azonban Jókai már nem nyomatta le könyvében; megelőgedett a kiejtés szerinti átírás feltüntetésével.

A regény szíves fogadtatása s az olvasók kéretlen adatszolgáltatása szempontjából érdekes egy (szintén gróf Tisza L. úr kocsordi könyvtárából való) másik levél, mely az em-

lített regényfejezetben szóba kerülő iskolai búcsúdál változatát nyújtja:

„Tekintetes Úr! Tisztelt Hazafi! Mint minden regényét feszült figyelemmel s élénk érdeklőséggel olvastam, így olvasom Önnek — hazánk legkitünőbb regényírójának a Hon tárcájában jelenleg folyó „Eppur si muove“ című regényét is. A' 310-ik számban közölt részletbe van beszöve a muzsák búcsúdala s mert én e dalt nem úgy tanultam, nem tartom fölöslegesnek az általam tanult szöveget is megismertetni Tekintetes Úrral, mert erősen meg vagyok győződve a' felől, hogy a multaknak új életet oly érdekesen adó te-remtő szellemét a' fenkölt lelkű írónak érdekelni fogja a szöveg:

Múza, múza, múzsanyáj.

Indu-huhu-lj! Patakokkal áradt

Csucsá-baha-ikon.

Nem, ne-hehe-m i-hi-tatnak többé

A-hahaha Pa-hahaha-rnasz(s) Helikon

A' sze-hehe-n't Pieridenéknék

Berke-hehe-iben

Nem ri-hi-i-ngat az édes álom

Bo-hohoho-ldo-hohoho-g pelyheiben.

Oszlik bomlik kis seregünk

Szakadoz.

Pusztán árván hagyva búsan

Maradoz.

Lete-hehe-tte szent anyánk lantját;

Mu-huhuhu-zsa hahaha marsch haza hát.

Fogadja tölem e közleményt úgy, mint érdekeltségemnek tanujelét, s arról való meggyőződésemnek bizonyítványát, hogy oly író — minő Tekintetes Úr — a búcsúdálnak a változatos szövege érdekel. A dalnak is, melyet én és tanulóársaim betanultunk, s mely jelenleg is élénken él emlékezetemben, ez a szöveg felel meg. — Isten szent áldását kérve társadalmi, irodalmi, politikai életünk során áldásthózólag folyó hazafiúi működésére, boldog új év szíves óhajlásával vagyok Vitonyán 1871-ik évi január hó 2-án Tekintetes Úrnak igaz tisztelője Pap Gábor vitonyai ref. lelkész.“

Hogy a naiv búcsúdál változatai közül melyik a hitelesebb, az a regény értékét bizonyára ma már alig érinti, a közölt levél azonban így sem érdektelen, mert jellemző bizonyítéka Jókai és olvasói szíves viszonyának. *Velezdi Mihály.*

Beküldött könyvek. *A hirnök.* Keresztény társad., irod. és művészeti folyóirat. Szerk. P. Trefán Lenárd. 1925 jún. 1. — *Boross Sándor:* Arvaság. Versek. (Corvina.) — *Budapest műemlékei.* Írták: Gárdonyi Albert, Kuzsinszky Bálint, Szőnyi Ottó, Lux Kálmán, Csányi Károly, Foerk Ernő, Kertész K. Róbert, Lechner Jenő. Szerk. Lechner Jenő. (Bp. Székesfőváros és a Műemlékek Orsz. Bizottsága kiad.) — *Egyetemes Philologiai Közlöny.* 1925 jan.—jún. — *Erdélyi Irodalmi Szemle.* Szerk. Borbély István. 1925 május. (Kolozsvár.) — *Gábor Ignác:* A magyar ritmus problémája. (Lampel.) — *Gerő Ernő:* A válás esetei. („Merkantil’.) — *Gyurói Nagy Lajos:* Magyar Zsoltárok. II. kiadás, ötödik ezer. (Globus). — *Igric anthológia.* Boda Béla és Gonda Ferenc versei. (Kaba, Igric Irod. Asztaltárs.) — *Lira.* Modern magyar költők lapja. Szerk. Jablonczay Pethes Béla. 1925 május—június. — *Magyar írás.* Szerk. Raith Tivadar. 1925 június. — *Magyar Kisebbség.* Nemzetpolitikai szemle. Szerk. Jakabffy Elemér, Sulyok István, Willer József. 1925 május 15, jún. 1. (Lugos.) *Magyar Paedagogia.* 1925 jan.—jún. — *Marton János:* A sárospataki ref. főiskola Jókai-ünnepélyének beszédei. (Sárospatak, Ref. főisk. könyvnyomdája.) — *Méhely Lajos:* A fogazat származástani jelentősége. (Bpest, Pápai Ernő.) — *Nyugat.* 1925 május 16. — *Pásztortűz.* 1925 május 31. — *Protestáns Szemle.* 1925 június. — *Rhé Gyula:* Vészpré vármegyei avar emlékek. Közlemények Veszprémv. multjából. 2. (Veszprém, Egyházmegyei Könyvny.) — *Romhányi Sándor:* A nemzeti zászló mint eszmény, mint a haza szimboluma. Tanítók, népnevelők, ifjúsági és társadalmi egyesületek, szervezetek vezetői számára. (Szent-István-Társ. Könyvkereskedése.) — *Anni Swan:* Mesék az ezertő országából. Ford. Sebastyén Irén. Fáy Dezső rajzaival. (Athenaeum). — *Tabéry Géza:* Szarvasbika. Regény. (Athenaeum.) — *Cécile de Tormay:* Le livre proserit. Traduit et adapté par Marcelle Tinayre et Paul-Eugène Régnier. (Paris, Librairie Plon.) — *Tóth Sándor:* Vitorlabontás. Versek. (Bpest, Bruck Ferenc könyvny.) — *Ungarische Jahrbücher.* Herausgegeben von Robert Gragger. April 1925. (Walter de Gruyter & Co. Berlin und Leipzig.)

A NAPKELET KÖNYVTÁRA

A magyar klasszikusok és az új magyar irodalom legkiválóbb alkotásait a magyar könyvpiacra páratlanul álló olcsó áron hozza forgalomba a *Magyar Irodalmi Társaság* kiadványsorozatában. A sorozat eddig megjelent számai:

1. Madách: *Az ember tragédiája.* (Sajtó alá rendezte és szövegkritikai jegyzetekkel ellátta: Tolnai Vilmos) II. kiadás.
2. Tormay Cécile: *Megállt az óra.* (Novellák.)
3. Szekfü Gyula: *Történetpolitikai tanulmányok.*
4. Komáromi János: *Zúg a fenyves.* (Regény.)
5. *Vörösmarty-anthologia.* (Szerkesztette Horváth János.)
- 6—7. Ifj. Somssich Andor: *Liszt Ferenc élete.*

A kiadványok bármelyike egy-egy számának alapára 3 korona, a szorzószám jelenleg 7000. A NAPKELET előfizetői részére a következő kedvezményes árakat tartjuk fenn: Bármelyik szám a kiadóhivatalban átvéve 15.000 korona, postán való szállítással 18.000 korona. A kettős számból álló kötet ára netto 30.000 korona. A teljes sorozat a kiadóhivatalban átvéve 105.000 korona, postán való szétküldéssel 110.000 korona. A kiadványok rendes könyvforgalmi áron bármely könyvkereskedésben kaphatók.

A könyveket az ár előzetes beküldése ellenében, vagy utánvétellel adja postára a

NAPKELET kiadóhivatala, Budapest I, Döbrentei-utca 12.

A NAPKELET OLVASÓIHOZ!

Az irodalom szenzációja folyóiratunk minden új száma. Indulásunk két és fél esztendeje óta a magyar szépirodalom új termésének legjavát, a színházi, zenei és képzőművészeti eseményeknek elfogulatlan szemléljét tárjuk olvasóink elé. Előfizetési árunk alacsonyabb minden más hasonló folyóiraténál, mert a kiadó Magyar Irodalmi Társaság jelentékeny áldozatok árán lehetővé akarja tenni, hogy a legmostohább anyagi helyzetben lévő társadalmi osztályok is hozzájuthassanak az élő magyar irodalom legkiválóbb alkotásaihoz.

A magyar feltámadást hirdeti folyóiratunk s mindenki, aki olvasóink táborába lép, aktív részesévé válik a magyar feltámadás gondolatának. Kérjük olvasóinkat, ismertessék és ajánlják megrendelésre folyóiratunkat. Minden új előfizető erősíti a tábort és elősegíti, hogy a magyar feltámadás gondolata az egész nemzet lelkét átfogó eleven erővé váljék.

Allandó munkatársaink sorában a nemzeti szellemben dolgozó írók, költők és tudósok legkiválóbbjai szerepelnek:

<i>Aprily Lajos</i>	<i>Hartmann János</i>	<i>Mécs László</i>	<i>Szentgyörgyi Ferenc</i>
<i>Balogh Endre</i>	<i>Hekler Antal</i>	<i>Miskolczy Gyula</i>	<i>Szilárd János</i>
<i>Bardócz Árpád</i>	<i>Herczeg Ferenc</i>	<i>Müller Lipót</i>	<i>Szinnyei Ferenc</i>
<i>Baros Gyula</i>	<i>Husztai József</i>	<i>Pais Dezső</i>	<i>Tárnai István</i>
<i>Bartóky József</i>	<i>Jókay Lajos</i>	<i>Papp Viktor</i>	<i>Tolnai Vilmos</i>
<i>Berde Mária</i>	<i>Kacsó Sándor</i>	<i>Pauler Akos</i>	<i>Torday Emil</i>
<i>Brisits Frigyes</i>	<i>Kapossy János</i>	<i>Petrovics Elek</i>	<i>Vajthó László</i>
<i>Domanovszky Sándor</i>	<i>Kastner Jenő</i>	<i>Reményik Sándor</i>	<i>Vargha Gyula</i>
<i>Dóczy Jenő</i>	<i>Kodály Zoltán</i>	<i>Rédey Tivadar</i>	<i>Végyvári</i>
<i>Eckhardt Sándor</i>	<i>Komáromi János</i>	<i>Réz Gyula</i>	<i>Vida Péter</i>
<i>Erdélyi József</i>	<i>Kortsák Jenő</i>	<i>Rozványi Vilmos</i>	<i>vitnyédi Németh István</i>
<i>Farkas Gyula</i>	<i>Koszó János</i>	<i>Sik Sándor</i>	<i>Walter Gyula</i>
<i>Galamb Sándor</i>	<i>Makkai Sándor</i>	<i>Szabó Miklós</i>	<i>Zilahy Lajos</i>
<i>Gyallay Domokos</i>	<i>Mariay Ödön</i>	<i>Szekfü Gyula</i>	<i>Zsigmond Ferenc</i>
<i>Hajnal István</i>			

A NAPKELET jelen kettős száma után legközelebb szeptember végén jelenik meg egy újabb kettős szám.

MUNKATÁRSAINKAT kérjük, hogy a nyári szünet folyamán mindenemű postai küldeményüket a kiadóhivatalnak, ne pedig a szerkesztőség egyes tagjainak címezzék.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: BUDAPEST I, DÖBRENTÉI-UTCA 12. SZÁM
TELEFON: 88—73.

Postatakarékpénztári számla: Magyar Irodalmi Társaság, szám: 52.901.

FŐBIZOMÁNYOS:

PFEIFER FERDINÁND (Zeidler Testvérek)
nemzeti könyvkereskedése BUDAPEST IV, Kossuth Lajos-utca 7. szám.